

■ ■ ■ SZELI ISTVÁN ■

Szeli István (Zenta, 1921. szeptember 11.) irodalomtörténész, tanár, kritikus. Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–szerb szakán kezdte 1942-ben, de a háború miatt csak 1960-ban diplomázott az ELTE-n, és 1962-ben doktorált Újvidéken. 1979-ben a VTMA tagjává választották. 1945-től 1949-ig Zentán a gimnáziumban és Újvidéken az algimnáziumban meg a tanítóképzőben tanított. 1949-től 1956-ig a zentai gimnázium igazgatója, 1956-tól 1958-ig Zentai járási tanfelügyelő. Diplomázása után 1962-ig Újvidéken a Tartományi Pedagógiai Intézet tanácsosa, majd 1983. évi nyugdíjba vonulásáig az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tanára. Az 1969-ben alakult Hungarológiai Intézet alapító igazgatója volt 1979-ig.

Munkái: *Bevezetés az irodalomelméletbe* (1955); *Majtényi Zentán* (1962); *Hajnóczy és a délszlávok* (1965); *Utak egymás felé* (1969); *Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom* (1974); *Történi történelem* (1981); *A magyar kultúra útjai Jugoszláviában* (1983); *Nyelvhasználatunk etikája* (1985); *Székács József és műve* (1986); *Az erózió ellen* (1986); *Így hozta a történelem* (1988); *Hosszú útnak pora* (1991); *A peremkultúra élettana* (1993); *Egy tudományos világgép gyökerei* (1996); *Nyelvünk, kultúránk, nyelvi kultúránk* (1997); *Emlékezések könyve* (2001), *Tájkép- és portrévázlatok Zenta honlapjára* (2009).

Az interjú 1987–1988-ban készült Újvidéken. Rövidített változata megjelent a *Létünk* 1987. évi 3–4., 5. és 6. számában, majd önálló kiadványként (*Így hozta a történelem. Újvidék, 1988, Forum Könyvkiadó*).

A feladat választja az embert – így összegezhetném Szeli István életútjának tapasztalatait. Személyes érdeme az volt – mint az interjú végén maga is megfogalmazza –, hogy nem menekült a feladat elől. Azt is hozzáteszi, hogy ezzel sok energiát elfecsérelt, de nem lehetünk ebben olyan biztosak. Nem ismertem embert, aki nálánál jobban tudatában lett volna a kisebbségi értelmiségi lét lehetőségeinek és korlátainak. A tőle telhető legnagyobb mértékben élt a lehetőségekkel, de időnként keményen megtapasztalta a korlátokat. Azt hiszem, kellő súllyal tartotta szem előtt azt a bölcsességet, hogy a megalázott ember számára a legfontosabb a türelem. Márpedig erre a türelemre sokszor szüksége volt az életében.

Jómódú polgári családban született, városi környezetben, szülei kapcsolatban álltak az értelmiségi életformával, de a harmincas évek során lecsúsztak a társadalmi ranglétrán. Valóban el lehet mondani róluk, hogy nemzeti és osztályszempontból egyaránt sújtották őket a körülmények. Egyrészt a nagy gazdasági válság idején elszegényedtek, másrészt apját „hiányos szerb nyelvtudása” miatt elbocsátották községi hivatalnoki állásából, így neki szakmát kellett tanulnia. Az is nehezítette továbbtanulását, hogy akkoriban szüntették meg Zentán a főgimnáziumot. Csak egy kedvező ösztöndíj-lehetőség révén tudott a szabadkai főgimnáziumban tovább tanulni, és tisztességgel is élt a lehetőséggel. Bizonyára jót is tett neki a Szabadkára való kimozdulás, mert ott került kapcsolatba azokkal az emberekkel, akiknek az ismeretsége később jelentősen befolyásolta pályájának alakulását. Későbbi tanulmányai se folyhattak zökkenőmentesen. Még 1942-ben beiratkozott Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–szerb szakára, de csak 1960-ban diplomázott, mert közben megjárt egy háborút, amelynek során végigvergődött fél Európán.

A politikai fordulatok során sose ragadtatta el magát, nem esett túlzásokba. Voltak, akik ezt felrötták neki, túlságosan óvatosnak bélyegezték. Az események későbbi alakulása, és még inkább az ő szilárd erkölcsi következetessége azonban azt tanúsítja, hogy ez a magatartása inkább abból fakadt, hogy távolabbról, bizonyára magasabbról is szemlélte a dolgokat.

Az azonban, hogy vállalta a sors által elébe helyezett feladatokat, nem jelenti, hogy hagyta volna magát sodortatni az árral. Magam is meglepődtem annak idején, amikor arról beszélt, hogy a háború végén Zentára visszatérve hogyan „vetődött el” a *Magyar Szóhoz*, majd néhány hét után hogyan hagyta ott. Írt néhány, az

elvárásoknak megfelelni kívánó, lelkesítőnek szánt cikket, amelyekben például ilyen mondatok is voltak: „Egy érdekes újdonságot is meghonosítottak: az órák után ötperces beszédet vagy politikai beszámolót tartanak a sorsolás útján kijelölt hallgatók.” Vagy: „Minden osztályban hetenként két-három önkritika hangzik el, mely igen helyes és hatásos nevelési eszköznek mutatkozott.”⁸⁶ De gyorsan felismerte, hogy ez nem az ő világa. Volt ereje és bátorsága ebből a zsákutcából kilépni, és az a gondolat sem állt tőle távol, hogy Zentán beiratkozik a tanítótanfolyamra. Nem tanulónak vették fel, hanem tanárnak.

Mi határozta meg, hogy egész életében a magyar irodalom tanára legyen? A körülmények. Mint ahogy a tanítóképző tanfolyamnak rögtön a tanárává tették meg, úgy lett a káderínséges időkben, már 1945 októberében, a zentai gimnázium tanára, majd egy Újvidékről érkezett rendelettel, a megkérdezése nélkül, 1949 őszétől az igazgatója. Közben Újvidéken elvégezte a Pedagógiai Főiskolát, és tanulás közben három újvidéki iskolában is tanított.

A sorsát befolyásoló következő személyes döntése az volt, amint azt az interjúban szemléletesen elmondja, amikor egy mondvacsinált botrány kapcsán felmentették igazgatói állásából, és közölték vele, hogy Zentáról áthelyezik Szabadkára, a tanítóképzőbe, mintegy kiszakítva környezetéből, elbizonytalanítva. (Az embereknek ez az ide-oda mozgatása a kádergazdálkodásra hivatkozva, de sokszor valójában függőségük növelése érdekében, kedvenc műfaja minden totalitárius rezsimnek.) Miután ezt visszautasította, visszahelyezték az igazgatói állásba, és ott is maradt 1956-ig, a magyar és a szerb gimnázium összevonásáig. Akkor a Zentai járás tanfelügyelője lett, de csak másfél évig maradt ezen a poszton, mert Újvidékről újabb utasítás érkezett: Zora Krdžalić tartományi tanügyi megbízott 1957 végén közölte vele, hogy megkapta az ösztöndíjat Budapestre, félbemaradt egyetemi tanulmányainak befejezésére. Ekkor már megszületett a politikai döntés a magyar tanszék megalakításáról, de munkáját többek között kádergondok miatt nem lehetett beindítani. Felküldték tehát Budapestre, majd hazatértével rögtön doktorált is a Sinkó Ervin által számára kijelölt témából. 1962-ben nevezték ki a magyar tanszékre előadó tanárnak, és ettől kezdve élete ehhez az intézményhez, illetve a tőle hol különválasztott, hol vele ismét egyesített Hungarológiai Intézethez kapcsolódik.

⁸⁶ Szeli István: Hogyan nevelődik az új tanító-nemzedék. *Magyar Szó*, 1945. október 18.

Szeli István gyakran elhárította a magyar tanszék megalapozásával kapcsolatos érdemeinek méltatásait mondván, hogy ő a kezdeteknél nem volt jelen, akkoriban Budapesten egyetemi tanulmányainak befejezésével foglalkozott. Tudjuk viszont, hogy már 1954-ben részt vett a tanszék megalakításával kapcsolatos előkészületekben. Másrészt elég csak a Sinkó Ervinnel folytatott levelezését áttekinteni ahhoz, hogy lássuk, mennyire sokrétű és terebélyes volt ezzel kapcsolatos tevékenysége, az egészen gyakorlati, szervezési természetűeket is beleértve.

1964. július 15-én írja: „Mellékelten megküldöm a Bori Imre előléptetése ügyében írt referátumot, s kérem – ha megfelelőnek találja –, hogy szíveskedjék aláírva visszaküldeni...” Majd 1964. október 5-én: „Mellékelten megküldöm a Juhász Gézáról írt referátumot. Kérem, hogy legyen szíves aláírva megküldeni címemre, esetleg jelezni a javítandókat, hogy minél előbb benyújthassam a titkárságon [...] Borit az igazgatóság megválasztotta docensnek, noha tettek rá bizonyos megjegyzéseket. Ágoston is benyújtotta kérvényét a doktorálásra...” És 1965. február 2-án: „Az a szerencse ért bennünket, hogy a Forum kiadó meg fogja jelentetni a disszertációkat, mégpedig Boriét, Juhászét, Mirnicsét és az enyémet [...] Ahhoz azonban, hogy a Tudományos Alap hozzájáruljon a kiadáshoz, írásbeli vélemény, ill. ajánlat kell, lehetőleg azoknak az ajánlása, akik ezeket a munkákat az egyetemen elbírálták. Ezért most arra kérném Sinkó elvtársat, hogy szíveskedjék ezt az írásbeli véleményezést megírni, illetve aláírni. Voltam ugyanis olyan bátor, hogy kikértem a titkárságról Bori és a magam munkájáról szóló referátumot, s ezek alapján elkészítettem a recenziót. [...] Tekintve hogy Juhász disszertációját is ajánlani kell, a munka elolvasása után erről is készítettem egy recenziót, de a Forumban az elvtársaknak az a véleménye, hogy nem lesz helyes, ha mi, az autorok ajánljuk egymás műveit kiadásra. Ezért az a merész kérésünk, hogy erre is felkérjük Sinkó elvtársat. Farkasék ezt is felviszik abban a reményben, hogy Sinkó elvtárs nem fogja megtagadni kérésünket. [...] December közepén jelentkezett Gergely Gergely, az új lektor, akit Kovács Kálmán helyébe küldtek. Bevezettem a dékánhoz, majd az egyetem főtitkárához, Rotbart Vladóhoz, s azzal bocsátottak el, hogy hamarosan lakást biztosítanak a számára. [...] Mondanom sem kell, a lakást még a mai napig sem biztosították számára, én pedig megírtam neki, hogy addig ne is jöjjön, míg nem értesítem, hogy beköltözhet. Eljártam az egyetem

lakásbizottságánál, a titkárnál, dékánál, rektornál, és mindeddig eredmény nélkül. Most Farkas közbenjárására Kelemen Mátyáshoz megyek, a Végrehajtó Tanács alelnökéhez, hogy segítsen a kérdés megoldásában. Ha ő nem segíthet, akkor talán erre az évre le kellene mondanunk a magyarországi lektorról...” 1965. május 27-én pedig: „Kérem, szíveskedjék lehetőleg rögtön válaszolni arra, hogy milyen kitüntetései vannak, és kitől, mi az ukáz száma és dátuma. [...] Mindezt a »legteljesebb titoktartás mellett« nekünk kell majd benyújtunk az illetékesekhez egy kitüntetés ügyében. [...] A kért adatokat várva kellemes pihenést kívánok, és melegen köszöntöm mindkettőjüket.”

Meg is jegyzi B. Szabó György egyik ugyancsak Sinkó Ervinnek írt, 1962. február 16-án keltezett levelében: „Még egy-két szó Szeli Pistáról. Csont-bőr szegény, hétrét görnyedve jár-kel, mert valami lumbágó kínozza – nagyon ráférne a pihenés, kikapcsolódás. Lehetővé kellene tenni, ha a választását lebonyolítják, hogy néhány hónapra elküldjük külföldre, világot látni, nem dolgozni. Inkább elviseljük még néhány hónapig a hiányát, mint hogy később mind gyakrabban és huzamosabb időre nélkülözzük. Drága, értékes ember, ritka becsületes és okos tanárember, akinek egész életén keresztül – »a tanárság« életeszménye, életcélja volt. Ezt a kérdést is visszaérkezése után beszélhetnénk meg, de felvetem, mert komoly problémának érzem az embereinkkel való törődést éppen a Tanszék jövője szempontjából.”

Csakhamar elkezdődtek az előkészületek a Hungarológiai Intézet megalapítására is. 1967-ben beválasztották abba az öttagú bizottságba, amely a Hungarológiai Intézet megalakítására vonatkozó kezdeményezést volt hivatott előkészíteni. Ennek alapján 1968 júniusában a Bölcsészettudományi Kar határozatot hozott a Hungarológiai Intézet megalapításáról, és őt nevezte ki ügyvezető igazgatónak, 1969 februárjában, a munka megkezdésekor pedig igazgatónak is. Nagy kudarcként élte meg az intézetnek a tanszékkel való 1976. évi összevonását, és csakhamar vissza is vonult az „integrált” képződmény igazgatói posztjáról.

De még várt rá egy újabb nagy kihívás, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia megalakításával kapcsolatos feladatok sokasága. A VTMA megalakulása után, 1979 decemberében az elsők között választották meg levelező, majd 1985-ben rendes tagjának is.

Kimondott irodalomtanári, irodalomtörténeti pályára, mondhatnánk, de Szelit korántsem a szűkebb értelemben vett irodalom

érdekelte. Mint egy interjúban megfogalmazta: „Életem meghatározó élményalapja a népek-nyelvek-kultúrák létezése az azonos térben.”⁸⁷ Tehát alapvetően az, hogyan élhet több nemzet egy területen, egymással folyamatos kapcsolatban, s az irodalomra e nemzeti lét megnyilvánulásának egyik aspektusaként tekintett. De korántsem csak irodalmat látott a nemzeti létben. Sokszor elhangzott az a kifogás, nem is alaptalanul, esetenként vád formájában is, hogy a vajdasági magyarság szellemi életének beszűküléséhez nagymértékben hozzájárult az irodalomközpontúság, és éppen Szeli volt az, aki folyamatosan figyelmeztetett erre a veszélyre. Még 1977-ben kezdeményezte egy nemzetiségkutató intézet megalapítását,⁸⁸ természetesen eredménytelenül. Az akkori politika a nemzeti létet a kultúra, azon belül is a nyelvhez kötődő kultúra területére igyekezett korlátozni, a társadalmi szerkezet többi (demográfiai, gazdasági, politikai) elemét pedig az integráció, időszakonként az asszimiláció eszközeként igyekezett működtetni.

Ugyancsak Szeli volt az, aki a nyelvvel kapcsolatban is folyamatosan hangoztatta, hogy a nyelv nem csak az értekezésre szolgál, illetve, ahogy Tacitust idézve mondja, „instrumentum regni”, a hatalomgyakorlás eszköze, amely felfogás erőszakolása „az államnyelv meghaladott pozícióit csempészte vissza a nyelvtudatba és használatába, igaz, a »hivatalos nyelv« vagy a »demokrácia nyelve«, sőt a »szocializmus nyelve« eufemisztikus formájában” és a nemzetiségek esetében oda vezetett, hogy a nyelvhasználat „a legalacsonyabb szinteken realizált politikai ideológia mindennapi prédájává lett, a helyi közösségek döntéseinek és intézkedéseinek a martalékává.”⁸⁹ Holott – vallja Kosztolányit idézve – „a nyelv: lélek. Tehát: képzelet, emlékezés, ismeret, értelem, tudat, gondolkodás, akarat, átélés, érzélem, indulat, tudás, tapasztalat, érzékelés, hangulat és még sok egyéb rendszere. Következésképp: aki a nyelvet szabályozza, az az integrális embert szabályozza. A nehezen változó, beidegzett rendszert idomítja az állam sokszor változó normái, érdekei, követelményei

⁸⁷ Tóth Pál Péter: Nyelv és lélek – vajdasági helyzetkép. Beszélgetés Szeli István akadémikussal. *Magyar Tudomány*, 1991. 4. sz. 461.

⁸⁸ A nemzeti egyenrangúságnak a társadalom alapjaiból kell fakadnia. *Magyar Szó. Kommunista*, 1977. június 19. 3. [Elhangzott a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó értekezleten, Zrenjanin (Nagybecskerek), 1977. május 16–17.]

⁸⁹ Szeli István: Nyelvtudat és nyelvhasználat (1.). *Magyar Szó*, 1989. szeptember 16. 14.

szerint. Eleve adott ellentmondás ez, amivel a soknyelvű és soknemzetiségű közösség jogalkotásában messzemenően számolni kell.⁹⁰ Mégis úgy gondolja, hogy a nyelv nem magántulajdon, nem önálló és önelvű rendszer, hanem többek között annak a funkcionális társadalmi tevékenységnek az eszköze, amely a kölcsönös társadalmi érintkezés lebonyolítására való, és mivel egy közösség tulajdona, használatának etikai szempontjai is vannak.⁹¹

E bonyolult áttétel útján jutott el Szeli ahhoz a ki nem mondott következtetéshez, hogy létezik olyan közösség, amelyet egyebek között a nyelv köt össze a maga strukturális mivoltában, és e közösség tagjait egymáshoz erkölcsi kötelek fűzik, többek között az olyan közösségi javak iránti viszonyulás kérdésében, mint a nyelv. E kérdést azonban nem lehet külső, hatalmi-politikai eszközökkel szabályozni a közösséget alkotó egyének szellemi integritásának csorbítása nélkül. Az érvelést továbbgondolva eljutunk a ki nem mondott végkövetkeztetésig: az emberi személyiség kiteljesedésének szempontjából a nemzet közösségalkotó elve felsőbbrendű az államrezen felett. Az államot a törvény, a nemzetet az erkölcs, a belső törvény tarthatja egybe.

Szeli tehát irodalomtanár és irodalomtörténész létére nagyon is tudatában volt annak, hogy a nemzet kérdésének tanulmányozásában csak akkor juthatunk előre, ha a társadalmi szerkezet egészében zajló integrációs és dezintegrációs folyamatok totalitásban szemléljük. Ha tehát nem hatalmi-politikai instrumentumként tekintünk rá, hanem olyan tényezőként, amely – történelmi perspektívából nézve – maga is eredendően határozza meg a hatalmi-politikai viszonyokat. Ezért tekintette beszűkülésnek a strukturalista irodalomszemléletnek a tanszéken egy időben burjánzásnak indult változatát, és tartotta fontosnak kiemelni még a Mladen Leskovac halála alkalmából írt nekrológban⁹² is Leskovac álláspontját, amelyet az még 1959-ben így fogalmazott meg: „A tanszékre nem kevésbé van szükségük a szerbeknek és a horvátoknak, mint a magyaroknak, elsősorban a tudományos munka mind nagyobb követelményei és mind szerteágazóbb szükségletei folytán. [...] Bizonyos, hogy a szerb–magyar, a horvát–magyar, tehát a délszláv–magyar viszonyok a múltban olyannyira

⁹⁰ Tóth Pál Péter: Nyelv és lélek – vajdasági helyzetkép. Beszélgetés Szeli István akadémikus-sal. *Magyar Tudomány*, 1991. 4. sz. 469.

⁹¹ Szeli István: *Nyelvhasználatunk etikája*. Újvidék, 1985, Forum Könyvkiadó, 7–9.

⁹² Szeli István: A szellemi fölény titka. *Magyar Szó*, 1990. december 29. 11.

szövevényesek, gyakran olyan nagy jelentőségűek és sorsdöntők voltak, hogy lehetetlen ignorálnunk őket, s ostobaság volna nem venni róluk tudomást; mindez azonban annyira felderítetlen vagy olyannyira sémákba van kényszerítve az egyik, a másik, esetleg egy harmadik fél legtöbbször tendenciózus és pillanatnyi szükségleteinek megfelelően, hogy ezeknek objektív vizsgálata elsősorban a történelem, de talán még inkább az irodalomtörténet számára alapvetően szükséges. Emiatt az újonnan alapított magyar tanszék egész Jugoszlávia szolgálatát kell hogy vállalja, s nem csupán egy pillanat érdekeit kell hogy kielégítse.”

Ugyanakkor folyton szembesülnie kellett azzal, hogy azon a terepen, amelyen feladatait végeznie kellett, nem ez a szemlélet volt a domináns, hanem a pragmatikus hatalmi érdek. És azt sem gondolta, hogy ez másként lett volna életművének, a magyar tanszéknek, majd a Hungarológiai Intézetnek az esetében: „Sejtésem szerint a tanszéki oktatás eléggé váratlan és nem kellően előkészített beindításának hátterében megint csak politikai motívumok húzódtak meg: egyrészt a sztálinista kultúramodell elutasítása, másrészt pedig a magyar szellemi-kulturális-tudományos élettől való leválasztásunk.”⁹³

Ezek voltak tehát az adottságok és a lehetőségek. Amikor 1989-ben Bethlen Gábor-díjjal tüntették ki, az átadás alkalmával Hornyik Miklós méltatta munkásságát idézve a fejedelem tanácsurának, Bethlen János erdélyi kancellárnak a szavait, amelyekkel Szeli István munkásságát és életművét jellemezni lehet: „Mi is tudtuk volna, mit kellene tennünk, de cselekedtük azt, a mi lehetséges volt.”⁹⁴

Azt hiszem, az idő múlása, a történelmi távlat növekedése és a megélt korról való tudásunk bővülése során szemlélődők is arra a megállapításra jutnak majd, hogy Szeli István a legtöbbet tette abból, ami lehetséges. Sorsának megpróbáltatásait hallgatva néha azt gondoltam, egyes helyzetekben talán mást is szeretett volna tenni, de nem tehetett. Számára a belső erkölcsi korlátok képezték a sorsát meghatározó társadalmi kapcsolati hálót.

⁹³ Tóth Pál Péter: Nyelv és lélek – vajdasági helyzetkép. Beszélgetés Szeli István akadémikussal. *Magyar Tudomány*, 1991. 4. sz. 463.

⁹⁴ (bn): Európai szemhatárú magyar kultúra Jugoszláviában. A magyar művelődési élet nagyszámú képviselője jelenlétében adták át a Bethlen Gábor-díjat. *Magyar Szó*, 1989. október 4. 19.

A gyermekkor

Beszélgessünk először az ősről. Az emberek többsége kialakít egyfajta családi mitológiát, és elődeinek a gondolkodásmódja, életvitele is befolyásolja, amikor elsajátít egy magatartásformát. Önnél mekkora szerepe volt az ilyen „családi mitológiának”?

Családi mitológia nálunk ki sem alakulhatott, mert a Szeli család felmenőit csak harmadíziglen ismertem, öregapámmal bezárólag. Ennek az egyik oka az, hogy apám már korosodó ember volt, ötvenéves, amikor születtem, és mire felnőttem, már meghalt, az ősről pedig inkább érett fejjel szokás érdeklődni a szülőknél, gyerek ilyesmivel nem sokat törődik. Apám néha emlegette, hogy az ő gyermekkorában (1872-ben született, tehát mondjuk, 1882–85 felé) nemegyszer jártak Brassóban a dédapámmal, rendszerint szüret idején, mert ott volt szőleje. Ebből következik, hogy a családnak ez az ága valahonnan Brassóból jött. Éppen itt van nálam Szemlér Ferencnek *A mirigy esztendeje* című regénye, amelyben Szeli Józsefről, egy brassai prédikátorról ír, akinek Erdélyben több imádságos- és prédikációs könyve is megjelent, és akinek a nevével aztán találkoztam például Bod Péter *Magyar Athenasában* is, amely 1766-ban jelent meg, az első magyar nyelvű irodalomtörténeti vagy inkább írói lexikon volt.

Van még egy emlékem a Szeli névvel kapcsolatban. Egészen 1945-ig nem tudtam kideríteni, hogy a nevünk honnan származik. Amikor a háború befejeztével hazafelé tartottam európai „csavargásaimból”, Lengyelországból, akkor Galánta környékén láttam a vonatablakból Alsószeli, Felsőszeli községeket. Szemlér könyvéből is az következik, hogy onnan rajzott ki a család valahova Erdélybe, bizonyára a vallási üldöztetés, intolerancia miatt, és ismét ki tudja, miért és hogyan, öregapám, Szeli Antal már itt született és élt Zentán. Őt sem ismertem, mert már 1901-ben meghalt, húsz évvel születésem előtt, csak annyit tudok róla, hogy tanító volt, s eléggé bohém természetű ember lehetett, a történész Dudások egyike, az István rigmusokba foglalta az életét meg a kalandjait, nemrég kaptam meg a zentai levéltárból ennek másolatát. Ez a Szeli Antal tanítóember volt, de nem iskolában dolgozott, hanem mint mondják, gyöngye egészségi állapota miatt óvodába helyezték. Alighanem ő volt a k. u. k. egyetlen óvó bácsija, én legalábbis nem tudok másikról messze földön.

Ez az apai ág. Az anyai is elég érdekes, mert anyai nagyapám, Lösch Ferenc szücsmester francia telepések ivadéka Kikinda környékéről, ott

aztán a család német környezetben elnémetesedett. Amikor segéd korában átjött Zentára, ott meg elmagyarosodott, elvette Pálinkás Magdolnát, és ebből a házasságból született az anyám.

Mind nagy kort értek meg. Anyám, akit most januárban temettem el, kilencvenkét éves volt, öregapám is. Anyai nagyanyámnak az anyja, akire még emlékszem, azt hiszem, négy- vagy öt éves voltam, amikor meghalt, ő meg kilencvennégy évet élt, öregkorában is szemüveg nélkül kötötte nekünk a harisnyákat. Tőle még érdekes történeteket hallottam arról, hogy például 1848-ban, a „nagy szaladáskor” hogy mentek át Szegedre.

Ennyit tudok az őseimről mondani. Anyám huszonnégy évvel volt fiatalabb, mint apám, ott éltünk anyai nagyapám kényelmes, hatszobás sarokházában, azt mondhatnám, egészen a 30-as évek elejéig kispolgári jómódban. Apám adótitisztviseelő volt a városházán. Aztán a 30-as évek elején jött a gazdasági válság, meg azután az ő (azt hiszem, nagyapámtól örökölt) eléggé bohém természete nagy adósságokba keverte, elúszott a szőleje, a földje meg egy kacsalábon forgó kis „kastély”, amit a Mákosban épített. Gazdálkodni soha nem tudott, de volt parádés kocsija meg két szürkéje, ez mind odalett. Még öregapám háza is, és mindennek a tetejében az államnyelv fogyatékos ismerete miatt kitétték az állásából.

A harmincas évek közepén történt ez, amikor a bátyámmal együtt elvégeztük Zentán az algimnáziumot, és feljebb kellett volna lépnünk a főgimnáziumba. Ez nemcsak azért volt lehetetlen, mert 1929-ben, Sándor király diktatúrája idején eltörölték a zentai főgimnáziumot, lefokozták négyosztályos algimnáziummá, hanem azért is, mert ilyen anyagi helyzetbe kerültünk. Valamiből aztán csak meg kellett élni, és így szegődtünk el a bátyámmal együtt kereskedőinasnak. Ő egy fűszer- és csemegeüzletbe, én pedig egy vaskereskedésbe. Három esztendeig voltam ott.

Milyen neveltetést kapott? Szigorúak voltak a szülei?

Nem. Talán egy kissé baj is volt, hogy túlságosan engedékenyek voltak. Anyám, amennyire csak tudott, gondoskodott rólunk, és mindennel ellátott bennünket.

Ő nem volt állásban?

Nem. Persze 1918-ban, miután a férfi tisztviselők bevonultak, őt is felrendelték a városházára egy kis irodai munkára, de egyébként nem volt soha állásban. Volt egy nagynéném, aki Kassán élt elég jómódban, oda minden esztendőben föl vitt bennünket nyaralni, ott is éltek rokonok.

Egészen addig, amíg be nem következett ez a bizonyos krízis, viszonylag jól éltünk. Aztán jöttek a hányattatások, a viszontagságok, amiből jócskán kijutott nekem is egészen felnőttkoromig.

A pályaválasztásról a szülők döntöttek?

Igen, abban a szülőknél volt szavuk. A már említett anyai nagynéném egy bérházzal, két üzlettel rendelkező kereskedőnél volt férjnél, és mivel gyerekük nem volt, úgy gondolták, hogy majd mi kitanuljuk a szakmát, és idővel átvesszük az üzletet. Volt egy nagykereskedése és egy kiskereskedése is, mégpedig éppen olyan megosztásban, hogy vasáru, illetve fűszer- és csemegeáru, úgyhogy bennünket erre készítettek elő. Csak hát sok minden megváltozott. Bátyám a háború előtt, 1938-ban föl is ment hozzájuk, de csakhamar neki is vissza kellett térnie katonai szolgálatra, és amikor leszolgált, akkor ott is megváltoztak a viszonyok, úgyhogy azután végleg elszakadtunk ettől a tervtől. Másrészt pedig én 1938-ban egy szerencsés véletlen folytán tovább tanulhattam. Az inaskodással eltöltött három esztendő volt a nagy elhatározások ideje, és bármennyire is sajnálom azt a három esztendőt, ami kiesett a tanulmányaim, az iskolázatásom fonalából, mégsem tartom hiábavalónak, mert ekkor kerültem közel vagy legalábbis közelebb ahhoz a világhoz, amit addig nem nagyon ismertem. Az a vaskereskedés, amelyben inaskodtam, eléggé különleges bolt volt. Mert volt ugyan Zentán négy vaskereskedés, de mindegyikben finom portékát árultak, kerékpárt, rádiót, zománcos edényt meg viharlámpát, a Polacsek Jakab-féle vaskereskedés viszont nehézportékát: kocsitengelyt, ráfvasat, szöget, drótot, öntöttvasat. Elég nagy – ahogy akkor mondtuk – kuncsaftkörünk volt, még a csókai uradalom is tőlünk szerezte be a nagy, uradalmi kocsiparkjához és állatállományához a vasárut. Az inasnak volt a tiszte és feladata, hogy ezt házhoz szállítsa. Nem tudom, hogy inasidőm alatt hány száz mázsa vasat hordtam szét a helyi kovácsokhoz, lakatosokhoz, bádgosokhoz, de megtörtént az is, hogy gyalog vagy kerékpáron vittem Csókára, az uradalmi intézőnek a megrendelésére, és olyankor néha megálltam a Léderer-kastély parkjában levő teniszpálya drótkerítésénél, néztem a porcelánnadrágos, ügyetlenkedő fiatalok teniszezését, és persze még eszembe se juthatott olyasmi, hogy ezeknek alig tíz év múlva majd tanára leszek a zentai gimnáziumban. Pedig így történt.

Hadd mondjam még azt is el, hogy elég szoros kapcsolatba kerültem a mesteremberekkel, az iparosokkal, a mesterlegényekkel, és ezeknek a révén kerültem el Zentán a Malom utcai kis szakszervezeti házacskába, ahol aztán az ottani nagyon szegényes könyvtár egész másféle könyveket

kínált, mint amiket én korábban az úri kaszinóból apám révén megismertem. Szegényes volt az a könyvtár, de néhány Eugen Prager-kiadvány is akadt, azután Makszim Gorkij, Jack London könyvei, Szejfullinának a *Három pár selyemharisnyája*. A java része mégiscsak rongyosra olvasott Jókai, Mikszáth meg ilyesmi volt, de nagyon érdekes, hogy a 37-ben megjelent magyar népi irodalom, Féja Géának a *Viharsarokja* vagy Kovács Imrének a *Néma forradalomja* már abban az évben ott volt a szakszervezet könyvtárában. Ott kerültek a kezembe első ízben olyan könyvek, amelyekről azelőtt nem is tudtam. Egy egész más atmoszférát ismertem meg, mint amit addigi kispolgári életemben tapasztaltam.

Abban az időben elég jól rajzolgattam (később a gimnáziumban én voltam az osztály legjobb rajzolója, de aztán a „művészeti” tevékenységemnek ezt az ágát teljesen elhanyagoltam); ott látták, tudták ezt, és rögtön meg is rajzoltatták velem Gorkijnak a portréját színes krétával, és odarajszegelték az olvasószoba falára. Ennyi volt a hozzájárulásom, hogy úgy mondjam, a munkásmozgalomhoz. Persze nem is ez volt a lényeg, hanem az, hogy mindez tágította a szemhatáromat, kiszélesítette körülöttem a látókört, és ennek később határozott, szinte meghatározóan fontos következményei, nyomai lesznek majd felsős gimnazista koromban és az egyetemi évek alatt.

A szabadkai diákévek

Milyen szerencsés körülmény játszott közre abban, hogy tovább tanulhatott?

Abban az időben megindult egy magyar diákmentő mozgalom. Most már nem tudom pontosan annak a politikai háttérét, hogy melyik párt szervezte, a lényeg az, hogy majdnem ingyenes ellátást kaphattunk Szabadkán a Szent Gellért-kollégiumban. Ezzel a lehetőséggel élve 1938 szeptemberében beiratkoztam a szabadkai főgimnáziumba, az utolsó pillanatban, mert ha három nappal előbb születek, akkor már nem iratkozhattam volna be. A régi jugoszláv törvények szerint ugyanis maximálisan három esztendő lehetett a tolerálható korkülönbség a gimnázium rendes tanulói között az osztályban.

A szabadkai gimnázium magyar tagozatán tanultam, de csak a magyar nyelvet és irodalmat, valamint a hittant tanultuk magyarul Gajdos páternál. Egy esztendőben, azt hiszem, hetedikben, véletlenül még a fizikát is magyarul tanultuk, mert akkor helyeztek oda egy fiatal magyar fizikatanárt, Kovács Sztrikó Zoltánt. A többit természetesen szerbhorvát

nyelven és szerbhorvát tankönyvekből, de annak ellenére, hogy az oktatás nyolcvan százaléka szerbhorvát nyelven folyt, mondhatom, hogy nem tudtunk jobban szerbül, mint azok a gyerekek, akik ma a középiskolát magyarul végzik, és amellet persze szerbül is tanultak. Nem tudtunk, mert amit biológiából vagy például hatodikban csillagászatból tanultunk, azt bemagoltuk, anélkül hogy értettük volna. És persze a tanáraink se tudtak a mi nyelvünkön érintkezni velünk, nem tudtak megmagyarázni egyes fogalmakat. Így mi fel tudtuk ugyan mondani a leckét, de hogy mit mondtunk, azt már nem értettük. A magyar nyelvet ötödikben és a hatodik osztály elején dr. Petényi Gyula tanította, akiről mint emberről és mint tanárról is szép emlékek maradtak mindannyiunkban. Iskolaszerte ismert volt szabadgondolkodásáról, azt mondták, hogy szabadkőműves volt. Előadásai egyáltalán nem voltak precízen kimért és pedánsan a tanmenethez igazított órák. Olvastatott velünk, és beszélgettünk a témáról. Észrevétlenül megfigyeltette velünk az alakrajzot, az előadást, a stílust, a jellemzést, egyszóval nem volt az a módszertanilag agyonfaragott óra, ami az embert kissé vissza is riasztja, de kedvet adott az olvasáshoz, és ez volt a leglényegesebb. Én mindig a legjobb dolgozatokat írtam nála. Sajnos Petényi hatodikos koromban meghalt, és aztán más vette kezébe a magyartanítás ügyét, akiről már nem tudok ilyen sok szépet elmondani, mert szó szerint kellett a könyvét bemagolni, és ha az ember nem pontosan úgy mondta, ahogy ő azt kijelölte, aláhúzatta velünk a könyvében („ezt a félmondatot kihagyjátok, oda a sor közé írjátok be még ezt a jelzőt”), akkor leültette, mondván: „Fiam, te jobban akarsz magyarul tudni, mint én?” És mindjárt ott volt az egyes az osztálynaplóban.

Egy másik tanáromról is hadd szóljak. Cellik István latintanárom is nagyon élénken él emlékezetemben. Mi korábban hozzászoktunk ahhoz, hogy a latin azonos volt az ablativus absolutusszal meg a negyedik deklináció kivételével, azokat úgy kellett fűjni, mint a verset, de a latin szellemről, műveltségről, irodalomról, kultúráról fogalmunk sem volt. Cellik István alig öt éve tanított, amikor hozzánk került, fiatal ember volt. Az ovidiusi, horatiusi világszemléletről, világlátásról beszélt nekünk, arról az ókorról, amit addig nem is ismertünk, hiába tudtuk az ante, apud, ad, adversumot, hiányzott az irodalmi műveltség, amit tőle kaptunk meg, és ezért lehettünk neki hálásak. Sajnos ő is korán meghalt. Még nála érettségiztem, Horatius epodoszait egzamináltatta velem. A háború után, azt hiszem, tartományi oktatásügyi titkár is volt egy évig, kettőig, és fiatalon meghalt rákban. Ez a két igen markáns egyéniség volt a szabadkai tanári karban, akikre szívesen emlékszem vissza ma is: dr. Petényi és Cellik.

Autoritáriusnak érezte azt az iskolai rendszert?

Igen, olyan volt a maga bakafántosságával, szigorával, ridegységével. Mert eléggé rideg nevelés és oktatás folyt ott, abban az iskolában is egy-két tanár kivételével. Viszont Szabadka mint város sokat jelentett nekem. Egy kis mezővároskából kerültem oda, és ezért számomra egy kissé európai levegőt árasztott. Sok minden volt ott, színház, kulturális múlt, emlékanyag, irodalmi patinája volt annak a városnak, és történelme, ami szintén formálólág hatott a fiatal emberekre, diákokra, gimnazistákra.

Mégis elsősorban a szabadkai gimnáziumon keresztül éreztem a város légkörét, és mindjárt meg kell mondanom, hogy bármilyen patinás, nagy múltú tanintézet volt is, számomra kissé egyfajta „diákgyárhoz” hasonlított. Jóval nagyobb volt, mint a zentai, de híján annak a kisvárosi meghittségnek, családias légkörnek, amelyben a tanárok nemcsak a diákokat ismerték, hanem családtagjaikat, szüleiket, társadalmi vagy anyagi viszonyaikat is, ami a nevelésben egyrészt pozitívum, mert ilyen módon hathatósabb lehet egy nevelési folyamat, másfelől pedig bizonyos familiáris mozzanatok zavarólag hatnak rá. A szabadkai iskola egészen más volt. Nagyon sokféle emberből állt össze a tanári kar. Voltak orosz emigránsok, Belgrádból vidékre szinte száműzött, szabadelvű, demokratikus érzelmű tanárok, mint amilyenek például a matematikatanárunkat, Korácot ismertük, ott volt a haladó szellemű történelemtanár, Dragoslav Jovanović és felesége, Ivanka, mellettük azután konzervatív tanárbeamterek, legalább hat hitoktató, felekezetek szerint, cúgos cipős öregurak, meg voltak fiatal, bohém művészelkeek, de megrögzött klerikálisok is. Egyszóval igen tarka volt az összetétele ennek a nagy létszámú, mintegy hetven tanárból álló tanári karnak.

Szóljak még a kollégium légköréről, nevelési gyakorlatáról és elveiről is. Eléggé szigorú valláserkölcsi elvekre épült, valláserkölcsi dresszúra alatt tartott bennünket, ami csak növelte az ellenzékiességünket, ellenkezésünket. Amikor csak lehetett, szabotáltuk a vasárnapi közös templomba járást, a kötelező első pénteki gyónást, áldozást, a tanulóórák előtti *Paternostert*, *Ave Mariát*.

Nekem aztán külön személyes okaim is voltak, hogy kialakuljon bennem a fiatalkori dühödt antiklerikalizmus. Az egyik ok az volt, hogy apámat egy pap se akarta eltemetni annak ellenére, hogy édesanyám nagyon vallásos, templomjáró asszony volt. Nem akarták eltemetni, mert elvált ember volt, de az első felesége még élt, s ezért valamilyen egyházi előírás megtagadta a végső tisztességadást. Végül is a család egyik barátja,

Békásy Nándor, egy református tanító vállalta a szertartást, úgyhogy apámat katolikus létére református szertartás szerint temették el.

A második mozzanat ezután következett: anyám özvegyen maradván nem tudott gondoskodni a továbbtanulásomról, de eszébe jutott a keresztapám, aki második unokatestvére volt, vagyonos ember, a jászóvári premontrei rend birtokigazgatója, vagy ahogy akkor nevezték: „jószágmányzója”. Felmentünk hozzá Kassára, meg is ígért mindent, de egy kikötéssel: ha a gyerek papi pályára megy. Nekem azelőtt sem fűlt a fogam a papi pályához, akkor meg már túl voltam néhány olyan könyvön, mint August Bebel *A nő és a szocializmus*, a népi írók könyveinek jó részén, meg aztán néhány antiklerikális polgári írón is. Persze nem vállaltam, az volt a kifogásom, hogy én már rég eljegyeztem magam az irodalommal, és nem szívesen válnék meg ettől az elképzelésemtől. A legnagyobb csalódás azonban mégiscsak Pesten ért, mert úgy gondoltam, hogy miután megszabadulok a középiskola klerikális szellemétől, majd élvezhetem a szabad egyetemi polgár gondolkodásbeli szabadságát. Ilyennek ismertem a belgrádi egyetemistákat egykori iskolatársaim előadásaiból, de közvetlen tapasztalásból is. De Pesten lépten-nyomon belebotlottam a klerikális-feudális örökség csökevényeibe az egyetemi ifjúság körében. Zsinóros formaruhákban meg kócsagtollas sapkáiban Szűz Mária-lobogót hordozva vonultak fel az úrnapi körmeneten, március 15-én, Szent István napján és egyéb alkalmakkor, az egyetemen meg igen sok kispappal, apácával találkoztam, nem szólva azután a hazafias levontegyakorlatokról, s mindezt szabad egyetemi polgárok között kellett megélnem. Ez egy kissé visszahúzódomá is tett. Legjobban éreztem magam a Délvidéki Kollégiumban, diáktársaim között.

Az egyházi intézmények közül azért nem mindegyiknek volt ilyen nyomasztó a légköre. Ahogy tudjuk, a Keresztyén Ifjak Egyesületét a haladó gondolatok jellemezték, például Szabadkán is. Úgy tudom, bejárt oda.

Igen, gyakran megfordultam a KIE-ben, és ott valóban más volt az atmosféra, de nem is csoda, mert annak Keck Zsigmond volt a szellemi atyja és inspirátora. Aztán a Soli Deo Gloria mozgalom is egészen más szellemet ápolt, mint amit a katolikus egyház Szent Imre- vagy Kaszap István-kultusza képviselt. De Pesten mégis emezeknek volt nagyobb hangjuk.

Ennyire nyilvánvaló volt a különbség a katolikus és a református egyház között?

Erősen érezhető volt, mert amennyire tapasztaltam, s református barátaimtól, például Juhász Gézától vagy a Sárosiaktól is hallottam, az ő világszemléleti alakulásukban nagyon is pozitív hatású volt a református egyház jelenléte, egész más irányba terelte az ifjúság érdeklődését. Viszont a katolicizmusnál ez nem így volt. Lehet, hogy ilyen élmények alapján vált mintegy szinonimává a szememben a reformáció mindenféle vétóval, magával az ellenzékiiséggel.

Keck Zsigmondnak az alakját felidézve – a szociális érzékenység kérdését illetően – talán lehetne is találni közös vonásokat a keresztyén és a szocialista ideológia között. Mennyire volt egységes Keck Zsigmond egyénisége, világszemlélete?

Nekem az volt a benyomásom, hogy Keck Zsigmondnak még istentiszteleteken elhangzott szavai is át voltak itatva egyféle materialista szemlélettel, a történelem dialektikus felfogásával. A szabadkai gimnáziumban őhöz jártak a református diákok hitoktatásra, ők is mesélték, hogy Zsiga vallástörténet címen az emberiség fejlődésének, a történelemnek egyfajta dialektikus szemléletét ültette a gyerekekbe.

Iskolás korában tudatosodott önben a kisebbségi sors?

Nem nagyon. Én, aki három évvel idősebb voltam, mint az osztálytársaim, inkább a felsőbb osztálybeliekkel voltam együtt, azokkal tudtam szót érteni, ott fölmerültek már ilyen témák is, a KIE könyvtárából hordtunk ki ilyen témákkal foglalkozó könyveket. A Keresztyén Ifjúsági Egyesületben nem a keresztyénység volt a lényeg, ott a haladó szellemű diákok és értelmiségiek verődtek össze, tekintet nélkül az egyházi hovatartozásra.

Az egyetemen

Tehát Szabadkán érettségizett...

Igen, és mivel 1941-ben apám meghalt, megint nagy dilemma volt, hogy mi lesz tovább. Anyám özvegyi nyugdíjából aligha futotta volna arra, hogy Pesten tanuljak tovább, de azért mégis, részben nagybátyám támogatásával meg anyám kis özvegyi nyugdíjából, beiratkoztam a pesti Pázmány Péter Tudományegyetemre, magyar–szerbhorvát szakra. Azért választottam ezt a két szakot, mert Petényi nyomdokain haladva meg-

barátkoztam az irodalommal, a szerbhórvátot pedig részben azért, mert ebben többé-kevésbé már otthon voltam, legalábbis ami a stúdiomok nyelvi részét illeti. Másrészt meg abban reménykedtem, akkor eléggé naiv fővel, hogy ha majd elvégzem az egyetemet, szűkebb pátriám valamelyik iskolájában kaphatok állást, tehát nem kell elszakadnom hazulról. Ott az úgynevezett Délvidéki Kollégiumban kaptam aránylag olcsón kollégiumi elhelyezést. Tudtam, hogy az egyetemen is nagy a tandíj, és csak akkor kaphatok valamilyen kedvezményt, ha tisztességes tanulmányi előmenetelem lesz. Abban nem is volt hiba, de a hazulról kapottakat bizony meg is kellett toldani. Húszéves rég elmúltam, anyámtól se várhattam, hogy az ő kenyerén fogom az egyetemet befejezni. Amikor napidíjasokat, díjnokokokat kerestek a Teleki Pál Tudományos Intézetbe, azonnal jelentkeztem Piri Pista barátommal együtt, aki szintén magyar-szerb szakos volt, apatini gyerek. Napi néhány órás munkánk abból állt, hogy az oda befutó szerb nyelvű könyveket szortíroztuk, aztán onnan vitték őket tovább különféle könyvtárakba. Részben ilyen munkát végeztünk, részben más, szerb nyelvtudást igénylőt, szövegeket értelmeztünk, mert ez a tudományos intézet a nemzetiségi vidékek problémáit is feldolgozta, úgyhogy oda természetesen szlovákul, csehül, románul, szerbhórvát nyelven beszélő emberek is kellettek. Ilyen aprómunkát végeztünk ott, egy pengő volt az órabér. Nem sok pénz, de mégis elegendő ahhoz, hogy a menzát ki tudtuk fizetni, meg azután a tanulmányi előmenetelünk olyan volt, hogy nem kellett tandíjat se fizetnünk, sőt bizonyos egyetemi segélyben is részesültünk. Kaptam például egy öltözet ruhát mindjárt az első esztendőben.

Maga az egyetem rendkívüli hatással volt rám, elsősorban a tanárai. Első ízben volt alkalmam személyesen találkozni olyan nagy nevekkel, mint Szekfű Gyula, Korniss Gyula, vagy Horváth János, Pais Dező, Zsirai Miklós, hogy ne soroljam a többit, és hát ifjonti túlbuzgóságomban mindent beírtam, legalább harmincnyolc órát vettem fel, a questura nem győzte törölni, méghozzá olyan dolgokat törölt, amit én szívesen meghagytam volna, mondjuk, az állatlélektant vagy Prahács Margit Collegium Musicumát vagy báró Brandeinstein Béla filozófiatörténetét, sok minden olyat, ami nem volt kötelező, de nagy mohóságomban úgy gondoltam, hogy nekem most mindent magamba kell szednem.

Szabadon választotta, hogy mit hallgat?

Igen, szabadon. Öt óra volt minden főszakból kötelező, de azt az öt órát én magam állítottam össze. Például heti három órán hallgattam Horváth

János előadásait a magyar reformációról, és még két órát választottam, Alszeghy Zsolt magyar drámatörténetét. Öt órát nyelvészetből is (Pais, Zsirai), ugyanannyit szlavisztikából. Ami ezenfelül volt, azt a questura úgyis törölte, annak ellenére én jártam más órákra is.

Ez volt a magyar, a főszakom. A másikon, a szlavisztikán pedig hallgattam Kniezsa István összehasonlító szláv nyelvészeti előadásait, aztán Hadrovics Lászlót, akivel most szerencsém van egyazon akadémia, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia tagja lenni. Ő a raguzai, a dubrovniki horvát irodalmat adta elő, a horvát reneszánsz korát.

Horváth János tartotta a legimpozánsabb órákat, minden órán az övé volt a legnagyobb auditorium. Mindenki arra törekedett, hogy az első padokban üljön, és lestük a szavát. Gyönyörű, választékos előadásokat tartott, nem olvasta, mint Lazicius, aki föl se nézett a szövegéből (fonetikát adott elő), azt se tudta, hogy vannak-e hallgatói. Horváth János valósággal lebilincselte a hallgatóságot. Olyan szép magyarsággal talán senki nem beszélt az egyetemen, mint ő. Mindig tapsal fogadtuk, tapsal kísértük ki. Aztán az adjunktusai, tanársegédei! Keresztury Dezső volt az egyik, nála régi magyar verses szövegek olvasata volt a kötelező gyakorlat, Varjas Bélánál pedig, úgy emlékszem, verstani gyakorlatokon vettünk részt.

Nagy egyetem volt az, kiváló tanárokkal, úgyhogy olyan fiatalembernek, akinek nem adatott meg, hogy ilyen ápolt magyar beszédet hallgasson egészen addig, amíg oda nem került, nagy élményt jelentett. Kitűnő előadó volt Zsirai Miklós is, a *Finnugor rokonságunk* című kollégiumát hallgattam, ízes, szép magyarsággal beszélt. Az első kollokviumon Horváth Jánosnál jelentkeztünk. Szinte lábujjhegyen lépkedtünk az ajtaja előtt, lesve a szobájából kijövő kollokválók arcát. Én is sorra kerültem, leültetett arra a nevezetes bördíványra, ahol, mint mondták, József Attila is kollokvált. Miután a leckekönyvből látta, honnan jöttem, máris hangzott a „testhezálló” kérdés Béla királyról és Bankó leányáról, azaz a magyar és a délszláv népi epikai költészet érintkezéseiről. A „semptei névtelen” különben is kedvelt témája volt, abban a tanévben is tartott előadást róla. Együtt bogozgattuk hát a kérdést, s ehhez a „közös” munkához én legfeljebb ha egy névvel, verscímmel, egy-egy történelmi alak azonosításával, motívummal tudtam hozzájárulni. Pironkodva kellett látnom, hogy Horváth még anyagában is jobban ismeri a délszláv népi epikát, mint jómagam, noha velünk ugyancsak magoltatták az énekek úgynevezett „tartalmát”, a hősök származásrendjét, a ciklusokat, de a szövegeket is, oldalszám. Költői minőségekről, arról, hogy mi ebben a naiv, a népi, amabban meg a műköltői elem, hogy mi az epikaiság is-

mérve az egyikben vagy a másikban – minderről tőle hallottam először. Homályosan ugyan, de akkor kezdett előttem derengeni, hogy valahol a fabulán, a cselekményen, az epikai nyersanyagon túl kell keresni a költészet lényegét. Az indítást ehhez a fölismeréshez akkor, azon a kollokviumon kaptam Horváth Jánostól.

Nem mindenki volt persze ilyen közvetlen, jóindulatú és a diákokkal együtt érző ember. Futó emlékezés például Kornissra. Nagy tekintély volt, egykor vallás- és közoktatásügyi miniszter, logikát hallgattam nála. Meg kell hagyni, remek felkészültségű ember volt, csak ő nem a három, hanem a harminchárom lépés távolságot követelte meg. Amikor első ízben jelentkeztünk nála az év végén logikából vizsgázni, akkor mi ketten, bárdolatlan délvidékiek, a Piri Pistával együtt elmentünk a titkárához, mondván, Korniss professzor úrnál szeretnénk vizsgázni. „Igen? Professzor úr? Hát mért nem mindjárt kollégázzák? Kegyelmes úr, vegyék tudomásul.” Bocsánatot kértünk, mondván, hát akkor a kegyelmes úrnál szeretnénk... Be is jutottunk hozzá, egy hosszú, vagy tíz méteres asztal végén trónolt, mi pedig ketten az asztal túlsó végén szorongtunk, és onnan tette fel nagy morózusan a kérdéseit.

Mondom, voltak ilyen kellemetlen benyomások is, nagyon kevés volt az olyan közvetlen ember, mint Kniezsa István is például. Kniezsának egyébként másért is hálás vagyok. Mint említettem, az összehasonlító szláv nyelvészet kollégiumát hallgattam, és soha nem gondoltam, hogy annak még majd gyakorlati hasznát is veszem, amikor magyarázgatta, hogy lett abból a feltételezhetően egységes szláv szóalakból a lengyeleknél ez, a horvátoknál amaz, a szlovákoknál megint egy más alak, az on, az en nazálisok hogy felelnek meg egymásnak a különféle szláv nyelvekben stb. Amikor a háború alatt Poznanban a lengyelek közé keveredtem, és ott három-négy hónapig csak lengyelül volt alkalmam beszélni, akkor ezeknek a törvényszerűségeknek a felismerésével gyorsan belejöttem a lengyel nyelvbe.

Az egyetemi évek sajnos megszakadtak, a negyedik szemesztert még beírtam, de már nem hallgattam le, behívót kaptam, és utána nagyon sok évre rá lehetett csak befejeztem, egy hosszú kényszerpihenő után.

Mi volt az az alapvető, meghatározó élmény, ami értelmiségi pályához vonzotta?

Bennem ez az igény tizenhat éves koromban ébredt föl, amikor mindenáron tovább akartam tanulni, még eléggé tisztázatlan, sőt ködösnek nevezhető elképzeléssel, valamiféle humán értelmiségi pályán.

Elkeserítette az inaskodás?

Nem is annyira az, hanem valami hiányérzetem volt. Úgy éreztem, hogy csonka ember vagyok, hogy valami motoszkál bennem, valamiféle igény, amit ki kell elégítenem. Érdekes módon apám egyik ismerőse, a család barátja, egy szerb gyógyszerész, aki kitűnően beszélt magyarul is, az beszélte rá apámat: „Tivadar, ne szalaszsd el ezt az alkalmat, írasd be a gyereket.” Az ő ösztökélésére, meg aztán mert magam is nagyon óhajtottam, apám végül rászánta magát.

Szóval az apjának nem állt szándékában?

Nem, mert kezdetben inkább gyakorlati pályát akart a gyerekeinek biztosítani, viszont nekem a kereskedelemhez sem akkor, sem később, soha az életemben érzésem vagy hajlandóságom nem volt. Ami számokkal függ össze, ami anyagi természetű kalkulációkkal jár, az nálam nem megy. Ismert voltam az intézetben is arról, hogy soha nem tudtam, mennyi a fizetésem, de nem is nagyon törődtem vele. Nem azért, mert közömbösen hagyott, hanem mert más kötötte le a figyelmem. Végtelenül ügyetlen voltam az anyagi ügyintézésben. Amikor a zentai gimnáziumot igazgattam vagy hét esztendeig, anyagi ügyekben egyszerűen nem tudtam tájékozódni. De mindig volt mellettem egy jó tisztviselő, aki magára vállalta az anyagiakkal járó gondokat, mert én ahhoz akkor se értettem, nem tudtam, hogy melyik ljubljanai vagy celjei bútorkereskedésben lehet olcsóbb iskolai padokhoz jutni, vagy amonnan táblát beszerezni. Meg ha renoválni kellett az épületet, melyik vállalattal előnyösebb tárgyalni, miféle városi költségvetési kanálisokon kell megközelíteni a lehetőséget. Mindezt nem tudtam, de nem is érdekelt. Engem inkább a munkám másik része, az oktatás, az emberformálás, a nevelés foglalkoztatott.

A háború

Pesti egyetemi évei alatt megérezték, hogy háború van?

Nagyon is megéreztük, a kollégiumban is, az ellátás tekintetében is. Este kilenckor el kellett minden villanyt oltani, nem lehetett éjjel fennmaradni, tanulni, olvasni a légiriadók miatt. Aztán hol az egyik kapott behívót, hol a másik. Én magam is sokszor kértem fölmentést a katonai szolgálat alól. Kezdetben még adtak is, mert hivatkoztam arra, hogy háromévi kényszerkiesésem volt a tanulmányaim során, és talán ezt vették figye-

lembe, talán azt, hogy apám meghalt, és özvegy anyámra való tekintettel nem vittek el katonának, nem tudom pontosan, de már a második év végén hiába kértem felmentést, mert a bölcsészettan-hallgatók nem kaptak, csak a végzős gyógyszerészek, állatorvosok, orvosok.

Sok egyéb nyoma is volt a háborúnak, az emberek kedélyvilágában meg lerongyolódottságában, sok mindent nem lehetett beszerezni, és az egyetemi oktatásban is érezhető volt, erősen megzavarta a dolgok menetét.

A háborús propaganda és közhangulat ellenére folyt-e normálisabb szellemi élet a diákság körében?

A Délvidéki Kollégiumban gyakran hívtuk vendégszereplésre, beszélgetésre, felolvasásra, előadás tartására Veres Pétert, Darvas Józsefet és másokat. És jöttek is. A viszonyok ellenére élénk szellemi életet éltünk abban a kollégiumban, Szabó Dezső előadásain is megfordultunk. Talán említsem még meg, hogy jórészt baloldali érzelmű diákság lakott abban a kollégiumban. Többek között Erdey Sanyi, a jó nevű festő, azután Lenkey Béla (sajnos már meghalt szegény, baranyai gyerek volt, orvos), Szabó Gyurka, akit nem kell bemutatni, ezekkel együtt gyakran jártunk például a vasas szakszervezet irodalmi és művészeti estjeire. Ott találkoztam először Németh Lászlóval, Féja Gézával, Veres Péterrel, Tamási Áronnal, sok más neves művésszel, Várkonyi Zoltán mondta a szövegeket, Neményi Lili énekelt, a baloldali értelmiséget képviselték abban az időben.

Pedig ez már a háború...

Ez a háború kellős közepén volt. Én nem voltam szervezett ember, de szinte nyílt titok volt, hogy néhány barátomnak mikor, hol van illegális találkozója, el is kísértük őket Kiss Anti barátommal együtt, ő is meghalt, szegény, a szerémségi fronton; ott volt például Farkas Nándor, Rehák, Olajos Miska barátomat meg ott rejtegettük hetekig a kollégiumban, már nem tudom pontosan, a topolyai internálótábor előtti időben, vagy miután onnan kiszabadult.

Budapesten tehát a háborús években sem hatolt le a fasizmus egészen a társadalom alapsejtjeibe, és folyt egy viszonylag szabad szellemi élet is...

Úgy vélem, hogy a vidék talán jobban ki volt téve a fasizálódásnak, mint maga Pest, amelyben a liberális gondolkodásnak, szellemiségnek nagy hagyománya volt még a múlt századtól kezdve. Ennek a nyomai még a háború idején is érezhetőek voltak. Nem véletlen, hogy például a vidéki zsidóság egy része Pesten keresett menedéket a háború alatt. Egykor Ady azt mondta: „Párizs az én Bakonyom”, nos, nekik Pest volt a Bakonyuk, ahol el tudtak rejtőzni, jobb időkre várván. Tehát Pest nem volt egyértelműen jobboldali szellemiségű város, sőt erős baloldali tradíciói voltak művészetben, irodalomban egyaránt. A sajtóban is. A *Magyar Nemzetet* tudvalevőleg a sorok között kellett olvasni, és mindig meg is találta a módját, hogy olyasmit is tudtára adjon az olvasóközönségnek, amit egyébként normális olvasattal nem tudhatott meg. Még abban az időben is megjelentek munkásújságok, szakszervezeti lapok. Az egyetemen mint konzervatív intézményben persze ez nem volt nagyon tetten érhető, de abban az időben az egyetemi oktatás nagyon távol állt a mindennapi élettől. Azok a tudományos diszciplínák, amelyeket ott oktattak, nem is nagyon keveredhettek a napi eszmei áramlatokkal, mert mit lehet tenni egy reformáció korabeli magyar irodalommal vagy más tárggyal, azokat nem lehetett aktualizálni, ideologizálni.

Én Pesten délvidéki társaim között éreztem a legjobban magam, ott is a Szabó Gyurka által „művészkolóniának” tartott harmadik emeleti szobákban, ahol gyakran voltunk együtt Erdey Sándorral, magával Gyurkával is, aki különben nem ott lakott, ő Eötvös-kollégista volt, a szellemi kiváltságosok rendjéhez tartozott, de gyakran ellátogatott hozzánk. Meg aztán Gábor Zoli, egy muravidéki, ma is aktív festőember szintén ehhez a társasághoz tartozott. És kiegészíthetném még ezt a sort a nagy kultúrájú, franciás műveltségű Löwenberger Bélával, aki Párizsban is gyakran megfordult, évekig ott is élt, s akitől nagyon sokat lehetett tanulni. Nagy Németh László-hívő volt. Aztán Major Lászlónak a nevét is megemlítem, közvetlenül a háború után a népi kollégiumok szervezésében jeleskedett, azoknak nagy híve és szervezője volt. El-eljártunk a szerb diákok otthonába, a Thökölyánumba is, főleg zentai gyerekekkel barátkoztunk: Sava Vujićtyal, azután Jovan Markovval, akiből később a Jugoszláv Néphadsereg ezredese lett, úgy is szerelt le, meg másokkal, akiket néha felkerestünk egy kis hazai szóra.

Nos, ilyen személyi indítékokból, kapcsolatokból, élményekből alakult ki az az emberi magatartás bennem, amit aztán az olvasmányok, a tanulmányok világnézeté érleltek. Ma is hiszem, hogy közvetlen emberi indítékok nélkül nehezen bontakozik ki szilárdan megfogalmazott világnézet. Ami csak a betűből táplálkozik, szerintem mindig agyaglábakon

áll. Személyes élménynek, sorsélménynek kell lennie mögötte, az élet nyújtotta tapasztalatoknak, hogy kiforrjon bennünk. Csupán a betűre hagyatkozni nem elég, mert az csak rossz doktrinerséget szül.

Mit tudtak a háborúról, amíg egyetemre jártak?

Amit London jelentett, mert azt hallgattuk gyakran, és amit a Donau-Welle, ennek a kettőnek a kombinációjából ki lehetett mégis valamit venni. Közeli és közvetlen értesüléseink a frontállapotokról, de még az itthoni, úgynevezett délvidéki eseményekről se nagyon voltak. Néha, amikor hazarándultam egy-egy szemeszterszünetben, ünnepnapon vagy egyéb alkalommal, akkor hallottam azokat a híreket, amelyek nem érkeztek el Pestre, hogy kiket fogtak el, börtönöztek be, hurcoltak el. Nekem is volt félnivalóm, mert emlékszem, hogy az 1941–42-es tanévben (ez már a megszállás első esztendeje volt) megszűnt Szabadkán a szerb gimnázium, a szerbhorvát nyelvű oktatás, és egybecsapták a magyar és a szerb tagozatot. Sokan voltunk, negyvennyolcan vagy talán ötvenen a nyolcadik osztályban. Ennek majdnem a fele magyarul nem tudó szerb, horvát diák volt. Mi, akik korábbról is ismertük ezeket a gyerekeket, segítettük, támogattuk őket, ahogy tudtuk. Velem volt például Jelić Duško, akivel később, jóval a háború után találkoztam ismét, a Harcoszövetség valamilyen funkcionáriusa volt, és nevetve kérdezte, megvan-e még az a könyv, ami elhurcolása előtt nálam maradt. Egyszerűen kinyílt a tanterem ajtaja, Jelić Dušan, Tikvicki Marko, szólították ki azokat, akiket aztán soha többé nem láttunk. Megtizedelték az osztályt. Ő megsejtette, hogy lesz ilyesmi, mert mielőtt elvitték volna, átadott néhány szerbhorvát nyelven nyomtatott brosúrát, hogy rejtsem el. Így kaptam tőle a *Razgovor Velsa i Staljina*, tehát a *H. G. Wells és Sztálin beszélgetése* című kis brosúrát, amit aztán Zentára hoztam, nem mertem a szabadkai diákszállásom könyvei között tartani. Persze baj lett volna, ha megtalálják nálam, de az voltaképpen nem volt olyan veszedelmes holmi. Több ilyen esetre emlékszem a gimnázium nyolcadik osztályából is. Velem járt Bondi Feri, a szabadkai rabbi fia, briliáns intelligenciájú gyerek, azt hiszem, elhurcolták, nem jött vissza. Aztán például Kiss János, aki a háború után az Eötvös Loránd Tudományegyetem természettudományi karának a dékánja volt, vagy Mirnics József barátom, aki 1979 végén halt meg, történész volt, egyetemi tanár, akadémikus.

A háború alatt Zentán milyen erős volt a nyilas szervezet?

Nem tudom, aránylag kevés időt töltöttem a háború alatt Zentán, de ahogy láttam, nem képviselt semmiféle politikai erőt. Lehet, hogy sok tagja volt, a közéletnek azonban nem volt tényezője. Bízvást állíthatom, hogy még a jobboldali, nemzeti alapon álló polgári körök is eléggé megvetően, lekicsinylően nyilatkoztak a nyilasokról, a nyilas mozgalomról, idegenkedtek tőlük, zavaros fejű, kótyagos, megszállott társaságnak tartották őket, amilyen legtöbbjük tényleg volt is. A hitványabbja meg igyekezett valami anyagi haszonra szert tenni, vagy valami hatalomvágy fűtötte, hogy majdan valamilyen pozícióhoz jusson, de a nyilas párt nem tudott szerves elemévé válni a politikai életnek, a közéletnek, annak ellenére, hogy talán számos tagja volt is. Úgyannyira, hogy a „kis nyilasokat” a háború után nem is bántották, annyira komolytalan emberek voltak. Éppen ezért nehezen tudom elképzelni, hogy az 1945 novemberében tartott választásoknál ez is befolyásolhatta azt az eléggé rossz százalékarányt, amit a választások eredménye kimutatott. Azt hiszem, hogy az inkább mással hozható összefüggésbe. Nem énrám tartozik persze ennek a megítélése, de azt hiszem, hogy valamilyen politikai ügytelenség, bizonyos embereknek a népszerűtlensége, vagy a kétbalkezes kádereknek a szerepeltetése, ilyen okok játszhattak közre a választások eredménytelenségében.

A behívó

Mikor kapta meg a behívót?

1943. december elején vagy november legvégén táviratot kaptam anyámtól Zentáról, hogy vár a behívóm, és hogy azonnal utazzak haza. Hazajöttem, azonnal jelentkezni kellett a szabadkai bevonulási központban. Kissé megkéstem, mert úgy látszik, a sok fölmentés iránti kérelem miatt a minisztériumból nagy kerülő utakon jutott el a bevonulási központhoz a számomra kedvezőtlen döntés.

Szabadkán voltam újonc, nagyon levert, hogy nem volt lehetőségem tovább folytatni a tanulmányaimat. A testi-lelki leromlás sok tünetével csakhamar kórházba is kerültem, a régi zsidó kórházba, amit akkor honvédkórháznak alakítottak át. Ott aztán két kisebb műtéten mentem keresztül, mert állandó lázam volt, gyanakodtak valami gennyes góccokra. A kórházban derült ki, hogy nem kértem a karpaszományos jogosultságomat, ami azt jelentette, hogy akinek legalább középiskolája volt, az felvarrhatott a zubbonyára egy zöld szalagot, jelezvén, hogy középiskolát végzett ember, és ezekből lettek a tartalékos tisztek. Nos hát

én nem kértem, egyszerűen azért, mert nem akartam tartalékos tiszt lenni. Viszont ez annak idején nagy mulasztás, szolgálati vétség, sőt majdnem szabotázs volt, így minősítették. Amikor a kórházból kikerültem, zászlóaljkihallgatásra rendelt Mészáros Alajos zászlóaljparancsnokom, azzal fenyegetett, hogy megbüntet, lezárat, sőt hadbíróasztalt is emlegetett, mert hát „a vérző hazának szüksége van minden tartalékos tisztre”, én pedig ki akartam húzni magam „a szent kötelezettség” alól. De megúsztam azzal, hogy azonnal felvarratták velem a karpaszományt, és azonnali hatállyal átküldtek Szegedre, a tartalékos tiszti iskolába. Ott voltam egészen késő tavaszig, ott éltem át március 19-ét, az akkori Mars téri laktanyában (most Marx térnek hívják), és a német megszállást is, nem akarom részletezni, milyen körülmények között, majdnem ellenállásra került sor, de gyorsan leszerelték. Onnan vezényeltek át aztán Orgoványba nagygyakorlatra, ahol két hónapig voltunk, majd rövid szabadságra, pár napra hazajöhettem Zentára, de SAS-behívót (azonnali jelentkezés kötelezettségével járó hívót) kaptam, és az egész századot, illetve zászlóaljat fölvezényelték Főtra, Pest mellé. Ott töltöttem a nyarat, nagyon furcsa és nagyon különös körülmények között, mert voltaképpen az oda fölvezényelt Hunyadi János gyalogezred második zászlóalját, a szabadkaiakat utcai harcra képezték ki, illetve afféle karhatalmi zászlóaljnak tekintették. Mint megtudtuk, olyan rendeltetéssel, hogy bármi történjék Pesten, azonnal bevonuljunk, és mindenféle nyilas puccsot meg egyebet, amiről már akkor nagyon beszéltek, leszereljünk. A sors iróniája, hogy (én akkor szerencsére már nem tartoztam a zászlóalj kötelékébe) ez a zászlóalj 1944. október 15-én, a nyilas puccs napján nyilas karszalaggal vonult be a budai várba, és ahelyett hogy a kormányzót védte volna, fegyveresen részt vett a nyilas puccsban. Amikor 1945 nyarán, már a háború után útban hazafelé, a ferencvárosi pályaudvaron megállt a szerelvényünk, és a kezembe került egy akkor már demokratikus magyar képes újság, ott láttam mindjárt az első oldalon Mészáros Alajost (ezért is említettem az előbb a nevét) egy képaláírás kíséretében: „Ez a birkatekintetű egyén volt az, aki megbízatásával visszaélve bevonult nyilas karszalaggal a Szálasi-puccs idején a várba.”

Én azért nem kerültem oda, mert áthelyeztek Veszprémbe az újoncok fogadására és kiképzésére, mert az ilyen bölcsészkar embereket, tanítókat stb. vélték a leghasználhatóbbaknak kiképző tizedesekként. Így kerültem Veszprémbe, pontosabban Veszprém mellé, Jutasra. Ez híres, sőt hírherd helye volt az altisztképzésnek Magyarországon. Abban az időben már a Balaton környékén folytak a harcok, az egész karpaszományos iskolát is bevetették a harcba, de onnan gyorsan kivontak bennünket, és megint furcsa

rendeltetéssel kivittek Németországba. Még hozzá úgy, hogy Veszprémtől egész Sopronig gyalog tettük meg az, utat, a Bakonyon és Pápán keresztül, nagy télben, 1944 karácsonyán. Pontosan 1945. január elsején, alighogy szétpukkantak az újévet jelző rakéták, elindult velünk a szerelvény, és meg sem állt egész Hamburgig. Kilenc-tíz napig utaztunk oda azzal, hogy ott majd valami különleges kiképzést kapunk ismét, de abból sem lett semmi, mert az oroszok közben Kutnónál áttörték a frontot, és minden mozgatható embert ismét a frontra dobtak. Így kerültem Poznanba február legelején, ahol egy hónapig tartottak az utcai harcok. Bennünket, magyar katonákat afféle ágyútöltelékeknek használták a németek, küldöncszolgálatot kellett teljesíteniük, ide-oda kóboroltunk az égő éjszakai városban, kísérteties látvány volt körülöttünk a vörös fényű hó.

Február közepén kaptam egy légnyomást egy kisebb bombától, ott találtak meg az utcán a lengyel civilek, nekik köszönhetem, hogy megmenekültem. Amikor látták, hogy még van bennem élet, levittek a pincébe, a menedékhelyre, rám húztak egy lengyel munkászubbonyt, a fejembe nyomtak egy sildes lengyel sapkát, és tekintve, hogy a nyelvüket többé-kevésbé megértettem, részben a szerb ismereteim alapján, részben pedig, mert – mint már korábban mondtam – összehasonlító szláv nyelvészettel is foglalkoztam az egyetemen, elég jól meg tudtam magam értetni velük. Amikor megtudták, hogy Jugoszlávia területéről jöttem, másrészt pedig, hogy magyar vagyok, ez kétszeresen is rokonszenvet keltett bennük. Ott láttam tulajdonképpen, hogy mit is jelent a történelmi emlékezés, a történelmi tudat. Rögtön Báthoryt emlegették, meg Josef Bemét, Bem apót, meg sok más a közös történelemből, de azt is, hogy „venger, polak, dva bratanki, i po sabli, i po sklanki”, ami olyasmint jelent, hogy a lengyel és a magyar egy testvér, mind a kardja, szablyája, mind a serlege, ivópohara okán.

Körülbelül három hónapig voltam Poznanban. Dolgoztam, mert dolgozni kellett mindenkinek, a hullaeltakarítástól, mondjuk, egy épületanyag-raktár rendbehozásáig, ahol aztán deszkát, cserepet, más egyebet próbáltunk kimenteni az összelőtt épületből. Mondhatom, a lengyel nyelvet is elég jól elsajátítottam, másképp nem tudtam volna érintkezni velük. Legtöbbjük tudott ugyan németül is, de annyira belejöttem a nyelvbe, hogy magam állítottam össze azt a szöveget, amelyben kértem a repatriációs bizottságtól a hazatelepítésemet. Kazimierz Piehowiak volt szíves pártfogóm, három fia, Bogdan, Eredék és Roman is nagyon megkedvelt, és a háború után is levelezgettünk. Sőt ők segítettek abban is, hogy a lengyel hatóságoktól egy karta rejestraciját kapjak, amin ez állt: „Mieskancov mieszta Poznan.” A civilek nem kaptak ugyan fényképes

igazolványt, de kaptak ilyen „regisztrációs kártyát”, afféle személyazonosságot igazoló papírt, amelyen rajta voltak a legfőbb személyi adatok. Persze én lengyel barátaimnak köszönhetem, hogy ezt kiadták, némi kegyes csalások is vannak benne, például az, hogy én „v lagze spital konji”, tehát egy lókérházban dolgoztam. Ezt ők írták be, azzal, hogy legjobb lesz egy ilyen kegyes csalással élni. Ez mentett meg a hadifogságtól, ez tette lehetővé számomra, hogy a poznani hatóságok Varsóba utaljanak, ahol egy táborban a régi jugoszláv katonákat és civileket, elhurcoltakat gyűjtötték. Ott voltam a háború utolsó napjaiban, ott ért a háború vége is.

Hadd mondjam még el, hogy amikor az említett karta rejestraciját megkaptam, akkor bevezettek egy lengyel hivatalnok elé. Morózus ember volt, aki sok mindent kérdezett tőlem, faggatott erről-arról, és amikor elmondtam neki, hogy jugoszláviai vagyok, érdeklődve rám nézett, mondván, ő is járt Jugoszláviában. Azt hittem, tengerparti üdülés vagy más efféle útja lehetett. Amikor megkérdeztem, hogy az Adrián járt-e, azt mondja, nem, csak Bácskában. Ez viszont az én érdeklődésemet kellelte fel, mondom neki, én is bácskai vagyok. „Igen? Hova való?” – kérdi. Mondom, zentai. Ő pedig Apatinból nősült, és mondja is, hogy kit vett el, egy Piri nevű lányt, akinek nem a keresztnéve, hanem a családneve volt Piri. Mondom, nekem is volt egy évfolyamtársam az egyetemen, Piri István, apatini, nem rokonok? Dehogynem, mondja, a testvére. Kérem szépen, ilyen csodálatos véletlen találkozások is történnek, és persze rögtön megkaptam újdonsült ismerősömtől a szükséges iratokat, ezekkel kerültem Varsóba.

Befutott, már nem tudom, honnan, egy nagy, tömött szerelvény, csupa régi, 1941-ben fogságba került jugoszláv katonával. Nem vártam, hogy szabályosan intézkedjenek a papírjaim, a hazatelepítésem felől, hanem jelentkeztem a vonatparancsnoknál, aki alezredes volt, elmondtam neki, ki vagyok, mi vagyok, és megkérdeztem, volna-e még egy ember számára hely ezen a hosszú szerelvényen. Azt mondja, hogyné, gyere csak, gyere. Egyszerűen fölkapaszkodtam egy tehervagonra, és jöttem az 1941-ben fogságba került jugoszláv katonákkal együtt. Egy hónapig utaztunk Kikindáig, mert mindenfelé sérültek voltak a vasúti pályák, a sínek felrobbantva, néha nagy vargabetűket, kanyarokat kellett megtennünk, de végül is hazaértünk Kikindára. Ott néhány napot vártunk a papirosok kiadására, s azután kerültem haza Zentára.

És itt kezdődik azután az életemnek egy másik nagy szakasza, 1945 júniusában, amikor hazajöttem egy üdvös reménnyel és egy üdvös csalódással.

Mielőtt még rátérnénk erre az időszakra, azt szeretném megkérdezni, valójában hogyan élte át lelkileg a háborút, mennyit találkozott a borzalmakkal, félt-e a haláltól, gondolkozott-e azon, hogy mindig hajszálon múlik az ember élete?

Ezen nem is nagyon volt idő gondolkodni, ezt át kellett élni. Amikor a lengyelek bevitték a pincéjünkbe, február volt, semmi ruha vagy pokróc, amit az ember maga alá tett volna. A hideg betonon kuporogtunk, éhezünk, még innunk sem volt semmi, mert a vízvezetékcsövek befagytak, kimenni nem lehetett, mert nem volt hova. Valaki a szomszéd pince sarkában egy kis sárgarépat talált, azt rágcsáltuk. Hatalmas, háromemeletes épület volt, amikor oda levittek, és földszintessé bombázták, mire kijöttünk, állandóan recsegett-ropogott, zuhogott minden körülöttünk, hetekig remegett minden fal. Hősökkel nem találkoztam, mert nincsenek. Csupán öngyilkosok, kilátástalan, életunt vagy kétségbeesett emberek.

Minek köszönheti, hogy túlélte a háborút?

Annak, hogy haza akartam jönni. Az ember egyszerűen minden lehetőséget felhasznált arra, hogy hazavergődjön, csak ezt túlélje. Nekem sikerült. Másoknak nem. Amikor a már említett épületanyag-raktárban tevékenykedtünk, és raktuk ide-oda a még épségben maradt deszkákat és egyéb épületanyagot, nem egy magyar katonaruhás holttestre is találtam a romok között.

A béke

Tehát vonattal eljutott Kikindára...

Onnan aztán Becsén keresztül Zentára, és a legnagyobb csodálkozásomra Zenta épségben volt. Még Veszprémben találkoztam egy Zentáról elmenekült nyilassal, ismertem jól (később Ausztráliába menekült tovább), az mondta nekem, hogy október 8-án az oroszok Csókáról tönkrelőtték a várost. Ott élt a családom, és abban a tudatban kellett a további hónapokat átélnem, hogy biztos meghaltak, mert felültem annak, amit ez a rémhírterjesztő mondott. De a legnagyobb örömökre anyámat épségben találtam, meg a nagyapámat is, a bátyámról viszont még négy évig semmi hírt nem hallottam, csak valamikor 49-ben került haza Kijevből. Így szóródott szét a család.

Mint mondtam, részben nagy remények, másrészt nagy csalódások közepette érkeztem haza. Abban a reményben, sőt tudatban, hogy ez volt az emberiség utolsó eszeveszett kalandja, mert ép ésszel nem lehet elképzelni, hogy legalábbis a mi életünkben még egyszer háború törhessen ki bárhol.

Ami persze naív hit volt, és amiben csakhamar csalódnunk kellett. Aztán megjött a másik, a nagy kiábrándulás az emberből, aki a maga értelmével, tudásával, kutatásaival már rendkívül messzire eljutott a holt, élettelen anyagnak a kiismerésében, az energiák saját szolgálatába állításában, de még az élő szervezet, a biológia tudományában is. Ugyanakkor azonban az egzakt tudományok nagyszerűsége mellett a társadalmi és a humán tudományok, az emberi együttélésnek a tudománya gyerekképben tipeg azok után. Az ember ma sem képes még úgy megszervezni a maga életét, a maga társadalmát, hogy ne fenyegetse mindenfelől veszélyek, babonák, tévhitek, téves ideológiák. Lehet, hogy ez a felismerés is hozzájárult ahhoz, hogy csekély adottságaimat meg szerény képességeimet a társadalom- és humán tudományok szolgálatába akartam állítani. Nem tettem le arról a szándékomról, hogy mindenáron befejezem a tanulmányaimat, és mint pedagógus is szolgálom az előbb említett nagy célt, a naiv, rousseau-i hitet az ember nevelhetőségében, megváltoztathatóságában.

Június vége felé értem haza, és az első dolgom az volt, hogy megismerkedjek az új világgal. Mi sem természetesebb, mint hogy elmentem a városházára, hiszen úgy gondoltam, hogy azok kerültek oda, akik afféle elvbarátaim voltak, velem együtt gondolkodtak ezen az eljövendő, új világon, de ott is csalódás ért, mert – nem mondanék neveket – akik abban az időben tisztségen voltak, azok egyszerűen nem akartak tudomást venni rólam, amikor a szolgálataimat nekik, illetve a köznek felajánlottam, mondván, hogy én kompromittáltam magam azzal, hogy bevonultam a magyar hadseregbe. Bevonultam, mit tehetett az ember mást, vagy katonaszökevénynek minősül, és főbe lövik, vagy meghajlik a kényszer előtt, remélve, hogy majdcsak hazaér épségben.

Az volt a szerencsém, hogy mindjárt azokban az első napokban találkoztam Keck Zsigmonddal, akit még felsős gimnazista koromból ismertem Szabadkáról. (Oda jártunk a KIE-be, ahol velünk, komolyabb, érettségi előtt álló fiatalemberekkel gyakran elbeszélgetett, és világnézeti szinten is rendkívül pozitív volt a hatása ránk, mindannyiunkra, akik csak eljártunk oda a már említett Olajos Mihállyal, Farkas Nándorral, Kiss Antallal, másokkal együtt, és ő látott el azután könyvekkel, baloldali irodalommal, népi irodalommal bennünket.) Valamilyen hivatalos ügyben járhatott Zentán, amikor meglátott, kérdezi, mit csinálok. Mondom,

tegnapelőtt jöttem haza, azt sem tudom még, milyen ez a világ, és hát beszélgetve a lehetőségekről kérde: „Volna-e kedved leutazni hozzánk?” Közölte, hogy már több mint fél éve létezik egy magyar újság, a *Magyar Szó*, akkor már ez volt a neve, és minden írástudóra szükségük van. Mondom, Zsigám, egy váltás fehéreneműm van. Nekem sincs több, mondja. De hát hol fogok lakni? Van ott a szerkesztőségben egy dívány, majd ott alszol. Nem nagy perspektívát nyújtott ugyan, de nem volt mit tennem, valamiből élnem kellett, hát bejelentettem anyámnak, hogy szerencsét próbálok az újságírással. Le is jöttem, és a *Magyar Szó* alapító tagjaival (öten-hatan voltak, Lévy, Kollin, Gál, Majtényi, Laták, Thurzó később jött le, meg Vébel is, azt hiszem, egy évvel énutánam), ezek társaságában próbáltam én hozzájárulni a lapcsináláshoz, de egyáltalán nem volt kedvemre való az a munka, amivel megbíztak. Azt gondoltam, hogy majd cikkeket, kommentárokat, riportokat, miegyebeket bíznak rám, sőt még vezércikk is fogott a lejemben, de ilyesmivel még a legöregebb rókákat se bízták meg. Nagyobbára fordításanyag volt a *Magyar Szó*, és én abból is a legvégét kaptam, az ellátást, a piaci híreket, a postai díjszabásokat, a vasúti menetrendet, ilyesmit kellett részben mint híryanagot begyűjtenem, részben fordítanom erre vonatkozó hivatalos közleményeket.

Hetekig ment ez így, és sehogy se mutatkozott meg előttem a pálya teljes szélességében. Mind többet gondolkoztam azon, hogy netán mégis beiratkozom a zentai tanítóképzőbe.

Tanulóból tanár

A hazatérésem utáni napokban ugyanis találkoztam egy diáktársammal, aki jó néhány évvel fiatalabb volt, mint én, tanítóképzőt végzett 44-ben. Ő is terveim felől érdeklődött. Neki is azt mondtam, hogy még sok mindent nem tudok, amit meg kell előbb tudnom. Ajánlotta: „Gyere el hozzánk, iratkozz be a tanítóképzőbe.” Akkor értesültem róla, hogy Zentán nyílt egy tanítóképző tanfolyam, méghozzá egy úgynevezett B és egy C tanfolyam. A B tanfolyamosok azok voltak, akik utolsó évükben maradtak ki az iskolából, vagy esetleg érettségi bizonyítványuk volt, a C-sek pedig azok, akik mai fogalmak szerint általános iskolát végeztek. „Fél év alatt megkapod a tanítói oklevelet, ezen érdemes lenne elgondolkodni” – mondja ő. Kérdésemre, hogy kik az előadó tanárok, mondott egy-két ismerős meg ismeretlen nevet, de valahogy mindjárt visszakoztam, mert a pesti egyetem után mégis többre vágytam.

De még cifrább dolog is történt, ezúttal nem velem, hanem boldogult Erdélyi István barátommal, aki a háború alatt lehallgatott néhány

szemesztert a szegedi egyetem matematikai tanszékén, néhány vizsgája is volt. Úgy döntött, hogy beiratkozik a tanítóképző tanfolyamra, mivel arra nemigen volt remény, hogy befejezze az egyetemet, ellenben mint tanító majd szépen eléldegélhet ezzel az oklevéllel. Be is nyújtotta szabályosan a felvételi kérelmét, és harmadnapra nagyon gyorsan el is intézték, fel is vették, de nem mint diákot, hanem mint tanárt. Ő is tanított ezen a tanfolyamon, matematikát természetesen. Változott az én helyzetem is: amikor újságírói heteim alatt egy ízben Újvidékről Zentára utaztam, közölték velem, hogy most már akár tanár is lehetek. Ezt elvállaltam, és a nyár végéig ott tanítottam, október elején azonban már a gimnáziumba helyeztek át azzal, hogy óráimat a tanítóképző tanfolyamon is megtartottam egész az év végéig. Viszont a gimnáziumban már rendes kinevezésem volt, és ott régi tanáraimmal is találkoztam, meg „pedagógiai nagyapáimmal”, mert eleinte mint reaktivált nyugdíjasok még tanáraim tanárai is tanítottak.

Magyar nyelvet tanítottam a gimnázium első és második, illetve annak idején ötödik és hatodik osztályában. A hetedik és nyolcadik osztály magyar nyelven akkor még nem működött, a magyar gyerekek a szerb tagozatra jártak, és csak valamikor 48-ban vált teljessé a magyar főgimnázium. Itt egy évig tanítottam, nemcsak magyar nyelvet, hanem mindent, amit éppen tanítani kellett. Még számtant is, amitől mindig féltem (ennek külön története van, majd erre visszatérek), meg történelmet, alkotmánytant, tornát, mert nem volt tanár. Az akkori úgynevezett tanári karban volt mindenféle foglalkozású ember, jogász, lelkész, tisztviselő, orvos, mérnök, úgyhogy a régi tanárokon kívül talán még én számítottam a legiskolázottabb, legképzettebb pedagógusnak, hisz néhány szemeszterem mégiscsak volt az egyetemen.

Amikor októberben szolgálattételre jelentkeztem a gimnáziumban Vujović Milo igazgatónál, ezzel fogadott: „Nagyon jól emlékszem magára, diákom volt valamikor 33-ban, 34-ben, amikor maguknál franciát tanítottam, és arra is emlékszem, hogy egyszer-kétszer készületlenül jött órára, nem nagyon ment a plus-que-parfait vagy a subjonctif. De vegye tudomásul, hogy mától kezdve maga nem diák, többé készületlenül nem jöhet, a tanárnak minden órára készülnie kell.” Én ezt meg is fogadtam, nem azért, mert az igazgató mondta, hanem valahogy mindig idegenkedtem az improvizációtól, a készületlen beugrásoktól, a hevenyészett dolgoktól, úgyhogy az alaptermészetemnek is megfelelt ez az intelem. Valóban, ha másra nem is, de arra büszke lehetek, hogy vagy negyven esztendőn át minden órára készültem.

Egy évig tanítottam ott, korántsem simán és zavartalanul, de ez a hőskor sok érdekességet is hozott magával. Egy ízben például Újvidékről

kaptunk inspektorokat, akik persze az én óráimra is bejöttek. Szakmailag meg is voltak velem elégedve, csak aztán furcsa dolog történt. Amikor három- vagy négynapos inspektorkodás után összehívták a tantestületet, és közölték észrevételeiket, akkor egyben kijelentették, hogy ideológiai tárgyat – így irodalmat is – csak párttag taníthat. Én abban az időben nem voltam párttag, viszont az említett Erdélyi barátom, a matematikus, ő igen. Így aztán az igazgató elrendelte, hogy én vegyem át a matematikát, ő pedig a magyar oktatását. Neki semmi érzéke sem volt az irodalomhoz, mint ahogy nekem se a matematikához, de vállalni kellett. Így kínlódtunk hetekig, talán hónapokig is, én esténként jártam hozzá instrukciókért matematikából, ő pedig hozta nekem a magyardolgozatokat javításra. Kölcsönösen támogattuk, segítgettük egymás munkáját, de aztán végül megmondtuk az igazgatónak, hogy ez így nem megy, mert nem garantálunk az eredményért. Az igazgató belátó ember volt, és a saját szakállára visszaadta mindenkinek a maga tantárgyát, így azután az én első tanévem szerencsésen zajlott le.

1946 őszén megnyílt a Pedagógiai Főiskola magyar tanszaka is, és úgy gondoltam, ha már az egyetemi stúdiumok egyelőre zárva vannak előttem, elvégzem a pedagógiai főiskolát. Így jöttem le kevés megtakarított pénzeszkőmmel Újvidékre, beiratkoztam a Pedagógiai Főiskolára, ahol a magyar nyelv és irodalom oktatását egy személy látta el, Nyúl József, egy ugyancsak nyugdíjból berendelt magyar–latin szakos tanár, csak később, a tanév folyamán jött B. Szabó György és Penavin Olga. Ezzel egy időben három iskolában tanítottam is, mert abból a megtakarított pénzeszkőből nem sokáig futotta, vállaltam órákat a telepi József Attilában, az akkor még Újvidéken Keszég József igazgatása alatt működő magyar tanítóképző intézetben és a magyar algimnáziumban, ahol Gál Lászlóné volt az igazgató. A negyedik iskolába pedig magam jártam, már amikor ez a sokféle óraadás lehetővé tette, mert a telepi iskolai teendőimet éppen úgy el kellett végeznem, mint a városiakat, és így az órák nagy részét nem hallgathattam.

Ennek ellenére a két év sikerrel zárult, hárman voltunk az akkor megnyílt tanárképző főiskola első magyar szakosai, Nagy Mária, akiből neves sakkozó lett, Juhász Géza és jómagam. 1948 nyarán, amikor a főiskolát elvégeztem, kértem az áthelyezésemet Zentára, mert elegendő volt a menzakeresztből, a hónapos szobából, közben megnősültem, a feleségem gyereket várt, tovább tarthatatlan volt a helyzet itt, Újvidéken. Meg is kaptam az áthelyezésem, úgyhogy ősztől kezdve már a zentai gimnáziumban dolgoztam. Az 1948–49-es tanévben a három ötödikben és a nyolcadikban tanítottam (három ötödik osztály volt, hatalmas,

népes gimnázium), más osztályokban is kiegészítő órákat tartottam, az alsóban is. Büszke vagyok, hogy olyan kiváló tanítványaim voltak, mint például Bori Imre, Burány Béla, Szecsei Mihály, Móra András, Burány Nándor, Kósa Valéria, de sorolhatnám a későbbiek közül a többi, a fiatalabbakat is: Tolnai Ottó, Fehér Kálmán, Koncz István, nem is tudnám mind előszámlálni.

1949 októberében rendesen elkezdtem a tanévet mint tanár, és nem is sejtettem, hogy milyen veszedelmek fenyegetnek. Egyszerűen kineveztek igazgatónak, anélkül hogy az illetékesek sejtették volna velem, hogy ilyen szándékuk van. A végrehajtó főbizottság megbízottjának aláírásával jött a kinevezés, és hiába szaladtam Újvidékre, hogy múljék el tőlem ez a pohár, nem kívánok igazgató lenni, el kellett vállalnom, így lettem huszonnyolc éves koromban főgimnáziumi igazgató, egykori tanáraimnak az igazgatója. Kezdetben kissé szégyenlettem is a dolgot, de fiatal munkaerőre volt szükség, akire nagy feladatok várnak, és azokból jócskán ki kellett vennem a részem, fölfejleszteni, főgimnáziumi rangra emelni az iskolát, közben meg kellett nyitni az általános iskolákat, tehát a gimnázium alsó osztályaiból és az elemi fokozatból új iskolatípust kellett alakítani. Ezeket a nagy szervezési, átalakítási, áthelyezési problémákat is mind intézni kellett.

1955-ben megjelent az első tankönyvem egy kissé pretenciózus címmel: *Bevezetés az irodalomelméletbe*. Az alcíme pedig: *Kézikönyv a gimnázium felső osztályai számára*. Tehát nem egy osztály, hanem a felső osztályok számára, annak ellenére, hogy az is olvasható ebben a könyvben, hogy „a gimnázium ötödik osztályának programja alapján összeállította Szeli István”. Abban az évben került használatba ez a tankönyv, amikor a már említett Tolnai Ottó és Fehér Kálmán voltak a tanítványaim. Hadd jellemezzem egy példával az akkori iskolai viszonyokat, az iskolának ezt az irigylésre méltó, demokratikus légkörét, meg azt a tanár–diák viszonyt is, ami köztünk volt. Érdekelt, hogyan használják a tankönyvet. Elmentem az osztályukba, mert az volt a legeszesebb osztály, afféle poétapalánták és egyéb jó íráskészségű gyerekek jártak oda, Dancsó Jenő tanított egyébként abban az osztályban. Mondhatom, hogy azok az észrevételek, azok a majdnem kritikai hangok, amelyek a könyvvel kapcsolatban a diákok részéről elhangzottak, számomra igen fontosak voltak, úgyhogy többet értek, mint az a néhány hivatalos recenzió, amit olyan nagy pedantériával és nagy szakmabeliséggel írtak a könyv méltatói. Annyira, hogy amikor 1962-től megindult a rendszeres tankönyvkiadás, aminek én is részvevője voltam (Bori Imrével együtt készítettük ezeket a középiskolai magyartankönyveket), még akkor is

szívesen emlékeztem vissza a megjegyzésekre, észrevételekre, amelyeket mondjuk egy Tolnai Ottó tett.

Tizenöt éves korában...

Tizenöt éves korában, igen. És igaza volt, például abban, hogy túlságosan elzárkózom a legmodernebb magyar költészettől. Az időmérésem megállt valahol a legjobb esetben József Attilánál, pedig végig kellett volna követnem a költői alakzatokat, formákat, műfaji változásokat, stílusbeli módosulásokat, egyebeket, amelyek a legújabb kori magyar költészetre jellemzőek. Igaza volt.

Gimnáziumi igazgatósága idején milyen benyomásokat szerzett a magyarok és szerbek együttéléséről?

Amikor konszolidáltabb viszonyok között magam is mint a gimnázium tanára részt vettem a közéletben, mondhatom, hogy e téren nem merültek fel komolyabb zavarok. Én csak a gimnáziumi élményeimből indulok ki ismét. Tudvalevő, hogy ott két gimnázium működött, egy szerb nyelvű és egy magyar nyelvű, külön igazgatás alatt, külön tanári karral, külön ügyintézéssel, financiai ügyvezetéssel stb. Egy épületben voltunk, a szertárakat, könyvtárat, a teljes felszerelést közösen használtuk, sőt a tanári kar munkáját is kölcsönösen kiegészítettük: a szerb gimnáziumból többen tanítottak a magyar gimnáziumban, és ugyanígy a magyar tanárok közül is többen tartottak órát a szerb gimnáziumban, akik arra képesek voltak, úgyszólván a két gimnázium minden zökkenő és zavar nélkül, harmonikusan élt együtt. 1956-ban azután egybeecsapták a két iskolát, de mondom, az a baráti légkör, ami kialakult a két tanári karban egymás iránt, továbbra is megmaradt. Ilyen értelemben szólhatok arról, hogy igen kedves barátom volt például Bordoški Boško, a szerb gimnázium igazgatója, vagy Milić Duško, most már sajnos egyikük sincs életben. Emlékszem egy külön kis történetkére, ami éppen Bordoški Boškóval függ össze. Alkotmánytant tanított a magyar nyolcadikban, így hívták annak idején ezt a tantárgyat. Noha anekdotikusan hangzik, jellemzésként, színfoltként el kell azt is mondanom, annak példázata, hogy milyenek voltak a kapcsolataink.

Mint gimnáziumi igazgató tanította a magyar nyolcadik osztályban a filozófián kívül az alkotmánytant is. Persze nem anyanyelveként beszélt a magyart, de folyékonyan, és igen hasznos tevékenységet végzett nálunk. Egy ízben valami feljelentés érkezett ellene, olyasmiről, hogy Bordoški tanár

alkotmánytanórán azt jelentette ki, hogy „ebből a piros könyvecskéből – és fölmutatta Jugoszlávia alkotmányát –, lehet, hogy évek múlva már csak a fedőlap marad meg”. Azt akarta mondani, hogy a mi életünk annyira dinamikusán változik, hogy még társadalmunknak az alapokmánya sem örök életű, hanem idővel abban is történnek, történhetnek változások. Ezt viszont úgy forgatták ki, akik följelentették (mert hát szóbeszéd tárgya volt, és mindenki hozzátette a maga külön kommentárját), hogy Bordoški Boško alkotmánytanórán alkotmányellenes magatartást tanúsít. Erről szó sem volt, és nekem mint a magyar gimnázium igazgatójának sorra kellett kérdeznem az akkor érettségi előtt álló diákokat, hogy értették a szavait, és mi a véleményük. Írásban adták, hogy Bordoški szavait úgy értették, amilyen tartalmat ő szánt nekik. Tehát semmiféle rosszindulat abban nem volt. És miután már odáig fajultak a dolgok, hogy Bordoškit emiatt felfüggesztették az állásából, kötelességemnek tartottam, hogy ezt a diákok által aláírt jegyzőkönyvszerűséget leküldjem Újvidékre. Előadtam, hogy itt egy súlyos félreértés van, és csupán egy nyelvbotlás okozta ezt.

Ahelyett, hogy ezt az intervenciómat elfogadták volna, engem is gyorsan felmentettek az igazgatás alól, aminek én meg is örültem, remélve, hogy végre megszabadulok egy terhes szolgálattól, és visszatérhetek a szakomhoz. Fél évig tartott ez a bizonytalan állapot. Nem vehettem részt a tanításban, a könyvtárat rendezgettem, és más efféle alkalmi munkát végeztem az iskolában, mert elbocsátani ugyan nem bocsátottak el. Egy nap felhívtak a városházára, ahol a városelnök és a tanügyi osztály vezetője kijelentette, hogy délután a legközelebbi vonattal indulok Szabadkára, és átveszem a magyartanítást az ottani tanítóképzőben. Ezt én kereken megtagadtam, mondván, hogy amennyiben itt nem kellek, akkor egyáltalán sehol nem kellek, ilyen „múlt” után az embernek le kell vonnia a következtetést, és inkább megválok az oktatástól. Miután látták, hogy nem vagyok hajlandó eltávozni Zentáról, még egy ideig hagytak ebben a bizonytalan helyzetben. Egyszer csak „kiderült”, hogy büntetlenül vádoltak meg. Behívtak az akkori Zentai járási elnökhöz, aki tudomásomra hozta, hogy azóta már kellő bizonyítékokat szereztek a magatartásomról, és felszólítottak, vállaljam el ismét a gimnázium igazgatását. Csak azzal a feltétellel fogadtam el, hogy nem leszek kinevezett, hanem csak megbízott igazgató addig, amíg jobbat nem találunk helyettem. Egész 1956 nyaráig végeztem a teendőket, mindaddig, amíg a két gimnázium nem egyesült.

Zenta igen sok értelmiségit adott a jugoszláviai magyar kultúrának, különféle tréfák is születtek erről. Komolyabban meg kellene

azonban vizsgálni, miből eredt, hogy Zentán a háború után ennyi értelmiségi volt.

Ezen el kellene gondolkoznom. Aránylag sok középiskolása volt, és még több lett volna, ha 1928–29-ben nem szüntetik meg a főgimnáziumot, de így is viszonylag sokan jártak Szabadkára. Zenta mezőváros volt, meg ahogy kissé csúfolódva mondták, az „ülőiparosok”, tehát a cipészek, szabók városa, ennek ellenére egy elég erős, fiatal értelmisége is kialakult. Persze nem azokra az aranyifjakra, úriúriúkra gondolok, akik tíz esztendeig is tanultak az egyetemen, és soha nem végeztek el semmit, hanem éppen a földműves-, iparos-, legfeljebb kistisztviselői rétegből származó fiatalokra, akik értelmiségi légtér próbáltak teremteni. Szervezkedéssel, könyvek kölcsönzésével, társas életükkel. Azt hiszem, nem véletlen, hogy valóban a háború után elég sok Zentáról Újvidékre került ember jutott jelentős pozíciókhoz a tartományban. Persze ezt egy összehasonlító értelmiségszociológiai vizsgálat jobban ki tudná mutatni, meg tudná magyarázni, mint ahogy én itt e pillanatban ad hoc teszem, de ha időm és kedvem tartja, lehet, hogy egyszer még ezt is megvizsgálom egy tanulmányban.

Mint iskolaigazgatót milyen elvek vezérelték az oktatás megszervezésében?

Abban az időben ennek a szervezőmunkámnak ma már szinte primitívnek látszó feladatai voltak. Iskolahelyiség, költségvetési keret, káder biztosítása, ez mind olyasmi, amire később már nem elsősorban magának az iskolaigazgatónak kellett gondolnia. Annak inkább a pedagógiai vezetés lett volna a feladata. Be kell vallanom, hogy arra jutott a legkevesebb időm és lehetőségem, mert míg azon kellett az embernek törnie a fejét, hogy vajon lesz-e majd tűzrevaló, vagy hogy hasznavehetetlen a falitábla, vagy nincs térkép, vagy más efféle, addigi pedagógiai vezetésről nem nagyon gondolkodhatott.

A tanári kar, amely eleinte jóformán kizárólag öregekből állt, később feltöltődött fiatalokkal, akik a pedagógiai főiskoláról, később pedig a belgrádi és a zágrábi egyetemről érkeztek, úgyhogy a zentai gimnázium elég jó hírnévnek örvendett. Ezt nemcsak én, az egykori iskolaigazgató és a gimnázium egykori tanára mondom, hanem hivatalos inspekciók jegyzőkönyvében is ilyen értékelés olvasható. Például Löbl Árpád is rendkívül csodálkozott azon, hogy a körülményekhez képest milyen rendezett viszonyok uralkodnak a gimnáziumban, pedig hosszú és gaz-

dag pedagógiai pályafutása alatt, de különösen azokban az években sok iskolában megfordult.

Második nekifutás

Az 50-es évek második feléhez értünk. Ettől kezdve a jugoszláviai magyar szellemi élet olyan eseményeinek volt részese, amelyeknek ma már egyre kevesebb tanújuk van.

Kezdjük talán ezt a fejezetet onnan, hogy 1956 nyaráig voltam a zentai gimnázium igazgatója, akkor egyesült az addig külön működő magyar és szerbhorvát tannyelvű gimnázium. Két dudás nem kellett egy csárdába, úgy véltem, hogy hasznosabb lesz a munkám a magyar nyelv és irodalom oktatása számára, ha nem maradok igazgató, hanem ha közvetlenül a szakomban végzem a munkám. Így kerültem hétesztendei iskolaigazgató után, 1956 őszén megint közel a szakomhoz, az akkor még létező Zentai járás tanügyi osztályára tanfelügyelőnek. Körülbelül másfél évig láttam el ezt a feladatkört. Az volt a dolgom, hogy Horgostól Moholig, tehát a Zentai járás területén, az egész Felső-Tisza-vidéken látogassam, elemezzem a magyartanárok munkáját, és amiben lehet, segítek nekik, támogassam őket. Nem volt éppen könnyű szolgálat, télen-nyáron kellett végezni, hetente legalább kétszer-háromszor terepen kellett lennem, és az akkori közlekedési viszonyok is megnehezítették a munkát. Reggel ötkor indultak ki az autóbuszok Zentáról, tehát négykor kellett kelni akár decemberben vagy januárban is, és ez a munka egész 1957 végéig tartott.

1957 decemberének második felében értesített Újvidékről Zora Krđžalić, a tartományi tanügyi megbízott, hogy megkaptam Budapestre az ösztöndíjamat, azonnal csináltassam az útlevelemet, és induljak. Nagyon kevés volt az idő, mert még az év folyamán be kellett szerezni az útlevelet is, a belgrádi nemzeti bankban a devizát, és minden egyéb teendőimet el kellett intézennem, főleg megtudnom, hogy addig ki gondoskodik a családom eltartásáról.

Megjegyzem, hogy engem már 53-ban is kiküldött egy ízben a tartomány, még hozzá Helsinkibe. Akkor már az útlevelet is beszereztem, de az utazás az utolsó pillanatban elmaradt, mert olyan értesüléseket kapott a tanügyi főhatóságunk, hogy a helsinki egyetemen a magyar nyelvet és irodalmat olyan formában, ahogy arra nekünk szükségünk lenne, nem oktatják. Finnugrisztikát igen, de az mégsem a legfontosabb diszciplína az újvidéki Bölcsészettudományi Kar megnyitandó magyar tanszékén.

1957 végén fölutaztam Pestre, de egész március végéig, három hónap alatt mindössze azt sikerült elérnem, hogy megszereztem a jóváhagyást a magyar oktatásügyi hatóságoktól a továbbtanuláshoz, illetve a vizsgák letételéhez. A két ország között abban az időben még nem volt semmiféle államközi egyezmény, amely kölcsönösen szabályozta volna az egymás országában végzett stúdiumokat, az egyetemi vizsgákat, doktorátust vagy bármi mást, és éppen ezért csak rendkívül sok nehézség árán sikerült ezt kitalálni. Nap mint nap járkáltam minisztériumtól nagykövetségig, rektortól dékánig és egyéb instanciákig. Meg kell mondanom, hogy ott sem az egyetem volt az, amely bármiben is akadályozott, hanem a hivatalok, a miniszteriális főhatóságok és egyebek. Március végéig sikerült beszereznem azt az engedélyt, amelynek alapján szabad vizsgaterminusokat kaptam hallgatási kötelezettség nélkül. A rektorhelyettes ezzel bocsátott el: „Kérem, akár már holnap leülhet, kinevezem a vizsgabizottságot, és mind a huszonhét előírt vizsgát akár holnap is leteheti.” Ezt persze nagyon nehéz volt elképzelnem, mert többek között mondjuk finn nyelvből is kellett volna vizsgáznom. Tanultam ugyan még annak idején 42-ben, 43-ban Kettunen Laurinál finnül, de az olyan régen volt, hogy mind elpárolgott a fejből.

Arra tehát nem vállalkozhattam, amit a rektorátuson közöltek velem, de megállapodtunk, hogy 1958-ban háromszori fölutazással megpróbálom letenni az összes előírt vizsgát. Az egyetemi rektori hivatal ugyanis nem fogadta el az egykor Horváthnál, Pais Dezsőnél tett vizsgáimat. Ugyanarra az egyetemre iratkoztam, mint 1942-ben, de volt egy (talán 52-ből származó) rendelet, amely kimondta, hogy a „fordulat esztendeje” előtti időkből csak befejezett tanulmányokat, tehát oklevelet ismernek el. Hiába volt meg valakinek például az abszolutóriuma is, a lehallgatott négy esztendeje az összes vizsgával, ha nem volt meg a záróvizsgálója, az úgynevezett államvizsga, azzal nem tehetett semmit. Ha diplomához akart jutni, akkor mindent előlről kellett kezdeni. Így aztán az én néhány félévem, letett vizsgám, szorgalmi jegyem, kollokviumom is elúszott, és olyan kilátások elé néztem, hogy mindent előlről kell kezdenem. Bejelentettem az óhajomat, hogy júniusban teszem le a vizsgák első előírt körét, majd októberben a másodikat és decemberben a harmadikat. Júniusban letettem az első négy szemeszter összes vizsgáját, azzal a dolog körülbelül felét már be is fejeztem, de a következő vizsgaalkalomra októberben már nem jutottam fel. Tudniillik egy álló esztendeig hiába kopogtattam a belgrádi magyar nagykövetség ajtaján, nem kaptam beutazási vízumot. Egy évig jártam Belgrádba, folyton sürgettem a követségen, de Pest nem hagyta jóvá, így aztán ők sem adhatták ki. Amikor azután

a következő évben, 59 júniusában végre felkerültem, akkor ezen okulva mindent egyszerre le akartam tenni, magán az államvizsgán kívül, ami egy nagyobb írásbeli dolgozattal járt, mert annak a témáját előzőleg nem jelölték ki, így azt előbb meg kellett beszélni. Júniusban tehát letettem az utolsó szóbeli vizsgámat, és azzal jöttem haza, hogy majd őszre felmegyek, és a záróvizsgát, a diplomavizsgát is leteszem. Így is történt, decemberben ezt is befejeztem.

És rektori kitüntetéssel, úgynevezett „vörös oklevéllel” jött haza...

Igen. Érdekes talán néhány epizódnak a felemlítése az én nem egészen hat hónapos pesti tartózkodásomból.

Az egyik emlékem Pais Dezsőhöz, a kiváló nyelvészhez fűződik. Nála jártam egy ízben vizsgaügyeket megtárgyalni, amikor betoppan hozzá a tanszék egyik dolgozója, és jelenti: „Most jött Kolozsvárról az egyik kolléga eléggé nyugtalanító hírekkel, az ott működő Bolyai egyetem önállóságának a kérdése merült fel, és más egyéb. A Ferihegyi repülőtérrel egyenesen idejött az egyetemre, és sürgősen szeretne a professzor úrral beszélni.” Pais Dezső rámnézett, jöjjön velem, mondta. Átmentem vele egy kisebb terembe, ott már az egész tanszék tanári kara tárgyalta az ügyet, eléggé izgatott állapotban folyt a diskurzus. Valakinek egyszer csak eszébe jutott, hogy íme, ott ül köztük egy idegen, jó lesz hát óvatosnak lenni. Amikor Pais bemutatott a jelenlevőknek, „egykori hallgatóm Jugoszláviából”, rögtön azzal a kérdéssel fordult hozzám, maguknál milyen a helyzet. Mondom, én azzal az újsággal szolgálhatok, hogy nálunk most nyílik az egyetem, és magam is érdekelve vagyok annak a munkájában, ezért is vagyok e pillanatban Pesten. Persze azonnal fölengedett a hangulat, és mindenki kereste az úgynevezett „délvidéki” kapcsolatokat, Bárczi Géza kijelentette, büszke arra, hogy zombori származású, ott járt középiskolába, ismét mások más kapcsolatokat kerestek, de a legszellemesebb persze megint Pais volt: „Be kell vallanom, énnekem más kapcsolatom nincs, csak az, hogy a kiegyezés évében az én Flóra tantim Szabadkára ment férjhez.” Mindössze ennyi volt az ő kapcsolat velünk, de egyébként rendkívül nagy szívéllyel fogadott mindig. Például akkor is, amikor egyszerre a nyolc szemeszter anyagából kellett nála vizsgáznom. Az adjunktusa (most már tanszékvezető tanár, Fábíán Pál) kísért be hozzá, aki már részletesebben is tájékozódott az én kérdésemről, előadta, mi járatban vagyok. Pais elővette a naptárát: „Kérem, június 17-én délután 4 órakor jelentkezik itt nálam.” Megköszöntem, és

miután távoztunk, kérdezi Fábíán Pál barátom: „Tudod, ez mit jelent?” Mondom, azt, hogy a jelzett napon a jelzett órában nekem itt kell lennem, és nyolc szemeszterből levizsgáznom. „Sokkal többet – mondja ő –, tudniillik Pais több mint negyven esztendeje azon a napon, abban az órában a Belvárosi Kávéházban a tarokkpartiját tartja, és még nem történt meg, hogy azt valamiért elhalasztotta volna. Hát vedd tudomásul, mekkora megtiszteltetés ért.”

A tudós tanár

Amikor hazatérve elmentem Zora Krdžalićhoz jelentéstételre, azzal fogadott, hallotta, hogy bizonyos nehézségeim vannak a vízummal, de majd odahat, hogy a magyar hatóságok biztosítsák a zavartalan felutazásomat a vizsgákra. De megköszöntem a jóindulatát, mondván, hogy erre többé nincsen szükség. Nagyon megörült, hogy ennyi időt „megspóroltam”. Tekintve – mondta –, hogy úgysis négy évre irányozták elő az ösztöndíjamat, használjuk fel ezt a maradék megtakarított két esztendőt arra, hogy a doktori fokozatot is megszerezsem, de okulva az előbbiekből, nem Pesten, hanem itt, Jugoszláviában.

Felmentem Zágrábba Sinkó Ervinhez, aki már 1959 őszén megkezdte előadásait, hogy megbeszéljük a teendőket, a témát és minden részletét. Sinkó az egyetemi előadásait a felvilágosodás korával kezdte meg (1961-ben már meg is jelent a *Magyar irodalom* című könyve, amely a felvilágosodás köréből tartott előadásait tartalmazta). Neki is nagyon jól jött volna, ha ebből a témakörből választom a disszertáció anyagát. Őt főleg az érdekelte, hogy mit lehet még földeríteni a jozefinizmus és a jakobinizmus eszméinek térhódításáról a mi vidékünkön, pontosabban, hogy ezek az európai eszmeáramlatok miként hatoltak be a magyar irodalom vérkeringésébe.

Abban állapotunk meg, hogy Hajnóczy Józsefnek, a magyar jakobinus mozgalom egyik vezető alakjának az életéből és munkásságából vizsgálok meg egy bizonyos korszetet, főleg azokat az éveket, amikor itt nálunk, Szerém vármegyében, Vukováron volt alispán 1786-tól 1791-ig, II. József haláláig. Ezzel annál is inkább érdekes és érdemes volt foglalkozni, mert a Hajnóczyról szóló magyar szakirodalom, így Bónis György, Csizmadia Andoré és másoké is rámutat arra, hogy Hajnóczynak erről a korszakáról a magyar szakirodalomnak nemigen van tiszta képe. Az erre vonatkozó iratok ugyanis mind a zágrábi állami levéltárban vannak, amelyekhez egész addig nem lehetett hozzáférni. Körülbelül két évig tartott a munka, főleg a zágrábi levéltár anyagán dolgoztam, de

többször felmentem Pestre is. Az országos levéltárban különösen Benda Kálmánnak, a korszak kiváló ismerőjének a támogatását élveztem, aki nem sokkal korábban jelentette meg *A magyar jakobinusok iratai* című hatalmas, háromkötetes iratgyűjteményét, és nemcsak azzal, hanem egyéb tanácsokkal is szolgált a kutatásban.

1962 nyarán adtam át a disszertációm kéziratát, de ennek megvédésére csak 1962 novemberében került sor. Sinkó gondoskodott arról, hogy ne tétlenkedjek, és már 1962 májusában, júniusában részt vegyek a tanításban az egyetemen, amire érthetően szükség mutatkozott, sőt eléggé sürgős is volt, mert abban az időben káder szempontjából elég ellátatlan volt a magyar tanszék.

Ősszel, az új tanév kezdetén a tanszéki ülés határozata alapján az irodalomelméletet vettem át, amit addig a diákok szerb nyelven hallgattak, azután verstant és stilsztikát, amit semmiféle nyelven nem hallgattak, valamivel később pedig az esztétikát is, főleg esztétikatörténetet, az sem volt addig képviselve. Kezdetben tehát afféle mindenek oktató voltam, még módszertant is előadtam.

A XVIII–XIX. század magyar irodalmát Sinkó halála után vettem át, 1967 márciusában. Sajnos időközben 1963-ban eltemettük B. Szabó Györgyöt is, ami megint rendkívül visszavetette a tanszéki oktatást, mert át kellett csoportosítani az oktatandó tárgyakat, és akkor már mind több szó esett egy hungarológiai intézet megalakításáról is. Már 1966-ban, 1967-ben megkezdődött erről a tárgyalás, kezdetben még Sinkó is részt vett az első üléseken, és ő is felvázolta az elképzeléseit arról, hogy mit is kellene ennek az intézetnek csinálnia. A gyakorlati munkát, a szervezés munkáját egy külön kis munkacsoport végezte, annak a vezetésével engem bízta meg.

Megszületett tehát a terv, de még sok mindent kellett tenni ahhoz, hogy valóban meginduljon a munka. 1968-ban készült el az a tervezet, amelyet a bölcsészettudományi kar jóváhagyott, és 1968 júniusában a kari tanács megbízott az alakítandó intézet ügyvezető igazgatói teendőinek ellátásával. Rengeteg munka járt ezzel, mert 69-ben került sor a tanszék tízéves fennállásának megünneplésére is, és szerettük volna, hogy 69-ben már a Hungarológiai Intézet is megkezdje a munkáját. A tanszék 1959-től 69-ig, tehát az intézet megalapításáig megtette a szükséges előkészületeket: e tíz év alatt felnevelődött egy fiatal, tehetséges kutató- és tanárgárda, amelyre azután az intézet megalapításakor már nyugodtan lehetett számítani. Tanszék nélkül valóban az intézetet se lehetett volna megnyitni, de így is egy kissé autogenézissel jött a világra, akárcsak maga a tanszék. Amikor ugyanis a bölcsészkar megalakult,

elvben már jóváhagyták legfelsőbb oktatási hatóságaink a magyar tanszék megnyitását is. Már 54-ben részt vettem egy értekezleten, amely a tanszék megnyitásának a lehetőségéről tárgyalt. Azért hívtak, hogy a terepi igényekről számoljak be, mivel mint iskolaigazgató, közvetlenül ismertem a kádergondokat.

De hiába születtek meg már 54-ben az elvi határozatok, a tanszék egész 59-ig nem működött, noha 59-ben is azok álltak a tanszék rendelkezésére, akikkel már 54-ben meg lehetett volna kezdeni a munkát. Mindössze az történt, hogy 1957-ben megnyitották a magyar lektorátust, amely abban nyújtott segítséget a magyar hallgatónak, hogy nyelvileg fölkészítette őket a magyar nyelvű oktatás ellátására, de maga a tanszék csak 59-ben kezdte meg a munkáját.

Nagyon sok mindent meg kellett oldanunk az intézet munkájának a beindítása előtti periódusban. Ilyen kérdés volt például az elhelyezés, a költségvetési tervek kidolgozása, a felszerelés, a káderek biztosítása, a munkatervek elkészítése, a folyóirat megindítása, a kapcsolatok kiépítése mind a belföldi, mind a külföldi tudományos intézetekkel, azután az intézet társadalmi képviselője...

Végre 1969 januárjában megindult a munka, úgyhogy amikor a tanszék fennállásának tizedik esztendejét ünnepeltük, az ország minden tájáról és külföldről is érkező vendégeknek a kezébe tehattük a *Tanulmányok* című kiadvány első kötetét, meg a *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek* az első, akkor megjelent számát.

Addig már két intézetet is alapított a bölcsészkar, a Történelmi Intézetet és a Szerbhorvát Lingvisztikai Intézetet, de nem másolhattuk a már meglévő intézetek munkaformáit, és nem igazodhattunk az ő terveikhez. A Hungarológiai Intézetnek a koncepciója egészen más volt. Tudniillik úgy véltük, hogy nekünk nem csupán a nyelvet és az irodalmat kell vizsgálnunk, hanem a művelődéstörténet felé is ki kell tekintenünk, akár csak a néprajz és főleg a komparatisztika felé is, tehát sokkal szélesebb körben kell mozognunk. Ez tette nehezzé és összetetté a szervezés munkáját is.

A lingvisztikai vagy akár a történelmi intézet egyértelműen a tartományi tudományügyi érdekközösség anyagi támogatása alapján működött. Nálunk felmerültek olyan kérdések, hogy például a szerbhorvát–magyar nagyszótárnak a kiadása, amit szintén tervbe vettünk, nem csupán a nyelvtudomány ügye, hanem az oktatásé is. Vagy például a művelődéstörténeti kutatásaink érdeklik a tartományi művelődési érdekközösséget is. Tehát legalább három érdekközösségnek kell finanszíroznia ezt a munkát, és bizony, ahol anyagiakról van szó, ott az

érdekközösségek egymás közötti viszonya miatt se volt olyan könnyű a szervezési problémák megoldása. Intézetünknek egyebeken kívül ezért is sokkal több nehézséggel kellett megküzdenie, mint a másik kettőnek.

A Magyar Tanszék

Térjünk még vissza a tanszék megalakulásának körülményeihez. Melyek voltak azok az erők, amelyek szorgalmazták a tanszék megnyitását, és melyek azok, amelyek akadályozták?

A pártszervek is szorgalmazták a magyar tanszék munkájának mielőbbi megszervezését és beindítását, viszont magán az egyetemen voltak bizonyos visszahúzó erők, amelyek ha nem is gátolták, de bizonyos intézkedésekkel, adminisztratív nehézségekre való hivatkozással, sok minden egyébgel mégiscsak odahatottak, hogy a tanszék munkája nem indulhatott meg a tervezett időben.

A pártfunkcionáriusok között B. Szabó igen tekintélyes helyet foglalt el. Milyen volt az ő szerepe?

Igen, B. Szabó mint főiskolai tanár egy időben az egyetemi és főiskolai pártszervezet titkára volt. Az 50-es években nem voltam vele szoros kapcsolatban, de tudom, hogy a maga módján megtett mindent, amit meg lehetett tenni. Sajnos meg kell mondanunk, neki sem volt egyetemi oklevele. Így azután amikor először a főiskolára, majd az egyetemre került oktatónak, vele kapcsolatban is merültek fel problémák, mint ahogy azoknak a foglalkoztatása ügyében is, akik mindjárt 1959-ben kerültek a tanszékre megfelelő egyetemi végzettség nélkül. Amikor én jelentkeztem munkára, akkor az első nem éppen építlen megjegyzések úgy hangzottak, hogy én melyik pedagógiai főiskoláról jövök.

Vagy mondhatok más példát is. 1960-ban, amikor Sinkó Ervinnel való megbeszélésünk során megállapodtunk a disszertációm témájában, Sinkó azt a kari tanács elé terjesztette. Az első megfogalmazás így hangzott: *Hajnóczy és a délszlávok* (ilyen címmel jelent meg 65-ben a könyv is). Ezt így nem fogadták el a kari tanács szervei, mondván, hogy egy disszertáció címének pontosan meg kell jelölnie a tárgykört, a témát, ebből viszont ezt nem lehet megállapítani, tessék átfogalmazni. Akkor egy tudósokdóbb címen futott tovább a téma: *Hajnóczy József és a magyar jakobinus összeesküvés délszláv vonatkozásai*. Így már elfogadták, de olyan probléma is felmerült ezzel a témával kapcsolatban, hogy nem lehet elfogadni

irodalomtörténeti disszertációnak, mert ez nem irodalom. Akkor ismét magyarázkodnom kellett, hogy itt a XVIII. századról van szó, az íróknak, az irodalomnak a fogalma a XVIII. században nem azonos annak mai fogalmával. Az ilyen apróságok mindig leállítottak egy-egy folyamatot, vagy legalábbis megbolygatták annak sima menetét.

Önnek annak idején volt-e betekintése abba, hogyan lett Sinkó a tanszékvezető tanár? Szó esett például Mladen Leskovacról is.

Pontosan nem ismerem a hátterét, de annyit mondhatok, hogy Mladen Leskovacot rendkívül segítőkész embernek ismertem meg, aki például – már jelen voltam magam is azon a tanácskozáson – egyszerűen visszautasította azt az elképzelést, hogy a magyar tanszéknek szerbhorvát nyelven kell működnie, hogy ne „szigetelődjön el”, és hogy a magyarul nem tudók is részt vehessenek az előadásokon. (Ahogy a belgrádi egyetem francia, angol, német tanszékein sok irodalomtörténeti és egyéb tárgyat szerbhorvát nyelven adtak elő.) „Ennek anyanyelvi katedrának kell lennie” – hangoztatta Leskovac, és többek között neki is része van benne, hogy a magyar tanszék végül is az anyanyelvi tanszék státusát kapta.

Véleménye szerint mi volt a döntő abban, hogy Sinkóra esett a választás?

Sinkónak tudvalevőleg nem volt egyetemi szakképesítése. Ugyanakkor azonban a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja volt. Márpedig az egyetemi statútum kimondta, hogy az akadémia tagjait fel lehet kérni egyetemi tanári teendőik ellátására. Ez volt Sinkó legális útja a tanszékhez: akadémiai tagsága.

Ki volt az, aki ezt a javaslatot előterjesztette, vagy akitől az ötlet származik?

Én annak idején Nagy Józseftől (ő már sajnos nem él) és Farkas Nándortól hallottam bizonyos részleteket. Úgy tudom, hogy ők jártak nála Zágrábban, ők kérték fel (azt hiszem, Nagy József abban az időben a tartományi szkupstina alelnöke volt). Hogy azután azonnal elvállalta-e, vagy valamivel később, egy kis gondolkodási idő után – mint mondták, Krleža rábeszélésére –, nem tudom pontosan, de azt tudom, hogy az ő nagy tekintélyére mindenképpen szüksége volt az akkor megnyíló tanszéknek.

Kikkel volt a legtöbb vitájuk, és milyen érvekkel szegültek szembe a tanszék létrehozásával?

Nem volt ez nyílt ellenállás, inkább lebecsülésről, kellemetlen megjegyzésekről meg adminisztrációs nehézségek támasztásáról lehetett szó. Emlékszem, a tanszék megnyitásának napján, amikor Sinkó a székfoglalóját tartotta, valaki ezzel nyitott be a bölcsészkarra: „Hol lehet itt beiratkozni egyetemi tanárnak?” Más efféle apró kis tűszúrások is jelzik, hogy nem mindenkinek tetszett, hogy íme, mégiscsak létrehozták ezt a tanszékét, amelytől oly sokat vártunk. Persze a legnagyobb akadály mindig a bürokrácia, az adminisztráció felől jött: hogyan szövegezzék meg azt az egyetemi statútumot, amely tolerálja bizonyos ott működő embereknek, hogy nincs egyetemi oklevelük? Abból is gyakran adminisztratív akadályok keletkeztek, hogy lehet-e valaki egyidejűleg a tanszék vizsgázója és vizsgáztatója is.

Valóban nagyok lehetek a kádergondok, ugyanis Magyarországról is kaptak segítséget.

1962-ben Kovács Kálmán jött Debrecenből, két évig volt itt, és miután ő eltávozott, akkor jött Gergely Gergely szintén két évre (sajnos egyikük sem él már). Az államközi egyezmény lektorok cseréjét irányozta elő, viszont mi úgy véltük, hogy lektorra nincs szükségünk, ez anyanyelvi tanszék, és anyanyelven el tudjuk látni a teendőket, nekünk inkább irodalomtörténetészre volna szükségünk. Noha kezdetben talán még Gergely is lektorként szerepelt a hivatalos papírokon, mégis irodalomtörténetet adtak elő, Gergely Gergely regénytörténetből tartott kollégiumot, Kovács Kálmán az újabb magyar költészet és prózairodalom köréből. Négy év múlva átadtuk a kiküldött lektor munkahelyét a maribori főiskolának, és azontúl oda küldték a lektort, mert ott nagyobb szükség volt rá, mint nálunk.

*Az ő alkalmazásuk nem talált ellenállásra?*⁹⁵

Nem mondhatom, sőt mind a ketten igen jól feltalálták magukat, és a kollégák a többi tanszékről is jó viszonyban voltak velük.

Milyen volt a hallgatók érdeklődése a tanszék iránt?

⁹⁵ Lásd Szeli István 1965. február 2-án Sinkó Ervinhez írt levelét a 395–396. oldalon.

Mindjárt az induláskor harmincnégy hallgató iratkozott be az első évre, de érdekes, hogy ez a szám nem nagyon csappant meg a későbbiek folyamán sem. Pedig nálunk az egyetemi reformok egymás után jöttek, állandóan különféle átszervezési izgalmaknak voltunk kitéve, ami aztán meg is bosszulta magát, mert például volt olyan esztendő, amikor az úgynevezett második fokozaton, amely egyetemi oklevelet adott a hallgatóknak, mindössze hárman maradtak. Az első fokozaton azonban, ha nem is harminc, de huszonvalahány hallgató mindig volt. Most évek óta nem kísérem már figyelemmel, de úgy gondolom, hogy ma is van akkora száma a beiratkozóknek, az elsőéveseknek, mint más tanszéken. De ez is érthető, mert voltaképpen nálunk nemcsak tanárképzés folyt, különösen kezdetben. Tőlünk várta majd minden kulturális intézmény, testület a megfelelő kádert, a rádió, később a televízió, az újságszerkesztőségek, a különféle kulturális intézmények, szervek, egyesületek mind várták a végzett magyartanárt. Még a színészek képzéséhez is hozzájárultunk abban az értelemben, hogy volt külön kollégium, amely a magyar ejtéssel, a fonetikával foglalkozott, különösen a rádióbemondók, színészek kedvéért. Rugalmasaknak kellett lennünk mind a tanterveinkben, mind a kutatás területén, és a „mindenesség” kissé megnehezítette a dolgunkat.

Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom című könyvében jelent meg a tanszék tizedik évfordulóján, 1969-ben mondott beszéde. Ebben többek között ezt is olvashatjuk: „Tanszékünk nem csupán egyike a felsőfokú magyar tanárképzés műhelyeinek, hanem feladatainál fogva sokkal több annál: a magyar nyelvi és irodalmi műveltség fenntartásának és ápolásának talán legfontosabb intézménye ezen a magyar kultúra szempontjából természetlennek tartott tájon.” Majd pedig: „Küldetése csak akkor mérhető fel a maga igazi arányaiban, ha meggondoljuk, hogy a jugoszláviai magyar humán értelmiség nevelésének legfontosabb iskolája volt...” Arra kérném, értelmezze, mit jelent, hogy ez a tanszék több volt, mint a tanárképzés többi „műhelye”? Kik és hogyan tekintettek erre a „küldetésre”, mi volt az ön személyes álláspontja e kérdésben, a magyar humán értelmiség nevelésében?

Egy-egy tanszék alapításakor általában nem szokás tételesen felsorolni a munkafeladatokat, hisz menet közben úgyis kiderül (mint ahogy a mi tanszékünk esetében is), mi mindent kell vállalnia és végeznie a deklaráltakon kívül is. Érdekes azonban egy pillantást vetni azokra az elvi állásfoglalásokra (s részben a tanszék oktatási gyakorlatára is), amelyek,

különösen a kezdetek idején, ezekre a problémákra vonatkoztak (pl. Sinkó székfoglalója, B. Szabó György *Gondolatok a Magyar Tanszékről* című írása stb.). Sinkó a magyar irodalom szemléletének gyökeres megváltoztatásában jelölte ki a feladatot, az esztétikai értékek felülvizsgálásában, az alkotások ártértékelésében, az irodalmi tudat revíziójában. Ehhez konkrétan is hozzájárult a *Magyar irodalom* és a *Csokonai* című könyveivel. Több mint negyed század múltán ma már elmondhatjuk, hogy a megbecsülendő részeredmények elismerése ellenére is inkább csak a szándék és az igénybejelentés szintjén B. Szabó Györgyöt már filológiai tennivalók is foglalkoztatták, közelebbi teendőkre is gondolt: az irodalomtörténeti dokumentumok és az írók életrajzi adatainak a begyűjtésére, bibliográfiák kidolgozására, sajtó- és kiadástörténetre, szöveggublikációkra, forrásfeltárássra stb., de lehetőségek, eszközök, káderek, feltételek nélkül, jobbára csak egyféle kívánságlistára szedve elképzeléseit. Neki sajnos nem adatott meg, hogy tanszéki munkásságának rövid ideje alatt néhány jegyzeten kívül mással is hozzájáruljon elképzelései megvalósításához. Esztendők múlásával és emberek elmúlásával változtak az elképzelések is a tanszék munkájának az irányairól, jellegéről, oktatási tartalmairól, tudományos céljairól, társadalmi és közéleti helyéről, szerepéről és rendeltetéséről. Nem volt ez másképpen az alatt a bő évtized alatt sem, amikor már pusztán funkcióim miatt, hogy ne mondjam, hivatalból is többet kellett törődnöm a tanszéki-intézeti munka tartalmainak és feladatainak pontosabb körvonalazásával.

Egyet azonban rögtön hangsúlyoznom kell: a koncepciók, a mindenkori tervek módosulásában, gyorsabb és felületesebb vagy pedig lassúbb és átgondoltabb alakításában nem pusztán egyéni, személyi ambíciók tükröződtek, hanem a tudománypolitika, a felsőoktatási rendszer reformkényszerei, fordulatai, sőt pálfordulásai vagy vargabetűi is. A tanszéki-intézeti profilt tehát nem személyes becsvágyak formálták, nem olyan törekvés, hogy valaki a „maga képére és hasonlatosságára” alakítsa a programokat vagy jelölje ki a tennivalókat. Hogy magamról szóljak, mert erre kértek, igyekeztem valamilyen egyensúlyi helyzetet teremteni az elődeim által hangoztatott célok és a reális szükségletek között. Mert bármily tiszteletre méltó és elismerést érdemlő volt is a magyar irodalomszemlélet revíziója és az ebből eredő feladatok, a művek és alkotók új értékrendjének a kialakítása vagy a legfrissebb irodalomtudományi és kutatómódszertani elveknek, esztétikai teóriáknak, költészettanoknak, stilisztikai elméleteknek a bevezetése és meghonosítása, az ember, akit mint a Vojtina-versben, „Lépenbök egy rúd, feltaszít a ló”, s aki nap mint nap a legprózaiabb valósággal küszködik, el kell hogy gondolkodjon, hogy vajon ez-e a dolgunk a világon.

Ezek lennének-e hát most és itt a mi leggyötrőbb gondjaink? Tapasztalataim szerint – hála többrendbeli iskolareformunknak – nekünk egyébként sem okozhatott súlyos főfájást a középiskolából jövő fiatalok félrevelt irodalomszemlélete, vulgáris, rosszul beidegzett, torz tudata az irodalomról, hisz elemi fokú ismeretei sem voltak róla. Jellemzésül mondom, hogy a „reformnemzedék” első kollokviumán a régi gimnáziumi tankönyvek anyagának az ismeretét voltam kénytelen számon kérni, mert úgyszólván az egész évfolyamot, még a Vuk-díjasokat is az irodalmi érintetlenség boldog állapotában találtam.

Mondom, ilyen körülmények érlelgették bennem azt a gondolatot, hogy célszerűbb az olyan ágazatok, tárgyak, tudományterületek fejlesztése és szorgalmazása, amelyek inkább a kulturális önismeret, a nyelvi öntudat, a helyzettudatosítás irányába hatottak: szociolingvisztika, művelődéstörténet, a nyelvi és kulturális paralellizmus vizsgálata, a nyelv-művelő diszciplínák, a népnyelvi-népköltészeti kutatások, lexikográfia, bibliográfia, a regionális kutatások – általában az értékmentő és értékbetakarító tevékenység. Mindezek fejlesztésére a Hungarológiai Intézet megalapítása is kedvezően hatott. A nem gyors menetű, de szívósan végzett koncepcióátalakítás persze nem látványos nyilatkozatok, hangzatos tézisek és programadó kiáltványok formájában jutott kifejezésre, hanem az oktatás és kutatás mindennapjaiban, sokszor nem is módszeresen és tudatosan végiggondolva minden elemét, inkább ösztönszerűen. Akadtak, akik a magas tudományosságot féltették ettől a „konceptiótlanságtól”, s az elvizenyősítő „mindenesség” veszélyeire hivatkozva óvtak attól, hogy az oktatott tárgyakat az alkalmazott tudományok szintjére szállítsuk le, nehogy pl. a nyelvművelés a „komoly” lingvisztika fejére nőjön, vagy hogy az irodalom meghaladottnak deklarált történeti vizsgálata kiszorítsa a szövegértelmező, modern eljárásokat. Mindez ott lappangott kimondatlanul, meg nem fogalmazottan oktató- és kutatótevékenységünk hétköznapijaiban, s olykor indítéka volt kisebb-nagyobb differenciáknak is, úgy gondolom azonban, hogy sikerült áthidalni a szakmai alulnézet és az eszmei felülnézet ellentéteit, illetve a gyakorlatosság és az elméletiség szempontjait, egyensúlyt és összhangot teremtve köztük.

A Hungarológiai Intézet

A Hungarológiai Intézet is már 1969 februárjában megkezdte munkáját, és legalábbis kezdetben úgy látszott, hogy szépen gyarapodik majd mind személyi állománya, mind pedig kutatási témaköre, kapcsolatai, rendezvényei tekintetében. Így az én személyes pályaképemben már új mozzanat nem is

adódott, illetve ami történt, az szorosan kapcsolódott az intézeti és a közéleti munkához. 1976-ig, tehát hét év alatt sikerült az intézetet szépen felfejleszteni: míg 1969 februárjában csak három állandó munkaviszonyban lévő dolgozója volt, 1976-ban tizenöt. Ezenkívül el kell mondani még azt is, hogy önálló épületet is kapott, abban kezdte meg dokumentumtárának és könyvtárának a fejlesztését, tanácskozó és munkaszobák álltak a rendelkezésére, és úgy látszott, hogy minden a legnagyobb rendben halad, 1976-ban azonban bekövetkezett az addig külön igazgatás alatt lévő intézeteknek az egybekapcsolása a bölcsészettudományi karral. Igaz, hogy a bölcsészettudományi kar volt mind a történelmi intézetnek, mind a lingvisztikainak, mind pedig a hungarológiaiak a megalapítója, de a „köldökszínór elmetszése” után ezek önálló intézetekké váltak, önálló igazgatással és pénzügykezeléssel stb.

Az integráció úgy következett be, hogy a megfelelő intézetek a megfelelő tanszékekkel egyesültek, ami – itt rögtön mondjam ki – szerintem csak egy egyszerű fúzió volt, de nem szerves összekapcsolása sem a témáknak, sem a munkának, még kevésbé az itt és az amott dolgozó embereknek. Tehát nem egy vegyi, hanem csak egy egyszerű fizikai folyamat játszódott le.

Persze ennek előnyei is lehetnek volna, mert az integrált intézet most már huszonkilenc emberrel dolgozott, és nagyobb, összetettebb feladatokat is vállalhatott volna. Csakhogy itt sem, mint nálunk általában minden reform keretében, legyen az gazdasági, iskolai vagy egyéb, azt hiszem, 1976-ban sem gondoltuk végig, hogy milyen következményekkel jár mindez. Igen üdvösnek és célszerűnek látszott az integráció, tegyük föl, egy mezőgazdasági karon, ahol a megfelelő kari tanszékkel egy mag-nemesítő intézet társul, és azután a kutatás, a legfrissebb tudományos eredmények azonnal bevihetőek az oktatásba, sőt a társult munkával való kapcsolatok is kibővíthetők. Az ilyen integráció anyagilag is hozzájárulhat az így egységesített intézetek fejlődéséhez. Hasonló eredménnyel járhatott és járt is mondjuk az orvostudományi kar és a megfelelő orvostudományi intézeteknek vagy a technológiai karnak egy bizonyos megfelelő intézettel való egybekapcsolása. A társadalomtudományokban ez már nem járhatott olyan eredményekkel – mert azokban a kutatásnak alig lehettek a gyakorlatban, a termelésben is felhasználható eredményei –, mint a természettudományoknál. Persze mi is megpróbáltuk azt, hogy a munkacsere elvének, a társadalmi igényeknek megfelelően végezzük a feladatainkat az integrált intézetekben, csak hát a „társadalmi megrendelés” itt összehasonlíthatatlanul jelentéktelenebb volt, mint a természettudományi és egyéb karokon. Hogy csak egyetlen példát említsek: egy igen neves... talán úgy mondhatnám, hogy szerv fordult

hozzánk azzal a felkéréssel, hogy készítsünk egy szerbhorvát-magyar szakszótárt az ő használatukra. Mi ezt el is vállaltuk, még hozzá a tartományi tudományügyi érdekközösség árjegyzéke szerint. Kimutattuk, hogy ennyi ember kell rá, ennyi munkaóra, milyen jellegű munka, de rá kell számítani természetesen a különféle adónemeket, az intézet felszerelésének a használatát, a fűtést, a világítást, az adminisztrációt, sok minden egyebet. És akkor az történt, hogy ez az igen tekintélyes szövetségi szerv vagy intézmény egyszerűen visszalépett, mondván, nekik ezt sokkal olcsóbban megcsinálják azok az emberek, akik egyébként itt is részt vennének a munkában, de egyszerűen szerzői honorárium alapján, mert ott egészen mások az elszámolási kulcsok.

Ez volt a katonai szótár...

Hát igen, nem én mondtam ki. Nagyon sok ilyen próbálkozásunk hiúsult meg, mert úgy látszik, nem voltunk versenyképesek. Itt is természetesen más a helyzet mondjuk egy orvostudományi karon. Egy azóta már elhunyt orvos, jó ismerősöm, akivel egy házban laktam, a járványtani intézet professzora mondta, hogy nem tudjuk mi, hogy kell ezt csinálni. Megmagyarázta, hogy mondjuk, „egy exportvágóhíd vagy más efféle intézmény köteles minden esztendőben egyszer vagy kétszer elvégeztetni velünk azt a bizonyos ellenőrzést, mi kiküldünk egy csoportot, az jegyzőkönyvet vesz fel, utasítást ad, aztán tartjuk a markunkat”. Sajnos a mi portékánk a humán tudományokban nem olyan, hogy szolgáltatásainkat törvény tenné kötelezővé, mint az ilyen exportvágóhíd-félék esetében. Sok vita zajlott le az egyesülés mikéntjéről is. Csak néhány példát említek arra, hogy egészen szélsőséges, képtelen elképzelések is születtek, főleg egyféle túlbuzgóságból, mert ezt az integrációt „minden vonalon, minden szinten, minden közegben” végre kell hajtani, akár szükségszerű, akár pedig csak afféle divathullám, mert hát ilyen divathullámok mindig adódnak nálunk a politikától kezdve a tudományszervezésig, az oktatástól a gazdaságig igen széles skálán. Ilyen túlzás volt az az elképzelés is, hogy alakuljon egy egységes lingvisztikai intézet, amely magában foglalná az összes nyelvet, azoknak a kutatását, egyetemi oktatását, azután alakuljon egy ugyancsak egységes, minden irodalmat magában foglaló irodalomtudományi intézet, függetlenül attól, hogy milyen nyelvű irodalom vizsgálatáról volt szó. Tehát minden irodalom, illetve minden nyelv oktatása, kutatása egyetlen intézetben történjék. Nyilvánvaló, hogy ez szinte elképzelhetetlen, mert mi lehetne a munkatartalma egy olyan intézetnek, ahol esetleg még egymás nyelvét sem ismerik az emberek.

Mit tudott volna az angol vagy szerbhorvát szakos nyelvész a magyar nyelvészek munkájába beleszítani és viszont? Egy kicsit emlékeztetett ez arra a vitára, ami valamivel korábban zajlott le, amikor a sajtóban és más szerkesztőségekben sok szó esett a magyar helyesírási szótárhoz készítendő jugoszláviai függelékről. Ott hangzott el például egy olyan vélemény, hogy nem kell nekünk külön szabályozni a szerbhorvát nevek latin betűs írását, egy Karadžić, Popović, vagy nem tudom, ki, nevét írjuk úgy, ahogy kiejtjük, tehát átírással, mint az orosz szavakat, illetve neveket, mert ez – a cikk szerzője szerint – „a soknyelvű vidéken élőknak, ennek az itt élő közösségnek az összefajosodását fogja eredményezni”. Az „összefajosodás”, azt hiszem, a nyelvben a legkevésbé fontos mozzanat, és ha fontos egyáltalán valahol, akkor azt nem a nyelvvel kell kezdeni, nem a helyesíráson és a grammatikán.

Ezt Laták István fejtette ki a Magyar Szóban, és erre válaszolta ön, hogy a Magyar Tudományos Akadémia ebben a kérdésben illetékesebb, mint a Bácsmezei Napló.

Igen, pontosan így volt, egy kisebb sajtópolémia kerekedett ebből az ügyből. De ha szabad ilyen mosdatlan jelzővel élnem, akkor ugyanilyen „tüllihégés” volt az is, amit egyik politikusunktól hallottam. Ő azt próbálta bizonygatni, hogy itt a Vajdaságban nincs egyetlenegy olyan intézet sem, amely tekintettel lenne a más nyelvű kultúrák fejlődésére, ápolására, nem végez összehasonlító kutatásokat, nem tudatosítja a rokon jelenségeket a szellemi fejlődésben, az irodalomban, a történelemben, és így tovább. Természetesen ez sem állt, mert a mi intézetünk már 69-ben úgy indult, hogy majdnem minden, sőt minden témánkat az együttélés, az interetnikus kapcsolat, az irodalmi komparáció jegyében foglalmaztuk meg (a két nyelvű szótáraink kiadásával is), szóval nem volt egyetlen olyan munkaterület sem, ahol ezt az elvet ne érvényesítettük volna.

Mi szerveztük meg az intézet alig egyesztendő fennállása után első ízben, amióta Jugoszlávia létezik, azt a népes nemzetközi tanácskozást 1970-ben, amelynek a témája a magyar és a délszláv irodalmak kapcsolatának vizsgálata volt. Nemzetközi értekezlet volt ez hetven résztvevővel, sok előadással, három napig tartott. Ez egyik alapvető jellege volt a munkánknak kezdettől fogva, és egyáltalán nem áll az, nem állt 75-ben sem, amikor ezek a szavak elhangzottak, hogy Vajdaságban nincs olyan intézet, amely ilyen irányban ténykedne, és ezért kell ez az integráció, ez az újjászervezés, ami majd lehetővé teszi egymás munkájának a ki-egészítését és egybehangolását.

Az ilyen téves nézetekkel, előítéletekkel, felfogásokkal kellett aztán még sokáig hadakoznunk, cikkeznünk, értekezletek hosszú során, tanácskozásokon kifejtteni a véleményünket, érvelni, beadványokat szerkeszteni stb. Végül is ennek az egész hadakozásnak, hogy így mondjam, az lett a vége, hogy elfogadták azt az általam is képviselt nézetet, hogy legcélszerűbb és legtermészetesebb is, hogy a szerbhorvát lingvisztikai intézet a bölcsészkar megfelelő tanszékével, tehát a szerbhorvát nyelv tanszékével lépjen frigyre, ez legyen a történelmi intézettel és a megfelelő tanszékkel, meg a Hungarológiai Intézet és a magyar tanszék esetében is. Ez 76-ban meg is történt, de ezzel még nem oldódtak meg a problémák, mert magának a tudománynak, a kultúrának és az oktatásnak a csúcsszerveiben nem történt meg ez az integráció: továbbra is létezett a tudományügyi, az oktatási és a kulturális érdekközösség. És ahány érdekközösség, annyiféle káderpolitika, annyiféle finanszírozási logika, elképzelés létezik, de ha ezt egy intézetben kell összehozni, kanalizálni, az rendkívül nehéz.

Tehát maga az intézményrendszer semmiben sem változott, s ennek eléggé súlyos következményei lettek a tervezésben, a kutatási témák elfogadtatásában, kijelölésében, a kádernevelésben, sok egyébben. Én magam úgy képzeltem el, hogy az intézetben folyik például a magyar népköltészet kutatása, s mi sem természetesebb, hogy aki eddig azt a munkát végezte, és szaktárgyából magiszteri fokozatot is szerzett, az a maga tudományát átviheti a tanszékre, részt vehet a népköltészet oktatásában. Vagy például az intézetben külön munkatársunk volt a szerbhorvát és a magyar irodalom komparatisztikai kutatására. Ő végezte évekig ezt a feladatot. Mi sem látszott természetesebbnek, mint hogy majd részt vesz ennek az oktatásában is. Csakhogy itt megint beleszólt a szent bürokrácia, mert „az Úr jobbára és baljára” állította az integrált intézetben dolgozó huszonkilenc embert, kimondva, hogy minden oktató automatikusan tudományos kutató is, de a tudományos kutató nem vehet részt az oktatásban, mert nincs meg hozzá a kellő erkölcsi-politikai kvalifikációja. Eleve megbízhatatlan, potenciális tévelygő, diszkvalifikált ember. Annak ellenére, hogy ugyanazt az egyetemet végezték el, ugyanolyan tudományos fokozatot szereztek, ez nem vehetett részt az oktatásban, amazt az oktatót pedig automatikusan tudományos feladattal is megbíztuk, sőt köteleztük rá. Még nem láttam olyan egyetemi előléptetést, amely csak oktatómunkára lett volna figyelemmel, a jelölttől megkövetelik a publikációkat, a tudományos munkák közlését. Ez aztán megint odahatott, hogy az egyiknek több joga volt, a másiknak kevesebb, a munkamegosztás sem volt arányos, de az egységesített intézet munkatársainak a javadalmazásában is nemkívánatos eltolódások jelentkeztek.

Zavarólag hatott aztán az is, hogy azzal, hogy az ilyen mamutintézetek létesítésével egy kissé a mennyiség szempontját tartottuk szem előtt, visszatértünk egy régi, múlt századi, pozitívista szemlélethez, amely csak a kvantitatív, mennyiségi oldalát vette figyelembe a munkának. Ez bizonyos esetekben mérhető: ennyi szócédula, szóértelmezés, annyi bibliográfiai egység kidolgozása stb., viszont az oktatásban már ilyen mércék nem léteznek. Középiskolában talán még el lehet képzelni, hogy egy igazgatói minősítés, szakfelügyelet, teszt vagy más efféle megállapíthat bizonyos kvalitásokat a tanári munkában, de az egyetemi oktatásban ilyen nem létezik, a tanárnak más szempontból is kötött a munkája, mert nem tarthat több vizsgát, nem taníthat több hallgatót, a gyakorlatok, szemináriumi foglalkozások száma is kötött, nem tarthat több órát sem, mint amennyit a program előír. A formailag egységesített intézet tehát tartalmát tekintve továbbra is megoszlott. Ennek ellenére három esztendeig, 76-tól 79-ig nagyjából még sikerült biztosítani a munka folytonosságát. Igaz, egy évben, 77-ben vagy 78-ban például egy hónapban nem kaptunk fizetést, megint csak a tartományi érdekközösségek össze nem hangolt munkája következtében. Csak hosszú utánajárással sikerült szanálni ezt a problémát. Mondom, három esztendeig még végeztem ezt a munkát, és akkor rájöttem, hogy itt most már nem olyan típusú igazgatásra van szükség, amilyent én elképzeltem, hanem egy menedzsertípusúra, olyan vezetőre, aki pénzügyekben, egyéb kérdésekben sokkal találékonyabb, jobban tud helyezkedni, el tudja adni a munkát a szélesebb társadalmi közösségnek, szóval, aki mindezt ügyesebben és célszerűbben tudja végezni.

Az akadémia

1979-ben, tízesztendei intézeti munka után átadtam az igazgatást, de 1982-ig tanárként még részt vettem az intézet életében. Ennek azonban egyébként is be kellett volna következnie, mert 1979-ben más megbízatásom akadt, beválasztottak az akkor előkészületben levő Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia szervező-, majd később alapító-bizottságába, úgyhogy ott is nagyon sok munka várt rám. Az alapító-bizottság utolsó egy vagy két értekezletén már nem vettem részt, mert magam is a megválasztandók listájára kerültem. Kértem, hogy mentsenek fel, mert etikailag nem fér össze, hogy valaki alapítóbizottsági tag meg ugyanakkor jelöltje is a létesítendő akadémianak.

1979 decemberében az első tagok között engem is megválasztottak, méghozzá mindjárt az öttagú elnökségbe kerültem. Itt aztán megint új, de megint csak szervezőmunka várt rám. Arra nézve, hogy milyen legyen

egy intézet, még csak akadt példa vagy valamiféle minta, noha ott se lehetett mindenben követni a meglévő modelleket, itt viszont semmiféle tapasztalatom nem lehetett. Az is nehezítette a körülményeket, hogy rögtön az első évben, pár hónappal az akadémia megalakulása után az öttagú elnökség háromtagúra zsugorodott, az újonnan megválasztott főtitkár, Milan Čanak sajnos meghalt (tíz évvel volt fiatalabb nálam), Petar Drezgić szintén, és maradtunk hárman. Azért volt meglehetősen nehéz ez a funkció, mert megint szervezőmunkát kellett végeznem, az akadémiaának sem elhelyezése, sem tisztviselői kara nem volt. Ha minden kezdet nehéz, ez különösképpen nehéz volt. Akkor kezdődtek a társadalmi, gazdasági és egyéb bajok is, 1980–81-ben, amelyek szintén kihatással voltak az új akadémia munkájára. Nekem kellett egy évig a főtitkári teendőket is ellátnom az említett halálesetek miatt.

A „híd” pilléréként

Tudjuk, hogy évtizedeken át fontos feladatai voltak a nemzetközi kulturális együttműködés fejlesztése terén. Milyen nehézségekkel járt ez a munka?

Talán a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak a kérdéséről, illetve az én ott vállalt szerepemről, ténykedésemről beszélnék. Erről a kérdésről nem szívesen nyilatkozok, mert nem sok dicsőséggel jár sem rám nézve, sem pedig azokra nézve, akikről itt szó esik, de tekintve hogy ez igen sok szóbeszédnek volt az indítóoka, itthon nálunk, meg külföldön is, a társaság köreiben is, ezért jobb, hogyha talán első kézből, megbízható forrásból ismeri meg az, aki majd olvassa vagy hallja, noha meg kell jegyezni, hogy éppen ez, a bizalom, a szavahihetőség kérdése merült föl velem kapcsolatban.

Tudvalévő, hogy a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére 1977-ben alakult meg. Az akadémia kinevezett egy kezdeményezőbizottságot, amelynek feladatává tette, hogy a belföldi és külföldi jelesebb hungarológusokkal vegye fel a kapcsolatot, adja elő e társaság munkatervét, mutasson rá a feladatokra, amelyek e társaságra várnak, készítse el az alapszabályzat tervezetét, s azt is juttassa el. Ilyen előkészületek után kaptam meghívót 1977 nyarán az alakuló közgyűlésre, de Jugoszláviából többen is. Arra kértem a kezdeményező bizottságot, hogy ezt tegyék hivatalossá, tehát hogy e szándékukkal forduljanak a Tartományi Oktatási és Tudományügyi Titkársághoz, hogy annak is tudomására jusson egy ilyen kezdeményezés. Ez meg is történt,

Milenko Nikolić titkártól megkaptam az akadémia átíratát, amelyben felkérnek, hogy a leendő társaság vezetőségében is vállaljak feladatot. Úgy gondoltam, hogy ezzel hivatalos útra került a dolog, és tovább nem is jártam el ebben az ügyben. Részt vettem a társaság Nyíregyházán tartott alakuló ülésén, ott alelnökké választottak, és utána még négy évig végeztem ezt a funkciót, zavartalanul, fennakadás nélkül.

Az első kongresszus megtartásának időpontját 1981 nyarára tettük. Mivel a nemzetközi tudományos társaságok kongresszusán rendszerint be kell jelenteni a következő kongresszus színhelyét és időpontját is, felmerült a gondolat, hogy talán legjobb lenne az 1986-os kongresszust Újvidéken tartani.

Felkértek, hogy tegyem meg a megfelelő lépéseket a szervezés irányában. Érdeklődtem a Szocialista Szövetségnél, hogy van-e erre lehetőség. Természetesen csak szóbeli érdeklődés volt ez, mert még nem tudtam semmit mondani arról, hogy ez milyen szervezési feladatokat jelent a számunkra.

Eléggé kedvező volt az első válasz, persze megint csak szóbeli közlések formájában: elvi akadálya nincsen. A társaság következő ülésén bejelentettem, hogy elvi akadálya nincsen, a konkrét intézkedésekre pedig később kerül sor.

Amikor elérkezett az első kongresszus megtartásának ideje, 1981 nyara, hogy biztosabb legyek a dolgomban, jelezhetem-e, hogy Újvidék vállalja-e a következő, 1986-os kongresszus megtartását, ismételten a tartományi Szocialista Szövetség megfelelő szerveihez fordultam, ezúttal már írásban is, és határozott választ kértem erre vonatkozóan.

Ahelyett, hogy írásban kaptam volna választ, beidéztek, előbb a Kommunista Szövetség Tartományi Bizottságába, ahol először arról érdeklődtek, hogyan került egyáltalán sor arra, annak a gondolatnak a felvetésére, hogy Újvidék legyen a színhely.

Elmondtam, hogy a társaság úgy véli, legcélszerűbb, ha egy el nem kötelezett országban tartja az első nemzetközi kongresszusát, olyan országban, ahol a hungarológia kutatása intézményesítve van, és ott, ahol az egyéb föltételek is (bölcészkar, Hungarológiai Intézet, a magyar tanszék stb.) ennek megszervezését lehetővé teszik.

Felmerültek aztán pár nap múlva már a Szocialista Szövetségben is ehhez hasonló kérdések, sőt olyanok is, hogy kit képviselek, kinek a nevében beszélek ott, és hogy miként vállalhattam bárkinek a megkérdése nélkül az alelnöki pozíciót. Hivatkoztam rá, hogy még 1977 nyarán írásbeli értesítem volt a Tartományi Oktatási és Tudományügyi Titkárságtól, miszerint ha az intézet öngazgatási szervei jónak vélik, vegyek

részt, és ugyanakkor a Szocialista Szövetség tartományi koordinációs bizottságának is jelentsem be. Ez még annak idején megtörtént, és úgy véltem, hogy nekem tovább itt nem kell semmit tennem. De ez már 1981, és ez időben már jelentkeztek bizonyos belső nehézségek is. Gondolok itt a kosovói megmozdulásokra, aztán anyagi problémák is kezdtek már jelentkezni, így ez a kérdés már más megvilágítást kapott. Noha erről elég sokáig folyt a diskurzus érvekkel és ellenérvekkel, a Tartományi Szocialista Szövetség megfelelő bizottsága mégis arra az álláspontra helyezkedett, hogy mi érdekeltek vagyunk ennek a kongresszusnak a megtartásában, de annyi esztendőre előre nem tudjuk megmondani, hogy rendelkezünk-e majd kellő anyagi és szervezési erővel, ezért az első, 1981-es kongresszus tapasztalataitól tették függővé a végleges válasz megadását. Erről beszámoltam a közgyűlésen 1981 nyarán, elmondtam, hogy az eddigi megbeszélések során kifejezésre jutott Vajdaság Autonóm Tartomány kulturális és tudományos szerveinek kellő érdeklődése a kezdeményezés iránt, egyben az a kívánság is, hogy a társaság végrehajtó bizottsága írásos megkereséssel forduljon az ügyben illetékes szövetségi szervekhez. Ez a szövetségi szerv pedig a Nemzetközi Tudományos és Technikai Együttműködés Szövetségi Intézete volt Belgrádban.

Miután ezt a közgyűlésen előadtam, a társaság elnöke és titkára, Bo Wickman és Klaniczay Tibor levélben kereste meg a belgrádi intézetet, amelyben előadták a kérést, annak az óhajnak a kifejezésével, hogy Jugoszlávia mint el nem kötelezett és mint a nemzetiségi politikában élenjáró ország tegye lehetővé a kongresszus megtartását. Belgrádból erre a megkeresésre sajnos csak két esztendő elteltével kapott (negatív) választ a társaság, s mivel az idő már eléggé sürgetett, a második kongresszus előkészületeinek megtételére Béccsel vették fel a kapcsolatot. Ausztria vállalta is ennek a megtartását.

A válasz, amit a társaság kapott a belgrádi intézettől, azt tartalmazza, egészen szabad interpretálásban, hogy ez elsörendűen magyar érdekeket szolgál, politikai vetületei is vannak, és ezért, meg azután azért, mert ez precedenst jelenthet más hasonló társaságok kéréséhez, nem tartja célszerűnek a kongresszus itteni, újvidéki megtartását.

Hát ennyi ez a dióhéjba foglalt történet, de nem is ez a lényeges, hanem azok a tanulságok, amelyek belőle levonhatók. Én a bécsi kongresszuson már nem vehettem részt, mert éppen abban az időben, amikor a belgrádi intézet 1983-ban megküldte az említett választ, megbetegedtem, az ismételt agyérgörccsök és bénulások lehetetlenné tették a társaságban való további aktív közreműködésemet. Ahogy a közzétett anyagból, a kongresszuson elhangzott előadásokból utólag láttam, az osztrákok ügyesen kihasználták

a helyzeti előnyüket, úgyannyira, hogy az a hungarológiai kongresszus inkább az osztrák tudományosság számára járt kedvező eredménnyel. A mi politikai tyúkvakságunk nem tette lehetővé, hogy éljünk a lehetőséggel. A fő témakör ugyanis így volt megfogalmazva: Művelődési pluralitás – Bécs és Budapest szerepe Magyarország és a Duna-völgyi népek kultúrájában. Azt hiszem, hogy ez a téma kellően átalakítva, jugoszláv vonatkozásúvá téve rendkívül megfelelő lett volna a mi számunkra is. Csak sajnós mi nem éltünk a lehetőséggel, hogy az osztrák–német kultúra kisugárzása helyett a nem német kultúráknak, a horvát, a szerb, a magyar, a román, a cseh, a szlovák stb. kultúrának az egymásközi viszonyát vizsgáljuk ezen a tekintélyes nemzetközi kongresszuson. Ma is sajnálom, hogy ez így történt, mert ebből csak haszna lehetett volna a tudományosságunknak is, használt volna tekintélyünknek Európában, nem szólva arról, hogy maga az Újvidéki Egyetem, azon belül a Hungarológiai Intézet meg Újvidék város is csak nyerhetett volna vele. Nagyon jól tudom, hogy ha matematikáról, génebeszetről, vagy éppen francia filológiáról lett volna szó, akkor közel se lett volna ennyi huzavona e kérdés körül, viszont így sok fölösleges félreértésre adott okot, és nem éppen dicséretesen ért véget.

Bizonyára erősen próbára tette az idegeket az ilyesmi, mert úgy tudom, hogy azt is kétségbe vonták, hogy bármiféle hivatalos megbízatása volt ezzel a ténykedéssel kapcsolatban, és követelték a megbízatásáról szóló okmányok a felmutatását, amit nem sikerült rögtön előteremteni. Hogy is volt ez?

Ez úgy történt, hogy 1977-ben, amikor erről Milenko Nikolić írásban értesített, a papírt eltettem a többi irataim közé, nem tulajdonítván neki különösebb jelentőséget. Mivel 1981 nyarán nem tudtam előmutatni, megbízták az Oktatásügyi és Tudományügyi Titkárság képviselőjét, aki jelen volt az ülésen...

Gulka Gézát, ugye?

Igen, őt, hogy nézzen utána, keresse ki az okmányt, ami engem teljesen fedne. Viszont a következő ülésre Gulka azzal tért vissza, hogy tűvé tett mindent, de ilyen okmány nem létezik a tartományi irattárban. Akkor kénytelen voltam tovább keresgélni az irataim között, míg végül megtaláltam, és fénymásolatban megküldtem az illetékeseknek. Kissé megszegyenítő volt a számomra, hogy írásban kellett bizonyítanom egyenes szándékaimat. Bejelentettem, lemondok a társaság alelnöki tisztségéről,

holott arra is mint jugoszláviai kerültem. A társaságnak ugyanis svéd elnöke, szovjet, amerikai, valamint francia és jugoszláviai alelnöke volt, többek közt ez jelentette a garanciát, hogy nem tartozik blokkokhoz, s hogy a filológiát tudományos mivoltában kívánja művelni, és nem kíván állást foglalni keleti és nyugati ideológiák között.

Nos, mondom, amikor jelentettem, hogy legcélszerűbb lenne, ha lemondanék a társaságban viselt alelnöki pozícióról, másrészt el se mennék, noha a beszámolómat várják, mert bejelentettem már, akkor az történt, hogy egyeseknek az inszisztálására be kellett mutatnom, hogy mit akarok a kongresszuson elmondani. Maga dr. Milan Mali mondta, aki az ülésen elnökölt, hogy neki ez rendkívül kellemetlen, hogy egy egyetemi tanárt, egy akadémiást olyan helyzetbe hozunk, hogy fel kell olvasni egy ahhoz nem értő társaság előtt azt a referátumot, amelyben én beszámolok a Jugoszláviában végzett hungarológiai kutatások eredményeiről. De hát én arra az álláspontra helyezkedtem, hogy inkább felolvasom, mint hogy aztán utólag megint valaki valamit rám fogjon. Ilyen kellemetlenségek és huzavonák alaposan fölziláltak és megtépázták az idegeimet abban az időben, de hát a közéletben gyakran van kitéve az ember ilyen kellemetlenségnek, amikre aztán idővel talán gyogyírt talál.

Az erózió ellen című könyvében látom, hogy mindezek után az előzmények után mégis tartott előadást a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság kongresszusán.

Igen, az 1981. évi kongresszuson, de ez se ment valami simán, mert a sok huzavona láttán már el akartam állni tőle, de elhangzottak olyan vélemények is, hogy az nem jó fényt vetne az ügyre: el kell mennem, képviselni kell a hazai magyar hungarológiai tudományokat, meg kell tartanom azt az előadást. Ezt azután két közleményben le is hozták, az egyik *A hungarológiai oktatás régen és ma* című kiadványban, a másik pedig *Az erózió ellen* című könyvemben jelent meg.

Ez a kálvária nyilván az egészségének a rovására is ment...

Miután elült a vaklárma, 1982 nyarán már a JK SZ XII. kongresszusának küldöttévé választottak, s én képviseltem Vajdaságot Luj Adamič ljubljani emlékünnepségén is. Feltételezhető azonban, hogy az a sok energiapazarlás meg idegpróba, amit ezekben az időkben átéltem, hozzájárulhatott az agyérbántalomhoz, aminek a következménye a viszonylag korai nyugdíjba vonulásom volt, és ami erősen hátravetett a további munkában.

Az akadémia elnökségében vállalt ötéves mandátumom lejártá után már elértem, sőt meg is haladtam a nyugdíjaztatás korhatárát. 1983 novemberében nyugdíjba vonultam a bölcsészkaron is, mert betegségem többé nem tette lehetővé, hogy dolgozzam, noha a törvény még néhány esztendeig lehetőséget adott volna erre. De én azt hiszem, hogy a hatvanadik évét betöltő ember már ne szőjön új terveket, elégedjen meg azzal, hogy tegye meg, amit még bír, még ha szűkebb körben és kevesebb energiával is. Most már negyedik esztendeje tart ez a nyugállomány, de hogy ez mennyire nem nyugvó állomány, ezt az bizonyítja, hogy 1980-tól öt könyvem jelent meg, jó néhányat szerkesztettem, válogattam, összeállítottam, kiadásra előkészítettem, így hát nem panaszkodhatok arra, hogy munka nélkül vagyok. Még ma, hatvanhat évesen se mondtam le a kutatómunkáról a szaktárgyam körében, s teszem a továbbiakban is, mert ebben ismertem fel az életem értelmét, arról pedig nem mondhat le az ember.

A Vajdaság mint szellemi térség

Mit jelent az ön számára a Vajdaság mint szellemi térség?

Jelenti első fokon a magam világát, amiben élek, és amit nem bírok, de nem is akarok megtagadni. Másodsorban egy nagyobb közösség, tehát egy ország, ugyanakkor egy nemzet, egy nyelv, egy kultúra részét. De azokon keresztül akár Európa egy részét is, vagy akár a világegyetemet. A gazdasági, szellemi, művészi alkotótevékenység egy konkrét, adott színhelyét jelenti nekem Vajdaság, de egyben talaját is, és nekünk, azt hiszem, az a dolgunk, hogy ezt a talajt mindinkább termővé tegyük, és mindinkább alkalmassá a szellemi élet javainak megteremtésére. Ez akár egy igényes, gazdag életprogramnak is beillik.

„Vajdaság nemcsak történeti, hanem történelmi valóság” – írja Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom című könyvében. Kifejtené ezt a megfogalmazását?

Lehet, hogy nagyon szörszálhasogatónak, pedánsnak, aggályosnak tűnik ez a megkülönböztetés a történeti és a történelmi valóság kifejezések között. Ezzel azonban arra szeretnék utalni, hogy Vajdaság nem pusztán közigazgatási fogalom, tehát nem pusztán adminisztratív-területi része a mindenkori államnak, államalakulatnak vagy éppen birodalomnak (ha az osztrák összbirodalom korára gondolunk), hanem szellemileg, kulturálisan, az emberek mentalitásában is többé-kevésbé sajátos, külön világ. Olyan

többynelvű tartomány, olyan mind kompaktabb, mind szorosabban együvé tartozó emberi közösség, amelynek kimutathatóan sajátos jellegzetességei, vonásai vannak. Különösségének olyan kritériumai, amelyeket a történelmi különfejlődés alakított ki. Csak emlékeztetőként: a bánáti sváb mindig más volt, mint az erdélyi szász, s az itteni szerbség sem egészen az, mint a fejedelemségi, a bácskai magyar meg sok vonatkozásban, életformában, szokásokban, lelkületben, sokszor gondolkodásban közelebb áll a vele együtt élő bunyeváchoz vagy szerbhez, mint, tegyük fel, a szabolcsi vagy a nyírségi magyarhoz. Persze ezek a komponensek a politikai és gazdasági tényezők meg érdekek mellett nem sokat számítanak, és rendszerint ezeket az együttélésből történelmileg kialakult mozzanatok el is hanyagolják. Még a politika is leginkább csak akkor érvel vele, amikor mondjuk Vajdaság autonómiájának a kérdése merül fel egy adott politikai pillanatban. Sokkal érzékenyebben reagálnak azonban ezekre a mozzanatokra az olyanféle diszciplínák, mint a néprajz, a művészetek s az irodalom is. Az írók sokkal érzékenyebben hatnak vissza erre a problémára, és ezeket a tényezőket a maguk módján kifejezésre is juttatják. Megint példákat kellene említenem. Vajda Jánostól vagy Papp Dánieltől kezdve Herczeg Ferencen, azután Csáthon, Kosztolányin, Szentelekyen keresztül Milan Konjovićig, Crnjanskiig, Herczeg Jánosig, talán egészen a mai fiatalokig, a ma élő, alkotó, fiatal írókig és művészekig kitapintható ez a különösség szellemiekben, magatartásban, gondolkodásban, emberi viselkedésformában stb.

Szeretném hangsúlyozni azonban, hogy nem csupán a helyi színekről van itt szó, nem arról a sokat emlegetett *couleur locale*-ról, aminek alapján például meg szoktuk különböztetni egymástól a kalocsai és a kalotaszegi varrottast, a beszéd táji jellegzetességeit, hanem magatartásformákra, életszemléletre is gondolok, afféle lelki színeképre célzok elsősorban, egy viszonylag önálló történelmi vagy közösségtudatra, ami kialakult az itt élő emberek között. Mint ahogy ezek teszik „szögedi nemzetté” Bálint Sándor népét a XVIII. században, amely magyar, török, délszláv, német, francia, zsidó népelemből állt össze.

Persze az, amit elmondtam, korántsem jelenti, hogy csupán ilyen meghatározók, jellegzetességek alapján az önálló nemzeti irodalom ismérveiről beszélhetnénk. A magyar nyelven művelt itteni irodalom magyar irodalom továbbra is, anélkül hogy kiszakadna a magyar műveltség egészéből. És ugyanígy ez vonatkozik a szerb irodalomra is. A közösségtudat az együttélés gyakorlatából eredő tényező, annak megnyilvánulásai jól megfigyelhetők egy-egy régiónak az irodalmában, de csupán e tényezők miatt az nem válik ki a saját nemzeti irodalmából.

Egy 1973-ban adott interjúban arról beszélt, hogy a magyar nemzetiség is „államalkotó” elemmé vált Jugoszláviában. Mivel azóta jócskán megváltozott a napi politikai szóhasználat, jó lenne pontosítani, mit ért ezen a kifejezésen?

Azt hiszem, hogy az úgynevezett állampolgári jogok és kötelességek, a közéletben való részvétel, részesedés, a munkához való jog, a törvények azonos alkalmazása stb. terén már régen elértünk a fogalmi tisztázottság szintjére. Vannak azonban az életnek bizonyos területei, amelyekben az állam jelenlétének vagy szerepvállalásának egészen másnak kell lennie. Szememben az államvallás, az államnyelv, az államnemzet és hasonló fogalmak meg aztán az államilag patentírozott esztétika, művészet vagy irodalom az újkori barbarizmus elrettentő példái, civilizációnk vadhaj-tásai. Belőlük ered az emberi konfliktusok nagy része. Mi most már az a minőségi többlet, ami a szocialista államot előnyösen megkülönbözteti e téren? Elsősorban, hogy a mondott területeken arra korlátozza a hatalmát, hogy instrumentumaival polgárai, népei (nemzetei, etnikumai, nemzetiségei) számára biztosítja természetes szükségleteik és kulturális igényeik kielégítését. Hiszem, hogy Sinkó Ervin 1959-ben tartott székfoglalójának a szavait is így, ebben az értelemben kell fölfognunk: „Ellenkezne a jugoszláv forradalom szellemével, sértené a szocialista Jugoszlávia alaptörvényének a leglelkét, ha a magyar irodalom tanszékének a felállításával kapcsolatban az állam vagy a kormány nagylelkűségét dicsérném, illetve ha a jugoszláviai magyarság háláját hangoztatnám az állam, a kormány vagy bármiféle hatóság iránt.”

Magam is így látom, beszéltem is róla a JKSZ XI. kongresszusán, hogy a nemzeti, a nemzetiségi kultúra nem valami állami függvény nálunk, és ne is legyen az állami politika megfontolásainak, érdekeinek az ügye, hanem az öngazgatási dolgozói közösségeké. Más szóval: az adott közösség reális igényeiből induljon ki, abból nőjön ki, azokat az igényeket elégítse ki. Mi például jogos büszkeséggel hivatkozunk arra, hogy azok az alapvetően fontos kulturális és tudományos intézmények, amelyek nálunk működnek, tényleges szükségletekből jöttek létre (a kiadók, egyetemi intézetek, iskolák stb.), nem pedig valamilyen államközi megállapodások révén. Az államközi megbeszéléseken, tárgyalásokon és az azokat követő nyilatkozatokban gyakran hangoztatják a nemzetiségek hídszerepét. Ez a szerep valóban nagyon fontos, azt lehetne mondani, mellőzhetetlen az állam szempontjából, de úgy vélem, hogy a nemzetiség szerepe nem korlátozható csupán erre, tehát az államok közti érintkezések eszközére vagy funkciójára, hanem ezen túl egész alkotó potenciáljával

a szellemi és fizikai eredményeivel szervesen be kell illeszkednie egy országnak, egy közösségnek az életébe mint annak organikus része. Tehát ilyen értelemben államalkotó. A nemzetiségi ember pedig nem alattvalója, hanem polgára az államnak a maga szellemi eredményeivel, egész emberi mivoltával, ebből következőleg kultúrájával, nyelvével, örökségével, hagyományvilágával, a maga természetes emberi összetevőivel és meghatározóival együtt alkotóeleme.

Az állam mint nyelvi és kulturális kérdéseket szabályozó intézmény vagy szervezet előttem mindig egy kissé problematikus volt. Történelmi vizsgálataim és tapasztalataim is erre intettek. Megvizsgáltam például Herder nyelvi és kulturális eszméinek a történelmi sorsát, és ezt tanulmányozva az osztrák, úgynevezett összbirodalmi koncepciótól kezdve a 67-es kiegyezés, illetve a dualizmus korán keresztül a két világháború közti államokig, sőt még ezután is igyekeztem – ezeket a korszakokat külön-külön megvilágítva – rámutatni, hogy az állam beavatkozása a nyelv természetes fejlődésébe, a nemzeti kultúrákat rendszabályozó intézkedései mindig erőszakos, művi beavatkozást jelentettek a természetes folyamatokba. Ma is tanúi lehetünk ennek, amikor újra időszűrűsítették az államiság kérdését a politikai vitákban, amikor ezeket feszegetik, és ezeket vetik fel. Gyakran hangzanak el teljesen hamis meg torz vélemények, elképzelések erről a kérdésről. Mire célok itt konkrétan? Például arra a törekvésre – erről az akadémián is folyt vita –, amely mintegy állami védelem alá akarja helyezni a nyelvet, tehát egy állami bizottság ügyévé tenni. Tehát, hogy így mondjam, az államot fölérendelni a nyelvnek.

Azután ott van az a törekvés egyes horvát vagy szerb körök részéről, amely mintegy szét akarja választani a történelmileg és természetes folyamatként egybeforrt szerbhorvát nyelvet. (Ide tartoznak a cirill és a latin betűs írásmód közötti nézetkülönbségek is.) Ott van azután az a törekvés – ma már egyre kevesebbet hallani erről, de egy időben nagyon erős volt –, hogy a nyelvművelésnek a programját, például a magyar nyelvre vonatkozóan, a nyelvédelem programjával kell felcserélni, és szinte hatóságilag közbeavatkozni bizonyos esetekben. Pedig nem védeni, hanem művelni kell a nyelvet, főként pedig a használóját. De ellenkező példát is hozhatnék fel, azokra az elgondolásokra vagy szándékokra hivatkozom, hogy a teljes értékű anyanyelvi oktatás helyett vezessük be a nyelvápoló munkaformákat, az anyanyelvi pótórákat, és akkor egy csapásra megoldódik minden oktatási problémánk. Természetesen ez sem fogadható el. Nagyon sok ilyen példát hoz fel az élet, a napi sajtóban is olvasunk, a rádióban, a televízióban látunk s hallunk ilyen kommentárokat. Azzal a koncepcióval, amely az államot fölérendeli a természetes kulturális,

nyelvfejlődési és egyéb folyamatoknak, úgy látszik, még korunkban sem tudtunk szakítani.

Azt képzeltük, hogy a nemzetállam kategóriája a mi viszonyaink közepette túlhaladott, és most az tapasztalható, hogy ez a fogalom újjáéledt. Mi erről a véleménye?

Ebben is afféle „kísértetjárást” látok. Úgy gondolom, hogy voltaképpen nemzetállam ezeken a területeken, térségeken sohasem létezett. Nehéz elképzelni a nemzetállamot, mint olyant, még nyugaton is. Még egy Franciaország se nevezhető tisztán nemzetállamnak, a baszkokra gondolok, a provanszálókra és egyéb – hogy is mondjam? – szakadár etnikumokra. És ott van az angol szigetvilág, de sorolhatnánk a többit is. Itt, Európának ebben a részében, Közép-Kelet Európában ez még kevésbé lehetséges, és ezt nekünk minden történelmi szituációban tudomásul kell vennünk, számolnunk kell ezzel mint örökölt adottsággal, amit nem lehet sem tagadni, de amiből persze nem lehet valamiféle előnyt sem kovácsolni. Sajnos ezt nálunk sokszor szem elől tévesztettük a két háború közti világban, de a második világháború utáni korszakban is sok tévelygés mutatkozott meg, a lakosságáttelepítéstől kezdve addig az elvig, hogy csak egy nép adhat nevet az államnak, a többi pedig a legjobb esetben is más nyelvű polgár.

Mint amikor azt mondják, hogy „magyar eredetű román”...

Sőt azt mondják, hogy magyar, szerb vagy német ajkú román. Ilyen nincs, ez nonszensz, fából vaskarika.

Ha a társadalmi gondolkodás történetén végigtekintünk (vegyük mondjuk a magyar társadalmi gondolkodást), a haladó gondolat képviselői, ha nemzetiségi problémáról beszéltek, akkor annak a megoldását mindig valamiféle integrációban látták, mindig egy nagyobb közösség keretén belül vélték megoldhatónak a nemzetiségi problémákat. Gondolok itt Jászi Oszkárra, Mocsáry Lajosra, sőt Kossuthra is. Úgy tűnik, hogy mostani viszonyaink közepette mintha nem ez az irányvétel kerekedett volna felül. Mintha a bezárkózás által kísérelnék megóvni, megmenteni azt, ami még megmaradt.

Sőt államhatárokból gondolkozva történnek kísérletek az állam és a nemzet azonosítására. Erre gondolt, ugye?

Igen. Mivel lehetne ezt magyarázni?

Élég nehéz erre választ adni, mert több formában, több helyütt előforduló kísérletezésről beszélhetnénk, ahol az okok nem is mindig azonosak. Például a macedón nemzet elismerése és a macedón államiság megteremtése nagyon pozitív törekvés volt, mert hiszen a macedón nemzet létezik, történelmi valóság, amelynek valamiféle életkeretet is kellett biztosítani a macedón állam keretében, és éppen ezért a „nemzetszületés” – Lőrinc Péter nevezi így –, ami bekövetkezett a háború után, indokolt volt, és annak állami szentesítése is indokolt volt. Vannak aztán tisztán gazdasági megfontolásból és érdekekből táplálkozó, önálló „állami” begubózások és elszigetelődések is, például itt, Jugoszlávia területén is tanúi lehetünk ilyenfajta extrém törekvéseknek. Azután vannak olyan törekvések, amelyek tagadnának bizonyos autonómiákat egy nemzeti állami közösségen belül, vagy éppen fordítva: etnikai erőszaktétellel akarnak önálló államiságra szert tenni. A referendummal való próbálkozásokra gondolok, amelyek egyszerűen a majorizálással akarják megoldani azt, amit a történelemben soha nem lehetett azzal megoldani. Rengeteg ilyen változat van, nagyon sokféle kísérlet, sokféle ok játszik itt közre, amit az ember nem is tudna képletté merevítvé megnevezni. Mindenesetre ránk a továbbiakban is várnak olyan feladatok, hogy az irodalomban, a tudományos munkánkban, a szellemi tevékenységünkben identifikáljuk ezeket a jelenségeket, kikeressük okait, összefüggéseiket, ha kell, történelmi gyökerüket.

Regionalizmus és provincializmus

Munkássága során hogy változott, hogy fejlődött a vajdasági magyar irodalom fogalmának értelmezése, hogyan viszonyult a regionalizmushoz?

Azt hiszem, hogy a regionalizmus és az egyetemesség nem abban az értelemben mond ellent egymásnak, ahogy azt a mindennapi szóhasználatban tapasztaljuk. Az a körülmény, hogy egy műalkotás, egy irodalmi mű tájhoz, régióhoz, vidékhez kapcsolódik, vagy éppen abból nő ki, abból merít ösztönzést, még nem regionalizmus, nem jelenti azt, hogy a mű a vidékhez tapadva nem lát túl önmagán. Vonatkozik ez természetesen a tudományos kutatásra, irodalomtörténetre, irodalmi kritikára stb. is. Tehát én nem a témában, a tárgyban, egy bizonyos helyhez való kapcsolódásban keresném a regionalizmus ismérveit, hanem inkább egyfajta magatartásban, szemléletben, gondolkodásmódban. Az a körülmény, hogy egy táj vagy

vidék ihletését lehet felismerni egy műben, akkor negatívum, ha azonossá válik a vidékiességgel, vagyis lélekben és szellemben az. Itt hivatkoznék az egykori szabadkai, az egyetemes magyar irodalom szempontjából regionális íróra, a jó öreg Milkó Izidorra, aki egy tanulmányában azt írta le, hogy „a vidékiesség szív- és lélekügy, nem pedig illetőségi kérdés”. Aztán hivatkozhatnék Babitsra is, az európeér Babitsra, aki azért lelkesedik Csokonai költészetéért, mert – ahogy írja *Az európai irodalom története* című könyvében, megpróbálom ezt is szó szerint idézni – „akkor is európai költő, és éppen abban, hogy a leglokálisabb színeket keni palettájára”. Ezeket az idézeteket jól megjegyeztem magamnak, mert magam is foglalkoztam a regionális irodalom problémakörével, a *Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom* című könyvemben van is egy tanulmány erről. Ma már jól tudjuk, hogy a magunk világáról gondolkodni, a miénkben szemlélődni korántsem jelent regionalizmust. Tudniillik úgy vélem, hogy mi is a magunk módján az egyetemességnek valamiféle elemei vagyunk, tehát egy nagyobb közösséghez is tartozunk. Ahhoz a nagyobb közösséghez pedig – ahogy Móricz mondta annak idején – csak a kis közösségeken keresztül lehet eljutni. Ez elég korán tudatosodott bennem, és ezért visolyogtam mindig egy olyan szellemi magatartástól, amely lebecsüli azt az életet, amelybe valaki nemcsak hogy beleszületett, hanem benne is él. Amikor ezeket mondom, akkor nem valamilyen bocskorkultuszt, valamilyen balkániságot vagy éppen vad debrecenizmust hirdetek, ahogy Kazinczy mondta a debreceni írók magatartásáról, az ő önelégült, szűk körű patriarchalizmusukról. Sokkal inkább a felfogást és a megközelítés kérdését firtatom, nem magát a témát, a tárgyat, de azt hiszem, még az eljárást, a módszert sem, ahogy közeledünk az ilyen kérdésekhez. Szó volt itt az előbb a komparatistikáról. Az összehasonlító irodalomtörténetet is lehet provinciálisan művelni. Lukács György éppen ezt a jelzőt használja az összehasonlító irodalomtörténet módszerére, illetve azokra a pozitivistákra, akik meglegedtek a témák, a motívumok, az irodalom anyagi elemeinek és mozzanatainak a kutatásával, ugyanakkor pedig elhanyagolták a szellemi vonatkozásokat, a szellemi komponenseket, az eszmei hátteret.

Igen, ez így szinte magától értetődő, ha a művészetben belüli kategóriákban gondolkodunk. Felmerül azonban a kérdés, hogy a regionalizmus mint probléma miből ered, elsősorban a művészetben belüli tényezőkből, vagy pedig a művészetben kívüliekből? Tudjuk, hogy például Szenteleky a couleur locale elméletét lényegében politikai megfontolásból hozta létre. Korábban neki is más véleménye volt erről a kérdéstről. Mondhatjuk-e, hogy ha a

regionalizmus problémája hangsúlyozottan felszínre kerül, ez lényegében a politikai konstellációk következménye?

Kétségkívül ennek is köze van hozzá, s éppen Szenteleky pályáján, írói fejlődésén mutatkozik ez meg. Bármennyire igyekezett is távol tartani magát a politikától, őt is befolyásolták bizonyos politikai mozzanatok. Tehát azt lehetne mondani, hogy belső képződményként is felfoghatjuk, de bizonyos életkényszereknek, külső körülményeknek a befolyását is sejthetjük benne. Esetenként változhat ez, mert európeérből is lehet regionalista szépíró, és fordítva. Apróságok, semmitmondóaknak látszó helyi dolgok is jelenthetnek adott pillanatban és adott konstellációban európai témát.

Irodalom és valóság

Miért vállalkozott olyan kevés irodalomtudósnak az egyes alkotások társadalmi-történelmi kontextusban való elhelyezésére, és inkább attól elszigetelten szemlélte az irodalmi műveket? Mennyire járult ehhez hozzá a nemzetiségi szellemi lét bonyolultsága?

Két lehetséges oka van ennek a jelenségnek. Egyrészt az, hogy a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején is a mi irodalomszemléletünk és irodalomoktatásunk – az általános iskolától a főiskoláig – szinte tagadta az irodalmi mű esztétikai önállóságát, tehát műalkotás voltát. Ennek a felfogásnak az értelmében az irodalmi és művészi produkció elsősorban társadalmi-történelmi és politikai tartalmi szerint kell, hogy megítéltesse, csak így lehet értékelni, felmérni. Olyan felfogás volt ez, amely az irodalomban nem művészetet látott, nem a szó művészi megformálását értékelte benne, hanem csupán eszmeisége alapján fogadta el vagy utasította vissza.

Tagadhatatlan, hogy ez a szempont nálunk is sokáig érvényben volt, sokáig gátolta a művészet és az irodalom szabadabb, egészségesebb fejlődését. Még a 60-as években is felfigyelhettünk olyan irodalmi teóriákra, amelyek a műalkotás ideológiai szerepének sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint egyéb értékeinek. Tehát elsősorban szociális, hazafias vagy éppen politikai funkcióját tartották fontosnak, mintsem az esztétikait. Hogy konkrét példát mondjak: Petőfi inkább volt az 1848–49-es magyar forradalom ideológusa, inkább volt vatesz vagy néptribun, mintsem költő ebben a felfogásban, vagy Arany Jánost hajlamosak voltunk úgy megítélni, mint polgárt, filisztert, aki éppen polgári gájtjai miatt képtelen volt azonosulni a forradalom eszmeiségével stb.

És nemcsak a múlt íróit, költőit ítéltük meg így, hanem a friss irodalmi jelenségek kritikai felmérésében is így jártunk el.

Egyáltalán nem kell csodálkozni azon, hogy amikor 1948 után nálunk megszűnt a szocialista realizmus esztétikájának kötelező érvényessége, előtérbe kerültek az addig lefojtott energiák, és sokszor egy másik szélsőségre csaptak, egy elvontan esztétizáló, szigorúan műközpontú szemlélet alakult ki, ennek a hívei pedig tagadták, hogy az irodalomnak szinte bármi köze lenne történelmi, társadalmi valóságunkhoz, sőt a költő konkrét életviszonyaihoz.

Kialakult az irodalom önelvű felfogása, és ez eredményezte ezt az esztétikai gyakorlatot. Később persze, mint minden áramlat, ez is csendesedni kezdett, kialakult egy több irányba tekintő, minden tényezőt kellően mérlegelő kritikai szemlélet. Úgy gondolom, hogy ez többé-kevésbé ma is jellemzi irodalomszemléletünket.

Ez lehet az egyik oka az említett műközpontúságnak. De van egy másik oka is, amiről nem lenne szabad megfeledkezni. Ez az eléggé meddő szemlélet azzal is magyarázható, hogy esztétáinknak, irodalmárainknak ez kényelmesebb, veszélytelenebb utat kínált a megközelítéshez, mint az a követelmény, hogy a művet minden oldalról meg kell közelíteni, fel kell tárni a teljes összefüggésrendszert egy komplex vizsgálattal, ha le akarunk hatolni a műalkotás mélyére, ami persze nem hagyhatja figyelmen kívül az összetevőket, a műalkotás geneziséét, alakulását, létrejöttének okát, s természetesen a nemzeti, történelmi és egyéb hatóelemeit és komponenseit sem. Sokkal kényelmesebb volt a művet önmagában nézni, csak a szöveget vizsgálni, de a szöveg mögöttes területeit nem venni figyelembe.

Természetesen a nap mint nap megjelenő újabb nyugati és egyéb teóriák is hozzájárultak ehhez, amelyeket sokszor gátlás és kritika nélkül vettek át egyesek nálunk is.

Irodalomszemléletünk egyrészt elveti az úgynevezett szocialista realizmus módszerét, amely igyekszik a művészetet gyakorlati célok szolgálatába állítani. Másrészt viszont érezzük, hogy az úgynevezett „hermetikus” művészi megnyilvánulásoknak nincs talajuk, és nem indukálnak újabb szellemi folyamatokat...

Nagy irodalom születhetett elefántcsonttoronyba zárkózásból is, mint ahogy az európai irodalom történetében nem egy példa mutatja, viszont nem lehet megtagadni művészi értékeket olyan íróktól sem, akik az elkötelezett irodalomnak voltak a hívei. A magyar irodalomban mondjuk egy Déry esetében figyelhetjük meg pályájának változatait és görbéit,

de Makszim Gorkijt is említhetjük és más nagyságokat is, akik életük bizonyos szakaszaiban elkötelezettek, más szakaszaiban pedig elvonatkoztatott irodalmat művelnek, amelynek nincsenek ilyen praktikus, napi használatra alkalmazható meggondolásai, céljai. Talán nem lehetne ezt ilyen mereven elkülöníteni. Akár az egyik véglet, akár a másik, esztétikailag káros lehet, mert biztos, hogy terméketlen (nemcsak gyakorlati szempontból terméketlen) az olyan irodalom, amely egyszerűen nem vesz tudomást az életről, mert az szükségszerűen magával hoz egyfajta esztétikai redukáltságot is. Amiben nem érezzük az embert, az életet, a lüktető valóságot, bármilyen formában, ami tehát nem abból ered, hanem spekulatív úton jött létre, az biztos, hogy művészileg sohasem tud olyan tartalmas, humánus, megragadó, mély vagy éppen magas lenni, mint az a másikfajta irodalom, amely magán viseli az élettől való ihletettséget.

Tehát a társadalmi vagy politikai állásfoglalás kinyilatkoztatása a műben még nem esztétikai faktum, viszont ha hiányzik belőle, az mégiscsak az egyéniség megcsorbítását jelenti?

Annak idején, még aktív tanár koromban gyakran hivatkoztam főleg esztétikaórákon József Attila egy apró, látszólag jelentéktelen kritikájára, amelyben elmarasztalja nemcsak a március 15-ei ünnepi hangvételt, az ilyen hangnemben megszerkesztett szónoklatokat, de a verseket és egyéb szépirodalmi alkotásokat is, másrészt pedig elutasítja magától a „napi használatra rendelt” irodalmat, ami gyakorlati célokat szolgál. A szocialista költészettel kapcsolatban azt mondja Brichta Cézár verseiről nyilatkozva, hogy akkor valósul meg az igazi szocialista költészet, ha a szocializmus léleküggé válik az íróban. Tehát amikor az nem program, nem eszmei elvonatkoztatottság, hanem lélekügy, amikor a szocializmus benne él a költőben, a lelkében, a tudata mélyén, mint emberi tartalom. És minél jobban közeledik egy-egy költő ehhez a lélekreváltáshoz, annál hitelesebb a szava, annál igazabb a művészete is.

Mondhatna-e valamit diákkorának irodalmi vonzalmairól?

Abban az időben számunkra felfedezésnek számítottak a népi írók alkotásai. Akkor leginkább Veres Pétert, Darvast és a többieket olvastuk, a Magyar Élet kiadásait. 1943-ban Püski Sándornál, a Magyar Élet kiadó vezetőjénél jelentkeztem is afféle „szolgálattételre”. Sokkal később, 1977-ben aztán egy pesti értekezleten találkoztam vele. Fel is emlegettük ezt a rövid pár hetet, amíg nála gyakornokoskodtam a Magyar Életben. Mon-

dom, annak az irodalomnak voltam – legalábbis átmenetileg – majdnem megszálott olvasója, a népieseknek. Németh László műveit is sokat olvastam, noha ő nem sorolható a Veres Péter-szerű népiesek közé. Németh László tanított meg sok mindenre, többek között egy kicsit gondolkodni is. Mindig lenyűgözött roppant felkészültsége, széles körű tudása, tájékozottsága, ismeretei, és ahogy azt felhasználta. Ebben az időben ez az irodalom úgyszólván teljesen okkupált, ez foglalkoztatott, ez töltötte ki az érdeklődésemet. Aztán persze nagy Ady-hívő voltam magam is, mint a huszonegy-két éves fiatalok általában.

Meg tudná fogalmazni, hogy mi volt az, ami vonzotta?

Tetszett például Szabó Dezső is. Ahhoz a fiatal olvasóhoz illet is ez a talán romantikusnak nevezhető, sodró bőség, mint ami Szabó Dezsőt jellemezte, azután a szokatlanság a szóhasználatban, a magatartásban, a merészségben. Mondom, ő is fontos olvasmányaim közé tartozott.

A népiesek társadalmi programjához hogy viszonyult?

Az én akkori orientációnak nagyon is megfelelt erős szociális érdeklődésük, mert ahogy arra már mostani „életmondásomban” többször is hivatkoztam, magam is közel éreztem magamat a dolgozókhöz, életem egy szakaszában magam is az voltam. Élt bennem egy szociális igazságérzet, ebben is azt kerestem, talán meg is találtam, kiélhettem.

Tehát nem mondhatni, hogy egy-egy művet tisztán esztétikai ismérvei alapján ítélte meg.

Ahhoz még elég képzetlen voltam abban az időben, hogy meg tudtam volna nevezni (ahogy ma a népszerűsítő kiadványok írják), mi „miért szép”.

Később hogyan változott az ízlése?

Ez rendkívül bonyolult dolog, fél évszázadot kellene áttekintennem, hogy erre érdemleges választ tudjak adni. Amikor például a görög klasszikus drámaírók műveit tanulmányoztam, ami egy időben hobbim volt, akkor azt az irodalmat tartottam a legnagyobbinak. Valahogy úgy éreztem, hogy olyan nagy és csodálatos, hogy azt nem lehet utánozni, még kevésbé meghaladni. Aztán voltak más korszakaim, amikor például Shakespeare-ért rajongtam (csak a világirodalmat emlegetem ezúttal). Azután egy időben a

romantikusok kötötték le az érdeklődésemet. Hogyha erre így utólag visszagondolok, most már könnyebben találhatnék magyarázatot, hogy miért, mint akkor, amikor olvastam. Erre nem is lehetne válaszolni, mert ahány író, annyiféleképpen közelít hozzá az ember, az olvasó, és annyiféleképpen értékeli is. Van, akiben éppen a műalkotászszerűség a csodálatraméltó, a mivesség, másokban az őserő, a harmadikban ismét valami más, ami az embert megkapja, és csak hosszabb elemzés útján lehetne kifejtetni, hogy mikor, miért és mit olvastam, mi tetszett és miért tetszett.

*Volt-e olyan irodalomszemléleti előítélet az életében, amivel le-
számolt?*

Nagyon nehéz kérdéseket tud feltenni nekem ma. Ezen megint gondolkodnom kell. Ha jobban meggondolom, akkor talán nem is voltak előítéleteim. Tudniillik ahhoz, hogy valakinek irodalmi, esztétikai előítélete legyen, annak már korán el kellene magát jegyeznie egyféle esztétikai felfogással, iránnyal, ízlésformával, tudattal, hogy azt mondhassa: minden ezután következő olvasmányomat ilyen szempontból fogom megítélni. Ilyen merevség, ilyenfajta eleve elhatározás, úgy hiszem, nem volt bennem. Volt, amit persze nem tudtam fölfogni, nem tudtam megérteni, nem tudtam magamhoz közel állónak érezni, de arról mégsem úgy nyilatkoztam, hogy hát ez nem irodalom, ez az esztétikai mércém alatt áll stb., mert ahogy az esetek több ízben is megmutatták, később, amikor vissza-visszatértem egy ilyen olvasmányhoz vagy műalkotáshoz, akkor egész másképp tudtam hozzányúlni. Az, aki professzionális egyoldalúságból a XVIII–XIX. század irodalmát olvassa, tanulmányozza, attól talán egy kissé távol állnak a XX. század nagyon összegubancolt ízlésváltozatai. Sokszor eléggé értetlenül állok ma is bizonyos modern irodalmi jelenségek előtt, de azután, amikor például előveszek egy XVIII. századi kötetet, akkor rájövök, hogy nincs új a nap alatt, hogy az a modern, akit az előbb nem értettem meg, az ősökért a barokk korszakba nyúl vissza, mert például a barokkban is voltak olyan versek vagy versszerű hangoztatások, amelyek egészen hasonlatosak a mai, általam e pillanatban extrémnek nevezett lírai vagy egyéb megnyilvánulásokhoz. Ezért nem hermetikusan zárt kör előttem az irodalom, hanem egy folyton táguló világ.

Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom című könyvének egyik tanulmánya a regionalizmussal foglalkozik, és első mondata így szól: „Irodalmi önarcképünk jobbára deduktíve bontakozik ki...”

Igen, valahogy így fogalmaztam.

*Először megalkotunk egy elvet, és utána keressük hozzá a támpon-
tokat.*

Sőt akár egy irodalmi fejlődésvonalat is megrajzolunk...

*Nos, több évtizedes munkája során mennyire tartotta szem előtt
ezt a felismerést, az ilyen megközelítés károsságát?*

Ezt nemcsak hogy károsnak tartottam, hanem károsnak tartom ma is. Tudniillik nálunk sokszor a tetőn kezdjük az építkezést. Azt hiszem, hogy minden tisztességes, becsületes munkának, így a filológiának is ott lent, az alapoknál kell kezdődnie. Ezért voltak és még mindig vannak félelmeim, hogy eljárásainkban, módszereinkben, kutatásainkban nem vagyunk eléggé alaposak. Valaminek a feltételezéséből indulunk ki, ami már nem is feltételezés bennünk, hanem meggyőződés vagy kinyilatkoztatás, és ehhez keressük azután az argumentumokat.

Ha pedig azok nem felelnek meg, akkor elvetjük őket...

...ahelyett hogy valóban induktíve nyúlnánk a kérdéshez: megismerni, felkutatni, feltárni, elemeire bontani, aztán elemeiből összerakni valamit, ami majd – gyakran függetlenül a mi szándékunktól – a saját törvényei szerint alakul. De ezt nekünk tudomásul kell vennünk mint tény, mint olyan igazságot, amin a mi gyarló szándékaink nem változtathatnak. Mondom, a mi történelmi, irodalomtörténeti kutatómunkánkban – tisztelet a kivételnek – sokszor éreztem a filológiai megalapozottság hiányát, ami viszont nem azt jelenti, hogy el kell veszni holmi apróságokban, hanem a sok lényegtelennek látszó apróságból ki kell szűrni a dolgok esszenciáját, velejét, és abból építkezni. Ez lehet csak szilárd építőanyag, nem pedig valamiféle „konceptió”, elgondolás, amit aztán lefelé bontunk.

*És aminek rendszerint irodalmon kívüli indítékai vannak, mert
létezik egy ideológiai konstrukció, amelyet alá kell támasztani a
felépítmény más szegmentumaival, esetünkben az irodalomtu-
dománnyal is.*

Biztos, hogy ez is közrejátszik, sőt az esetek nagy részében ilyenek az okok. Az elmúlt korok – évszázadokat is mondhatnék – irodalomtörté-

nete is jobbára ezt a képet mutatják. Mindig volt valamilyen nagy „elgondolás”, egy nemzeti, nemzedéki vagy osztályelfogultság, vagy bármilyen más, ami szempontot adott egy irodalomtörténet megszerkesztéséhez, és oda soroltuk be azután, ebbe a keretbe próbáltuk beilleszteni, ami abba a keretbe illett, és minden egyebet kiszórtunk, mellőztünk, mert az a koncepciót nem szolgálta.

A tudományos igényű munkának kétségtelenül a bibliográfiák, repertóriumok, kritikai kiadások vannak a legnagyobb segítségére. Ön nagyon sok cikkében hangsúlyozta a múlt ismeretének fontosságát, de mindig csodálkoztam azon, hogy a Hungarológiai Intézet nem látott hozzá nagyobb mértékben ehhez a munkához. Voltak ilyen projektumok? Hol akadtak el?

A Hungarológiai Intézet elsődleges feladata kezdettől fogva az volt, hogy az itteni magyar kultúra „színképelemzését” végezze mind a múltban, mind a jelenben. Csakhogy ez a múlt nálunk nem terjed ki olyan messzire és mélyre, mint a magyar szellemi élet szerencsésebb tájain, mert itt voltaképpen csak a XVIII. század legvégétől, de inkább a XIX. század elejétől beszélhetünk valamilyen bontakozó magyar szellemi életről. Azután, megint csak a történelem „jóvóltából”, itt is nagy hiátusok, hézagok, visszaesések, vargabetűk jelentkeztek, és éppen ez volt vagy lehetett az egyik oka annak, hogy kutatásainkat a múltra vonatkozóan nem végeztük olyan intenzitással, olyan apparátussal, mint ahogy kellett volna. De azért programjainkban mindig ott voltak az ilyen témák, mind irodalmi, mind pedig nyelvtörténeti kutatásainkban, de művészet-, illetve művelődéstörténeti (színháztörténet, sajtótörténet, iskolatörténet stb.) kutatásainkban is. Nem mellőztük az ilyenfajta témákat, noha akadtak, akik ezt is sokallották, mondván, hogy nem a múltba kell néznünk, hanem a jelenben szemlélődnünk a jövő érdekében. Ez valóban így van, de azt hiszem, ahogy a magunk világa nélkül nem ismerhetjük meg a tágabb világot sem, éppen így a múlt nélkül nem lehet jelenünket sem értékelni, jövőnket sem építeni, kimunkálni.

Intézményeink

Több írásában is figyelmeztet, hogy az intézményrendszer kiépítése a kultúra fejlődésének nélkülözhetetlen alapja. Most lényegében megvan az intézményrendszer, de úgy tűnik, hogy a befektetés nem áll arányban az eredménnyel. Egyetért ezzel? Mi lehet ennek az oka?

Valóban van kiépített kulturális, tudományos stb. intézményrendszerünk, s itt elsősorban az úgynevezett érdekközösségekre kell gondolnunk, meg a közművelődési közösségekre, szövetségekre, tanácsokra és más efféle intézményekre, kérdés azonban, hogy ezek mennyiben tudnak eleget tenni feladatuknak. Ezek az újabb intézményes formák körülbelül húsz évvel ezelőtt alakultak meg, régebben vertikális kultúraszervezés volt a honos nálunk. Nos, amikor sor került az intézményhálózat átalakítására, megújítására, átrendezésére, akkor, azt hiszem, nem vettük kellően figyelembe a kultúra tartalmait, lényegi kérdéseit és fejlődési követelményeit, igényeit, természetét, tehát nem ezeket tartottuk anynyira szem előtt, mint inkább a pénzügyi kérdéseket, a részesedést, az anyagi juttatás problémáit. Eleve a pénzügyi ellátottság, a materiális javak elosztása volt előtérben, ekörül dúltak sokszor eléggé kemény küzdelmek meg harcok, és csak nagyon messze ezek után vetődött föl és csak olykor-olykor a minőség kérdése, a különleges szempontok, kívánalmak, elvárások problémája. Hogy konkrét példával szolgáljak, az oktatásügyi, a tudományügyi, a művelődési érdekközösségek, azoknak a bizottságai, szervei, közgyűlései majdnem mechanisztikusan, automatikusan jártak el az említett ágazatok tevékenységének a finanszírozását illetően, tehát körülbelül úgy, hogy ennyi hallgató van, ennyi tanárod, ennyi kiadott kéziratod, ennyi kutatód, ennyi bemutatott szindarabod vagy befejezett kutatási terved, kiállításod, koncerted, és így tovább, és ennek alapján ennyi a részesedésed, erre van jogod, ez a tied. Csakhogy ez olyanféle gondolkodás, amely nem a minőséget, hanem a mennyiséget tartja szem előtt, márpedig ahogy egykori kollégám mondta, a kultúra nem papucsözög, az nem darabszámra termelt piaci termék, azt nem lehet így mérni. Sokkal érzékenyebb, szubtilisabb, finomabb valami, mint hogy csak anyagi kérdést lássunk benne.

Én ezt a kérdést már 1982-ben, a XII. kongresszus küldötteként is felvettem, de úgy gondolom, hogy sajnos azóta sem sokban változott a helyzet. Az az érzésem tudniillik, hogy a meglévő intézmények nagyobbára külterjesen fogják fel a feladatukat. Pénzelik a fesztiválokat, a tánccsoportokat, a különféle szemléket, az ilyen-olyan emléknapokat, a Szenteleky-, Csépe-, Szirmai-, Szarvas Gábor-napokat, díjakat, plaketteket osztogatnak, pályázatokat írnak ki, és még nagyon sokféle rendezvényformát támogatnak, de kissé rutinszerűen, az az érzésem. Persze nem azt akarom mondani, hogy a felsoroltakra nincsen szükség. Szükség van ezekre is, csakhogy azt hiszem, a kultúra alapvető kérdéseit sem oldottuk meg meg. Gondoljunk például a nagymérvű írástudatlanságra. Vagy ott van például a könyv kérdése. A könyvet mint árucikket kezelik

ma is, ára miatt ma már szinte hozzáférhetetlen az olvasó számára. Az ilyen alapvető kérdésekben az intézményesített kultúra igen sokszor erőtlennek látszik. Azt olvassuk az újságban, halljuk a rádióban, látjuk a tévén, hogy leromlanak a tudományos intézetek, felszeretlenek, az egyetemi oktatás sem elég eredményes. Az ilyen problémák vizsgálatakor rendszerint kiderül, hogy másféle kulturális szervezésre és vezetésre lenne szükség. Nagyon jól tudom, hogy ma már sok doktorunk, magiszterünk, tudományos titullussal feldíszített káderünk van, viszont legalább háromszor annyi az írástudatlanok száma, mint volt akár 1946–47-ben. Kezdő tanár koromban, jól emlékszem rá, rendszeresen jártunk ki a tanyavilágba, és nyolcvanéves, ágyban fekvő öregasszonyokat tanítottunk olvasni-írni. Ma nagyon közönyösen megyünk el az ilyen problémák mellett, egyszer csak aztán kiderül valamilyen kultúrfelelős vizsgálódásaiból, hogy ebben és ebben a gyárban a munkásság egyötöde nem tud írni-olvasni. (Svédországban miniszteri széket ingatott meg az a parlamenti interpelláció, hogy egy északi településen egy írástudatlan polgárt találtak.) Egyszóval a tömegkultúra problémáival többet kell foglalkozni. Azt hiszem, hogy ez az intézményrendszer, az érdekközösségek, művelődési közösségek stb. ezt a lényeges problémát nem veszik komolyan. Lehet, hogy nagyon keményen hangzik, de kimondom: nem kultúrtársadalom az olyan, amelyben nagyobb az írástudatlanok száma, mint az akadémiai képzettségűeké.

Mi vezetett ide?

Azt hiszem, hogy nincsenek meg azok az operatív eszközei, szervei az ilyen közösségeknek, amelyekkel hatni tudna. Mert hát hogyan, miképpen? Valamikor egy kultúrszövetségnek tagja volt minden tanár, pedagógus, tanító. Az meg tudta szervezni a munkát, a maga környezetében nyilvántartotta az írástudatlanok számát, kötelezővé tette, hogy egy éven belül személy szerinti megbízatások alapján és másféle szervezési formák segítségével fölszámolódjék az írástudatlanság. Ma ezt a meglévő intézmények, ez az intézményrendszer, úgy látszik, nem tudja csinálni.

Lehet-e az érdekközösségek öncélúságáról beszélnünk ezek alapján?

Az érdekközösségek egy kissé valóban öncélúak. Formalisztikusan fogják fel a feladatukat. Előttük szinte közömbösnek látszik, hogy szaporodik az írástudatlanok száma. Vagy ha nem is közömbösek iránta, nem tudnak operatív úton odahatni, hogy ez megszűnjék.

Az eszmei szférában melyik mozzanat elhatalmasodása vezetett az ilyen öncélú intézményrendszer kialakulásához?

Ez olyan kérdés, amit tanulmányozni kellene, ezt egyből nem tudnám megmondani, valószínű, hogy több tényezőt is meg kellene nevezni. Az egyik bizonyára az elbürokratizálódás. Aztán talán az is, hogy csak univerzális kérdéseket vagyunk hajlandók látni, az ilyen „apró-cseprő” dolgok „nem ránk tartoznak”. Azt hiszem, hogy hiányoznak művelődési életünkől a voluntörök, az igazi, lelkes résztvevői a kultúracsinálásnak, a napi teendők végzésének. A pedagógusok, tanítók, általános iskolai tanárok meg... nem tudom, mi hiányzik belőlük, de biztos, hogy hiányzik egyféle entuziazmus, lendület, talán érdekeltséget is mondhatok, nem szívügyük az ilyesmi. Ez ma már divatjamúlt, lejárodott. Mint ahogy például a nyelvtanulásnak az a régi, eredményes, de ma már megmosolygott módja, a „cseregyerek” intézménye. Panaszkodunk, hogy nincs pénz fonetikai laboratóriumra, „beszélgető” kazettára, lemezjátszóra, magnetofonra, de eszünkbe sem jut ez a kipróbált módszer, s az sem, hogy a cseregyerek nemcsak a nyelvvel ismerkedik, hanem a „másik” kultúrával, gondolkodással, szokásával is...

Sokszor beszélünk arról, hogy manapság hiányzik az anyagi ösztönzés. De a háború utáni lendületes tenni akarás korában se nagyon stimulálták az értelmiségieket anyagilag. Kiveszett volna a kezdeményezés?

Sajnos ez kiveszett. Bennünket, akik már érett fejjel éltük át a háborút, és közvetlenül a háború befejezésekor kapcsolódtunk be az életbe, a munkába, bennünket egy friss lendület vitt magával, annak a hite, hogy most itt valami gyökeresen megváltozott, és a mi feladatunk az, hogy új világot teremtsünk. Ez jó ideig még valami tehetetlenségi nyomaték folytán vitt bennünket tovább. Aztán kezdtünk másfelé orientálódni, más kérdések merültek fel az életben, különféle nemzetközi bonyodalmak, politikai problémák vetődtek fel stb., úgyhogy másfelé fordult az emberek érdeklődése is, és úgy látszik, lassan kivesztek azok az ideálok, amelyek közvetlenül a háború után még vitték előre a fiatal értelmiségi nemzedéket.

Írásait olvasva az embernek nincs az az érzése, hogy ez a lendület önben is annyira alábbhagyott volna, mert legutóbbi könyve, Az erózió ellen című is állást foglal, hadakozik bizonyos tendenciá-

kért és bizonyos tendenciák ellen. Mégis meg tudna nevezni korszakot vagy pillanatot, amikor megcsappant ez a lelkesedése?

Nagyon hízelgő ez a minősítés, hogy bennem nem következett be ilyen törés vagy más negatív előjelű változás. Tagadhatatlan, hogy nekem is voltak korszakaim, amikor alábbhagyott a lendületem, vagy pedig olyan munkakör várt, ami miatt a korábbi teendőimet félre kellett tennem és másfelé orientálódnom. Az ilyesmi gyakran azt a látszatot kelti, hogy itt egyféle dekadencia állapotába kerültünk, pedig lehet, hogy azok az energiák, amelyek bennünk feszültek, azok egyszerűen csak átalakultak, de nem vesztek el. Biztos, hogy ma kevesebb a felhajtóerő, a belső motiváció, az ösztönzés, ami az én generációmban még eleven volt, és ami sokszor nagyobb lélegzetű koncepciók megfogalmazását és kihordását is elősegítette. Mintha ilyen belső motiváltságról most nem nagyon beszélhetnénk.

Persze nem kell visszanyúlni egész a romantika koráig, hogy ilyen nagy, belső élményeket fedezzünk fel magunkban, elég csak a tegnapi irodalmára és szellemi életére gondolnunk, mondjuk egy Sinkó Ervinnek az életére és műveire. Benne például a mélyen átértett, átélt megrendülés volt az, ami az egész írói opusát létrehozta. Ez mintha hiányozna ebből a mai fiatal alkotógenerációból. Az élmény ereje, ami, azt hiszem, minden szellemi alkotásban a legfőbb hajtóerő.

Kétségtelen, hogy a társadalmi légkör behatol íróink dolgozószobájába is. Az alkotókedvet nem lehet adminisztratív vagy szervezési intézkedésekkel serkenteni. Hogyan lehetne életet lehelni a jugoszláviai magyar kultúra intézményrendszerébe? Hogyan lehetne a látszattevékenységet, a hermetizmusba menekülő problémamentességet olyan tevékenységgel felcserélni, amely újabb szellemi folymatokat indukál?

Erre is nehéz receptet adni, számomra különösképp azért, mert újabban az életnek igen kis felületével érintkezem, a világgal való kapcsolatomban formái főleg az újságok, rádió, tévé, így nincs teljes áttekintésem a szellemi élet mai, pillanatnyi zajlásairól, de ahova nézek, és amit olvasok, az eléggé elkedvetlenít, eléggé lehangol. Mindenütt az elbizonytalanodás, a megtorpanás, a visszakozás, az ideálok egyféle lebomlása, zavart lelkek, tétovaság, sok egyéb, ami az embert elkedvetleníti.

Hangoztatnám még egyszer, hogy itt nem azoknak a hősi ideáloknak vagy pozitív eszményeknek a leáldozásáról beszélek, amelyek lassan kivésznek a fiatal generációból. Végeredményben még az úgynevezett

dekadens életérzésből, tehát morbid, torz vagy önpusztító tendenciákat hordozó élményekből is születhet magasrendű irodalom.

Engem az szomorít el, amikor azt olvasom az újságokban, hogy már faluhelyen is olyasmire van panasz a fiatalok körében, hogy a diszkóklub nincs kellően felszerelve, kicsi a tánchelyiség, vagy hasonló; az amatőr festők arra panaszkodnak, hogy nincsen műtermük stb. Jó, biztos ez is hátráltatja a munkát, de én felteszem mintegy magamnak a kérdést, hogy miféle lendület, szellemi igény, életfelfogás az, ami ebben látja a kulturális tevékenység célját, értelmét vagy föltételeit?

Nekem életemben nem volt olyan szerencsém, hogy unatkozhaszak. Nem volt időm unatkozni, viszont ma ezt is gyakran felpanaszolják: az ifjúságnak nincs szórakozási lehetősége, unatkozik, és sokszor egész deviáns dolgok születnek ebből az unatkozásból. Ebből viszont arra következtethet az ember, hogy egyféle élethiány jellemzi ezeket a fiatalokat. De keresni kell az élet tartalmát, azt nem lehet egyszerűen kívülről megjelölni, az embernek magának kell azokat a tartalmakat megjelölnie és annak a térségét fölmérnie!

Mi a tapasztalata a jugoszláviai magyar szellemi élet intézményeiről, küldetéséről? A háború előtti Magyar Párt szerepére, illetve a szerkesztőségekre, művelődési egyesületekre, majd a háború után az úgynevezett vertikális nemzetiségi szerveződés idejében a Magyar Kultúrszövetség, a Magyar Kultúrtaács tevékenységére gondolok.

Én ezekről az utóbbiakról tudnék némileg többet mondani, már amennyire arról is valamit, ugyanis a háború előtti időkben, gimnazista koromban, még nem volt teljes áttekintésem a vajdasági vagy jugoszláviai magyar kultúra állapotáról, és hogy milyen erők álltak mögötte. Az akkori politikai pártok szerepét se tudnám e pillanatban fölmérni, a szerkesztőségekhez sem volt közöm. Persze kultúrtörténeti kutatásaim során találtam adatokat ezekre nézve is, de mégsem mondhatom, hogy első kézből, vagy akár közvetlen tapasztalatból ismerem. Az említett szervek a háború után alakultak meg: a Magyar Kultúrszövetség, a kultúrtaács, a Kultúregyesületek Szövetsége stb. Ezekről már több személyes emlékem is van, noha szervezésükben nem vettem részt. Vidéki tanár voltam, ami pedig fontos dolog a szervezési kérdésekben történt, az főleg itt, a politikai központban, Újvidéken játszódott le. Meg kell őszintén mondanom, hogy nekem nem voltak valami nagy és pozitív tapasztalataim ezekről a szervekről, amelyekről itt szoltam. Többször hangoztattam, le is írtam, hogy a művelődés nemzeti vagy nemzetiségi alapokon megszervezett

intézményei egyféle sorompót is jelentettek az illető kultúra szabad fejlődése előtt. Tudniillik az volt a nézetem, jórészt ma is az, hogy nekünk nem afféle védősáncokra van szükségünk, tehát nem az elzárkózásban kell keresnünk a megoldásokat, hanem arra kell törekednünk, hogy a nemzetiségi kultúra teljes fronton érvényre jusson, biztosítsunk ennek a nemzetiségi kultúrának, irodalomnak teljes érvényesülési lehetőséget. Tehát az egész jugoszláv társadalom széles térségében. Részt kell vennie az itteni magyar kultúrának is azokban a mozgalmakban, fejlődési folyamatokban, kezdeményezésekben, amelyekben a többi, más nyelvű kultúra is részt vesz, mert önmaga körébe zárva nem képes fejlődni, stagnál, és a kultúrában a stagnálás visszafejlődés is egyben.

Aztán volt még egy ok, ami miatt nem tudtam nagyon lelkesedni a kultúrszövetség, a kultúratanács és más efféle szervek munkája iránt: ezek központosított szervezetek voltak, egy kipróbált irányító apparátussal működtek; lehet, hogy nem lesz szerencsés a hasonlat, de azt kell mondanom, hogy valósággal népbiztosi funkciót láttak el. Én, mint mondtam, azokban az időkben vidéki pedagógus voltam Zentán, de jellemző ezeknek a szerveknek a centralisztikus jellegére, hogy mi nem is nagyon tudtunk a működésükről. Nemigen kérdeztek bennünket, hogy gondoljátok ti ott, vidéken, faluhelyen vagy városban, nem is nagyon tartottak ilyen jellegű összejöveteleket, tanácskozásokat, úgyhogy valójában csak a palicsi Magyar Ünnepi Játékok idején láttuk, hogy e szerveknek valóban komoly szerepük, funkciójuk van, de mihelyt ez a funkció, amit talán politikai szerepnek is mondhatok, kezdett hanyatlani, mihelyt kezdett időszerütlenné válni, a kultúrszövetség hatékonysága is erősen megcsappant, később aztán meg is szűnt. Tehát ez volt az egyik oka annak, hogy idegenkedtem a kulturális élet megszervezésének ilyen formájától. Azt viszont el kell ismerni, hogy sokszor összehasonlíthatatlanul hatékonyabban tudott intézkedni a kultúrszervezés napi kérdéseit illetően. Az előbb már emlegettük az írástudatlanság felszámolását, abban, pl. eredményesnek mutatkozott. Még az írókat is befogták ennek a szolgálatába (lásd Gál László: *Rozi ángyó írni tanul*). Sorozatban jelentek meg az effajta írások, szépírói alkotások, jobb híján nevezzük őket így, propagandisztikus céllal ugyan, de valami eredményt mégis elértek, inkább gyakorlati funkcióról beszélhetünk tehát.

Hogyan szűnt meg a Magyar Kultúrszövetség?

Erre csak akkor lehetne válaszolni, ha az ember az egykori kultúrszövetség teljes irattárához hozzájutna, hozzájuthatna. Úgy tudom, hogy

ezeknek a dokumentumoknak egy része magánkézben van, egy részük megjelent a *Híd*ban, tehát rá kellene szánni néhány hónapot, begyűjteni ezeket a dokumentumokat. Szükség is lenne rá, jó lenne látnunk, hogyan alakult és hogyan fejlődött vagy fejlődött vissza ez az intézmény.

Világos emlékeim nincsenek róla, de tudom, hogy néhány nagyon szép és jelentős kezdeményezés fűződik hozzá, például a nagyszótár munkacsoportjának a megszervezése, amit azután később már a tanszék, illetve az intézet vett a kezébe, és volt még néhány jelentős kezdeményezése, amiből érdemes dolgok születtek.

Érdekes, hogy például Horvátországban ma is van ilyen szövetség, azt hiszem, eredményesen is dolgozik. Szlovéniában pedig van egy külön nemzetiségi kulturális érdekközösség, amely a nemzetiségek kultúrájának ügyes-bajos dolgait végzi. A napokban került a kezembe a Vajdasági Közművelődési Közösség kimutatása, hogy Vajdaságban, ha jól emlékszem, nyolcvanhárom olyan művelődési egyesület van, amelyben magyar nyelven is végeznek bizonyos kulturális munkát. Persze a többségükben magyar községekben, viszont ahol – hogy úgy mondjam – csak szórványállapotban élnek magyarok, ott kevésbé intenzív a magyar nyelven végzett amatőr tevékenység és bármi más. Kérdés azonban, hogy ezek a művelődési egyesületek – annak ellenére, hogy szövetségbe tömörültek – mennyire tudnak prosperálni, fejlődni, van-e olyan útmutatás, irányítás, ami előbbre vinné a munkájukat. 1946–47-ben Zentán Morvai István, a kultúregyesület meg a színjátszás vezető embere Molière-t, Bernard Shaw-t, Katona Józsefet mutatott be az amatőrökkel. Utána, ahogy ő, szegény, igen fiatalon elment (25-26 éves volt), nemcsak hogy ez a tevékenység hanyatlott mind jobban, hanem tartalmilag is kiürült. Legfeljebb a rissz-rossz népszínművek meg operettek színvonaláig tudtak eljutni. Ezt azért említem, mert ki tudja, hogy a maradéki vagy ittabéi műkedvelők kitől kapnak olyan szellemi impulzusokat, iránymutatást, hogy a munkájukat tartalmassá tegyék. Nem tudom, ma mi a helyzet, képes-e ez a közművelődési közösség a koordinálásra, van-e hozzáértő emberük, tudnak-e konkrét, gyakorlati támogatást adni.

Véleménye szerint Vajdaságban a jelenlegi körülmények között szükség lenne-e egyfajta jugoszláviai magyar könyvtár vagy irodalmi múzeum létrehozására?

Mi még valamikor 1968-ban gondoltunk rá, amikor a Hungarológiai Intézet alapításáról beszéltünk, hogy majd egy olyan könyvtárat is létesítünk, amely begyűjti, rendezi, leltározza a korábban ezen a területen

megjelent publikációkat. Vannak Vajdaságban nagy könyvtárak, például a Matica könyvtára is, amely bizonyos lépéseket ilyen irányban is tett, vannak magyar könyvtárosai is...

...a Matica a központi könyvtár a Vajdaságban, minden nemzet és nemzetiség számára...

...a Maticának a tevékenysége főleg abban merül ki, hogy az úgynevezett köteles példányokat gondozza, amelyeket a kiadóvállalatoknak meg kell küldeniük, de ez nem elegendő. Nyilvánvaló, hogy nekünk visszafelé is kell egy kissé mennünk az időben, és a múlt anyagát is fel kell gyűjtenünk. Erre a Matica természetesen nem készült fel, nem is a dolga, és úgy tudom, a gyakorlatában eddig nem is fordult elő, hogy régi magyar kiadványokat keresett volna.

A többi könyvtár Vajdaságban, illetve Újvidéken, például a Városi Könyvtár, nem foglalkozik ilyesmivel. A szabadkai könyvtárban sok minden van, ott – ahogy hallottam – folyik is a raritások gyűjtése, de az mégiscsak közkönyvtár. A tudományos feldolgozás szintén fontos, s a kéziratok begyűjtéséről is gondoskodnunk kellene. Igaz, hogy a Matica a kéziratárában őriz magyar anyagot is, de azok véletlenül kerültek oda, mondjuk Zmaj és Arany levelezése. Nekünk érthetően a magyar írók tevékenységéből kell kiindulnunk. Ez pedig, amit itt elmondtunk, felveti az ilyen jellegű irodalmi múzeumnak a megalakítását is. Az is igaz, hogy a Matica által kiadott irodalmi lexikon nagyon sok magyar író adatait, bibliográfiáját, életrajzát tartalmazza, de az mégsem lehet teljes, s nem az, amire gondoltunk annak idején. Ez mind ez ideig nem valósult meg, noha szép kezdeményezések vannak vidéken, kis helyeken, például Bácsföldváron is, ahol elég gazdag anyagot gyűjtöttek össze a Bácsföldváron született vagy ott élt egykori és mai írók dokumentumaiból. A helyi anyag begyűjtése folyik Zentán meg Szabadkán is, de ezekről nincs teljes áttekintésünk. Jó lenne, ha egy intézet végezné.

Kissé provokatívabban fogalmazok: ha egy idősebb, jelentős író, költő megkérdezné, hogy mit kezdjen a kézirataival, mit tudna neki tanácsolni?

Semmit. Nem tudnék semmit tanácsolni, mert nincs hova elhelyezni. Ilyen helyet ebben a pillanatban nem is tudnék megjelölni. Annak idején például, amikor 1969-ben, 1970-ben a Hungarológiai Intézet délszláv-magyar irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó első nagy, nemzetközi érte-

kezletére készültünk, több jeles magyar íróval is levelet váltottam, például Németh Lászlóval. Felkértem, hogy vegyen részt, kaptam is választ tőle, amelyben előadta, hogy miért nem vehet részt, de egyébként üdvözölte az elképzelést, és sok sikert kívánt a munkánkhoz. Nemrég kerestem ezt a Németh László-levelet az intézet archívumában. Nincs. Még csak nyomát sem találtam, hogy be volt valahova vezetve. Ezzel arra akarok célozni, hogy dokumentumok mennek tönkre, kallódnak el, mert nem nagyon törődünk ezzel az anyaggal, írói levelekkel, dokumentumokkal.

Az irodalom persze csak egy része a nemzetiségi létnek, így az előző kérdésből adódik az is, hogy mit gondol, szükség lenne-e egy olyan nemzetiségi intézetre, amely nem csupán irodalmi és nyelvi, hanem szociográfiai, demográfiai, közgazdasági szempontból is vizsgálná a jugoszláviai magyarság jelenét?

Ha jól emlékszem, valamikor 1977-ben vettem részt egy olyan értekezleten Zrenjaninban, ahol ez is felmerült. Beszéltem egy olyan intézet létrehozásának a gondolatáról, amely nemcsak irodalmi, művelődési, nyelvi szempontból vizsgálná a nemzetiségi problematikát, hanem ha kell, demográfiai vagy népegészségügyi, szociográfiai vagy egyéb vonatkozásokban is. Erre, azt hiszem, szükség lenne, mert – többször hangoztattam, és ezúttal is ezt szeretném említeni – a nemzetiségi létezésnek a kérdései nem korlátozódnak az irodalomra vagy a nyelvhasználatra. Emlékszem például egy disszertációra, jó tíz évvel ezelőtt készült, amely azt vizsgálta, hogy bizonyos fajta betegségek miért gyakoribbak egyes etnikai csoportoknál vagy nemzetiségeknél, mint a másiknál. Akkor az epidemiológus-szakértő, aki a témát feldolgozta, kimutatta, hogy a vizsgált betegségnek sokkal nagyobb az előfordulási százalékaránya a magyar lakosság körében, mint más nemzetiségeknél. Tőlem is kérdezte, hogy foglalkozik-e az intézet a népi táplálkozás problematikájával, olyan étkezési szokások kutatásával, ami esetleg összefügghet az ő problémájával. Mondtam, hogy ilyennel nem foglalkozunk, de jó lenne, ha valaki ezzel is törődne. Gunda Béla éppen a népi ételkészítés módjait vizsgálta, és eredményeit jó lett volna az előbbivel összekapcsolva vizsgálni, de arra nem került sor.

Ez csak egyik szegmense az egész összetett kérdésnek, de mondhatnánk száz más dolgot. Például az Újvidéki Rádió egyik híradásában hallottam talán nyolc-tíz évvel ezelőtt, hogy a külföldi munkavállalók között a magyarság nagyobb arányban van képviselve, mint a többi nemzetiség. Érdekes lenne azt is megvizsgálni, hogy miért. Tehát létre kellene

■■■

hozni egy ilyen nemzetiségi intézetet, amely magas szinten eleget tudna tenni azoknak a feladatoknak, amelyeket tőle elvár a társadalom.

Ezeket a gondolatokat fejtegettem annak idején a Zrenjaninban tartott értekezleten. Ez a szöveg meg is jelent a *Történi történelem* című könyvemben *Tudomány és politika* címmel. Arról szóltam benne, hogy azokat a magas igényeket a nemzetiségi egyenjogúság vonatkozásában, amelyeket a mi politikai programjaink meghatároznak vagy elvárnak tőlünk, csak úgy tudjuk kielégíteni, hogyha a kérdéseket tudományosan felmérjük, kivizsgáljuk, a tényeket elemezzük, és a kutatásokat megpróbáljuk összhangba hozni, együtt végezni más erre hivatott intézményekkel. Úgy tudom, hogy ilyen kísérlet Szlovéniában már volt, és jó lenne, ha ezt a kérdést egyszer nálunk is napirendre tűznék.

Itt nem lehet nem feltenni a kérdést, amelynek a megválaszolása persze újabb kérdéseket nyitna, hogy ma mennyire tart reálisnak egy ilyen kezdeményezést.

Nehezen hihető el, hogy ez egyhamar megvalósul. 1968-ban, amikor lent jártam Prištinában, láttam, hogy az ő albanológiai intézetükben valami hasonló van kibontakozóban, de valahogy az nekem mégsem tetszett. Ők például egyebek közt az ősi albán szokásjog kérdéseit vizsgálták. Nem maga a téma volt problematikus, hanem ahogyan közeledtek hozzá. Mert ahelyett hogy egy mai állapotot, egy helyzetet fotografáltak volna le, és aztán rámutattak volna, hogy melyek azok az elemek, amelyek már elavultak abban a szokásjogrendszerben, és ezáltal törték volna az utat valami új számára, ők inkább konzerválni akartak valamilyen régi intézményrendszert. Tehát a módszerben, a kitűzött célokban nem láttam sok ésszerűséget. Mi nem erre gondoltunk. Amikor a nemzetiségi kutatóintézet tervét felvetettük (például a Hungarológiai Intézet komplex kutatásainak a szorgalmazásával vagy később, 1977-ben Zrenjaninban), nem ilyen romantikusan nacionalista elképzeléseink voltak, és főleg nem a megőrző, konzerváló tendenciák voltak itt az alapvetők, hanem a megismerő és a megismerés alapján előrébb lépő tendenciák.

Az ilyen nemzetiségi kutatásokat végző intézet hogyan illeszkedne be a mi nemzetiségi politikánk koncepciójába?

Ennek, azt hiszem, helye lenne ott is. Nem látom elvi akadályát, hogy ilyen intézményt létrehozzunk. Természetesen nem csupán egy nemzetiségre gondolok, mert itt a kölcsönösségnek ezer mozzanata fordul elő, nekünk

■■■

pedig állandóan komparatív vizsgálatokra van szükségünk. Itt ugyanis nem pusztán egy etnikumnak a problémája merül föl, ezért fontos az említett komparatív szempont. Mindig az összességre kell tekintenünk.

Miben látja a vajdasági akadémia megalakításának indokoltságát?

Írtam egy kis előszót *A vajdasági akadémia alakulástörténete* című kiadványban, szerbhorvát nyelven jelent meg, a címe: *Nastanak Vojvođanske akademije nauka i umetnosti* [A Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia megalakulása]. Ebben az akadémia megalakulásával kapcsolatos döntések, határozatok olvashatók a Vajdaság mind az öt nyelvén. Benne van például 1979 júniusából az az elnökségi rendelet is, amely a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiáról szóló törvényt hirdeti ki. Ebben a kis bevezetőben rávilágítottam arra, hogy bármennyire is a mai szükségletek játszottak közre az akadémia megalakításában, az akadémiai gondolat jóval korábbra tehető, mert már a XIX. század elején is találkozunk nem egy írással, amely tudós társaságok megszervezésére vonatkozik, egyházi vagy világi ember próbálkozására, hogy maga köré gyűjtse az akkori írástudókat. Természetesen a XIX. században, a nemzeti ébredés korában elsősorban az úgynevezett nemzeti diszciplínák, az irodalom, a történelem, a nyelv volt az a tudományos ágazat, amely leginkább összefogta ezeket a társaságokat. Például a Szerb Matica is ilyen céllal alakult 1826-ban nyelvet és irodalmat ápoló társaságként. Vagy említhetném például a Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulatot, ez már az 1880-as években alakult meg, és egészen 1918-ig működött.

Tehát ilyen kísérletek már voltak korábban is, így történelmileg mindenképpen indokolt, viszont a reális alapja az akadémia megalakulásának csak az 1970-es években született meg, amikor már évtizedek óta működtek az egyetemi karok, azok mellett a különféle tudományos intézetek, tehát kialakult az a tudóbázis, ami lehetővé tette az akadémia megteremtését.

Persze az a kérdés is rögtön felmerült, hogy minek nekünk itt Vajdaságban akadémia, amikor alig hetvenvalahány kilométerre ott van a belgrádi Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, annak több vajdasági tagja is van. Csakhogy a vajdasági akadémiának sajátos céljai és feladatai is vannak, amelyek megoldását nem lehet elvárni a szerb tudományos akadémiától. Meg egyébként a történelmi múltban is tapasztalhattuk, hogy pl. Olaszországban vagy Németországban több város is alapított akadémiát, tudóstársaságot.

A különleges elvárások a mi akadémiánkkal kapcsolatban le vannak fektetve a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiáról hozott tör-

vényben is. Hadd idézzem az egyik szakaszát, amelyben a következőket olvashatjuk: „Az akadémia feladatainak teljesítésével hozzájárul a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának megvalósításához a munka és az alkotás minden területén.”

Igaz, hogy ez így, ahogy felolvastam, akár üres deklarációnak is hangozhat, viszont rajtunk is múlik, hogy ebből valóság lesz-e, vagy nem. Mindenesetre azok a projektumok, amelyeknek a kutatását, kidolgozását megindítottuk, ezzel is számolnak. Az a művelődéstörténeti tervezet, amit elfogadtunk, az itt élő minden nemzetnek, nemzetiségnek, etnikai csoportnak a kulturális múltját figyelemmel kívánja kísérni. Ez a hét esztendő, amióta az akadémia fennáll, természetesen nem volt elegendő, hogy minden vonatkozásban kiforrjon az akadémia munkájának a stílusa, megtalálja a maga tartalmait, de ahogy látom az eddigiek nyomán, elég jó irányban halad további fejlesztése, annak ellenére, hogy akadémiainknak nincsenek intézetei, hanem csak két nagyobb tudományos tervezete, amely köré összegyűjti a szakágazat értőit.

Kultúra és politika

Említette a Magyar Ünnepi Játékokat. Önnek milyen szerepe volt ott?

Személy szerint nem volt semmiféle szerepem azonkívül, hogy láttam sok mindent. Nem volt azért, mert mint már az előbb említettem, innen, Újvidékről szervezték, az itteni kultúrszövetség volt az, amely kezében tartotta a szervezést és irányítást. Annyit tudok, hogy a játékoknak volt egy határozott eszmei és politikai célkitűzése, ami érthető, hisz a Tájékoztató Iroda legvehemensebb támadásainak a korát éltük. Akkor valóban fel kellett mutatni minden értéket, mert az itteni politikai vezetést az a vád érte, hogy nem ad lehetőséget a nemzetiségi kultúra fejlődésének. Be kellett konkrétan bizonyítani ennek az ellenkezőjét, fel kellett minden vonatkozásban sorakoztatnunk azokat az értékeket a képzőművészetben, irodalomban és minden egyébben, amivel rendelkezünk. Ez volt a játékok célja.

Ezzel magyarázható, hogy Tito is táviratban üdvözölte a Magyar Ünnepi Játékokat...

Igen, és természetesnek vettük, hogy ilyen politikai akcentusa is legyen. Maga Moša Pijade tartotta az ünnepi szónoklatot, Sinkó Ervin beszélt, és sokan mások, nem annyira a kultúra szubtilis kérdéseit vetették fel, hanem a tényekre hivatkoztak, azt mutatták meg, hogy a jugoszláviai

magyarságnak kedvező fejlődési perspektívái vannak, hogy mit ért el, és még inkább, hogy mit érhet el. Más kérdés, hogy néhány esztendő múlva, amikor a feszültség oldódni kezdett, a kultúrszövetség a maga addigi feladatkörében már nem játszott és nem is játszhatott olyan szerepet, tehát mintegy feleslegessé vált, hogy úgy mondjam.

Milyen emlékei vannak a játékokról? Hogy jutott el oda?

Meghívót nem kaptam, de mindenki tudta, valahogy a köztudatban volt, az újság is hozta a programokat, hogy ki hol, mikor, miről tart előadást, milyen kiállítások, hangversenyek lesznek stb. Sokan vettek részt a játékokon, különösen vidékről, Szabadka környékéről való emberek. Érdekes volt például a hazai magyar festészet tárlata, amelyen a jugoszláviai magyar festészetet volt az embernek alkalma megismerni. Ezen akkor sokkal erősebb hangsúly volt, mint a későbbiek során. Zenében és más rendezvényformákban is megnyilvánult ez az erőteljesen hangsúlyozott magyar jelleg az ünnepi játékokon.

Gondolja, hogy a Magyar Ünnepi Játékok megszervezése ösztönzést jelentett a kultúra számára?

Mindenképpen, és csak sajnálni lehet, hogy ez volt az utolsó ilyen rendezvény. Azt hiszem, lehetséges forma lenne talán még ma is. Nem az elkülönülés célzatával vagy hátsó gondolatával, nem is „ünnepi” rendezvényként, hanem azért, hogy nézzünk tükörbe, nézzük meg önmagunkat, hogy ebben a magyar nyelven ápolta kultúrában mit produkáltunk, mi az, amivel szegyenkezés nélkül odaállhatunk ország-világ elé: ezt csináltuk negyven-ahalány esztendő alatt, erre büszkék vagyunk. Talán még ma sem lenne elvetendő egy ilyen gondolat, és talán nem is számít eretnkségnek sem.

Arról is beszélhetnénk, milyen viszonyban áll a politika és a kultúra.

Erre így, kapásból az lehet a válaszom, hogy a politikára a kultúrának éppen olyan szüksége van, mint fordítva. Ez a kettő nem operálható szét, ezek egybetartozó dolgok, visszamenőleg sok száz esztendőre. De a kettő harmóniáját megteremteni, ez volt mindig a legnehezebb. Hogy a politika ne telepedjen rá a kultúrára negatív értelemben, viszont az is biztos, hogy a kultúrának szüksége van a politikára, nem csak úgy, hogy impulzusokat, témát, motívumot szolgáltat mondjuk egy költő számára...

■■■

...hanem főleg pénzt egy könyv kiadására, ugye?...

Hát, ez is a politikához tartozik, a pénz, a pénzellátás, ezek egymásra utalt dolgok...

Hogyan viszonyult a politikához mint professzióhoz, mint életmódhoz? Hogy érezte magát, amikor politikai megbízatásokat kellett végeznie vagy elvállalnia?

Én még csak a közelébe sem kerültem annak, amit professzionális politikának neveznek, vagy ami egy ilyen típusú emberhez hozzátapad akár magatartásban, akár tartalomban. Az biztos, hogy voltak politikai funkcióim is, így pl. a Kommunista Szövetség szerbiai kongresszusának küldötte voltam, két ízben még a jugoszláv pártkongresszuson is (78-ban és 82-ben), a szerbiai központi bizottság eszmei bizottságának is a tagjává választottak. Részt vettem a jugoszláv pártelnökség mellett dolgozó egyik kutatócsoport munkájában, meg is jelent egy dolgozatom náluk. Egyszóval foglalkoztam olyan kérdésekkel is, amelyek tisztán politikaiaknak is minősíthetők, de egy pillanatig se jutott eszembe, hogy letérjek arról a kulturális vonalról, ami miatt odakerültem, mert úgy gondolom, más érdemem nem volt, mindössze az, hogy a kultúrában ezt-azt sikerült megvalósítanom, és mint ilyen kerülhettem bizonyos politikai struktúrákba. Kulturális feladatot és küldetést láttam abban, amit a politika intézményeiben, szerveiben, bizottságaiban az adott pillanatban képviselnem kellett.

A politikus gondolkodásmódja miben különbözik az irodalomtudósétól?

Embere válogatja. Sinkó jut eszembe. Ő politikailag rendkívül exponált ember volt. Azt lehetne mondani, hogy életének a zöme, java, dandárja politikai tevékenységben telt. De ezt ő soha nem választotta el és nem választhatta el az íróságától. A kettő nála egyet jelentett, és azt hiszem, hogy ő úgynevezett politikusként is – noha rá aligha illik ez a szó – elsősorban író maradt. Nem tudok benne megkülönböztetni egy politikai gondolkodást meg egy íróit, ez a kettő az ő személyében teljesen kiegészíti egymást. Talán ebben is rejlik egyéniségének a kulcsa. Vannak aztán írók, akik otthagyják az íróságukat, hogy politikai pályára lépve csak politikával foglalkozzanak és viszont, olyan is van, aki a politikát hagyja ott más szellemi tevékenység érdekében.

■■■

Perpatvarok

Rendszeresen, afféle állandó rovat formájában nem publikált a sajtóban, ahogy az megszokott dolog mások esetében. Inkább csak alkalmilag tett közzé egy-egy cikket, ezek közül is elég sokat felkérésre. Úgy is mondhatnám, hogy időnként az esztétikai ítélőbíró szerepét is kirótták önre.

Néha ez is megtörtént, főleg akkor, amikor neuralgikus csomópontokhoz értünk irodalmunk fejlődésében, amikor nemzedékek ütköztek meg, amikor valamiképpen hallatnia kellett az embernek a hangját. Egyébként igaza van, mert akkor is inkább csak akkor szólaltam meg, ha erre külön felkértek. Valahogy mindig óvakodtam a perpatvaroktól, torzsalkodásoktól, leszámolásoktól, mert nálunk sajnos a kritika gyakran csak leszámolás, fejtárgyatféle volt, és ilyenkor fel-felkértek egy nyilatkozatra, egy vitacikk megírására.

A jugoszláviai magyar irodalmi életben a háború után két fordulat volt. Az egyik 1950-ben, az áprilisi Híd megjelenésével, amikor egy új nemzedék indult harcba kivívni helyét a nap alatt, a másik pedig a 60-as évek közepe táján, amikor a Symposium-nemzedék fellépésekor már egy egészen új művészeti és társadalmi program csírái voltak felfedezhetőek. Hogy tekintett a nemzedékek harcára, mennyire tartotta azt a szellemi élet természetes velejárójának?

Azt hiszem, hogy ez minden irodalmi kultúrának állandó kísérőjelensége. Nemzedékek vagy spontánul, vagy tudatosan összeállnak, együttesen lépnek fel, hullámszerűen váltakozva. A Nyugat nemzedéke, azelőtt, korábban más nemzedékek, és a későbbiek is úgy jelentkeztek.

Az 50-es éveknek, illetve 50-nek, az áprilisi Hídnak a nemzedéki kiállásáról elég sokat írtak, úgyhogy azzal talán nem is foglalkoznék, akkor még távoli kísérője, szemlélője voltam az irodalmi mozgalmaknak. Viszont a Symposium-nemzedék fellépésekor már itt éltem Újvidéken, és többé-kevésbé első kézből ismertem meg magát a mozgalmat, a lapot, a nemzedéket, annak tagjait. Mondhatom, hogy mindig rokonszenvvel viseltem irántuk, annak ellenére, hogy a látszat ennek sokszor ellentmondott. Megint csak egy felkérésre gondolok, amikor már kenyértörésre került sor az idősebb írók és a türelmetlen fiatalok között. Akkor kértek fel egy afféle tamponszerepre: próbáljam a kedélyeket megnyugtatni. Nem azért, mintha én valamilyen nagy tekintély lettem

volna ebben az irodalomban, de szeretnék volna mind több embernek a véleményét, hangját hallani ebben a kérdésben. Ilyen esetben az ember azt kapja fizetségül, hogy mindkét tábor kígyót-békát kiáltoz rá, ha nem egyértelműen állt ki mellette. Tudniillik rámutattam egyrészt az idősebb nemzedék elzárkózó magatartására mint lehetséges hibára, másrészt pedig arra a türelmetlenségre is, ami a fiatalabbak részéről jelentkezik, de nem nagyon tapsoltak meg egyik oldalon sem.

A *Symposion*ból jött létre az *Új Symposion*, talán háromévnnyi idő alatt állt össze egységes, kompakt nemzedékké a *Symposion*ban kezdők társasága, ők teremtették meg az *Új Symposion*t. Már a lap címadásával jelezni szeretnék volna azt a törekvést, hogy önmagukat is, az irodalmat is folyton meg kell újítani. Azt hiszem, igen kevés az olyan nemzedék, amely akkora határozottsággal és olyan tudatossággal fordult volna szembe az általa meghaladottnak minősített, tehát provinciális, konzervatív stb. írói szemlélettel és gyakorlattal, mint ahogy az *Új Symposion* nemzedéke. Kritikák, esszék, tanulmányok, vitacikkek egész sora bizonyítja ezt a tudatosságot; ez rendkívül imponáló volt, de szükséges is, mert valóban nagyon elmeszesedtek a hazai magyar irodalom erei. Abba ezúttal nem bocsátkoznék, hogy milyen esztétikai értéket képviselt és képvisel ez a régivel szakító, fiatal irodalom, elég itt arra utalnom, hogy közülük kikerültek már nemzetközileg is elismert alkotók, de igen sokan olyanok is, akik aztán gyorsan kifulladásra kerültek. Engem itt elsősorban az *Új Symposion* kritikai és esszéirodalmi foglalkoztat. Ez talán még világosabban mutatja a lap íróinak a polarizálódását, mint a szépirodalom. Tudniillik itt színvonalban még nagyobb a különbség, mint a lírában vagy a szépprózában. Az a fajta elemző próza, tehát kritika, esszé, tanulmány, amit egyrészt az akkori fiatalok, Bányai, Utasi, Bosnyák, Gerold és mások műveltek, a műfajnak egy igen tekintélyes, magas színvonalát képviselte, ezek mögött az írások mögött szakmai ismeretek álltak, irodalmi kultúra, esztétikai érzék és ízlés, de az induláskor ebből csak kevés mutatkozott meg. A kezdetekben inkább egy nemzedéki türelmetlenségtől fűtött pamflethez hasonlított az a kritika, amit akkor műveltek. A jelszó az volt, hogy a kritikus egyetlen fegyvere a kalapács, tehát összetörni, -zúzni mindent...

... erre mondta Herceg, hogy nem szereti az olyan kritikusokat, akik összetévesztik a tollat a taglóval.

Igen. És ez annál inkább furcsa volt, mert ez a fajta magatartás, a „kalapácsos ember” magatartása önellentmondó módon keveredett, párosult egyfajta új intellektualizmussal. Vagy inkább úgy mondanám, hogy

egyféle szellemi fölényeskedéssel, ami mögött azonban nem mindig állt ott a műveltség fedezete. Éppen ezért emlékeztetett nagyon sok ilyen úgynevezett „kritikai magatartás” nyegleségre, affektálásra. Nemcsak annak látszott, hanem az is volt. Én főleg ezt nehezményeztem. Mert ha egy alanyi költő műveletlen, az talán nem is vehető annyira észre. Valamiféle bocsánatos bűnnek látszik, ha egy lírai költő a tudományokkal nincs annyira felvértezve. De egy tanulmányíró, esszéíró, kritikus irodalmi műveltség nélkül el sem képzelhető. Nos hát, én ezt az elemző prózát próbáltam meg ilyen szempontból, ahol kellett, bírálgatni, ahol lehetett, a vadhajtásokat visszanyesni. Úgy láttam, hogy a kritika afféle szabad prédája volt a fiatal tollforgatóknak. Felelőtlenül, meggondolatlanul osztogatott jelzők voltak ezek, megfellebbezhetetlen ítéletek, amikor például a „konjovíci–hercegi–Fehér Ferenc-i” világot ki akarták söpörni a jugoszláviai magyar irodalomból és művészetből, nekem itt voltak bizonyos fenntartásaim. Akkori kritikai jegyzeteimben rá is mutattam ezekre a szemléleti ferdeségekre meg egyéb sutaságokra, formai fogyatékoságokra, a nyelvi elformátlanodásra stb. Persze ezt sokan félreértették. Például amikor Domonkosnak az egyik verséről írtam, azt elsősorban stilisztikai, nyelvi szempontból vizsgáltam, mert az volt a véleményem, hogy adott esetben olyanfajta kritikai szemlélettel kell hozzá közeledni, hogy mit tud nyújtani mint nyelvi műalkotás. Ezt nemcsak hogy szabad a kritikusnak megtennie, hanem kötelessége is. Ezt az egyik symposionista tanulmányíró úgy kommentálta, hogy még Szeli István, a *Rátka* első kritikusa is csupán grammatikai meg stiláris szempontból elemezte ezt a poémát, holott az... stb.

Ez Bosnyák Szóakciójában olvasható.

Igen. Persze én egy kis bonhómiával s némi öniróniával úgy fogtam fel, hogy ez dicséret a számomra, mert „lám, még ő is, akiről pedig tudjuk, hogy...”. Ugye? Ebbe az irányba is el lehet kanyarítani ezt a mondatot, de hogy egész röviden szóljak, azt hiszem, hogy ez egy nagyon rokonszenves nemzedék volt. Az én *Új Symposion* iránti álláspontomról pedig annyit, hogy ez a megértő türelemnek az álláspontja volt. Rokonszenvvel figyeltem a törekvéseiket, a lap tevékenységét, sőt írtam is az *Új Symposion*ba nem egy cikket, igaz, nem sokat, de jó néhányszor küldtem írást, meg aztán a költőkről, az írókról is pozitív nyilatkozataim vannak, Tolnairól, Domonkosról, Konczról, Bosnyákról, Gionról és másokról, persze nemcsak pozitív nyilatkozatok, hanem bizonyos fenntartások is.

Ön egészen közlelről látta ezt az alakulóban levő világot és nemzedéket. Szinte különösnek mondható, hogy ez a nemzedék milyen gyorsan „intézményesítődött”. Az a gyanúm, hogy ebben nemcsak esztétikai, még csak nem is pusztán kultúrpolitikai, hanem tisztán politikai tényezők is közrejátszottak. Ön szerint a Symposion-mozgalom egyes tagjai milyen támogatásnak és kik támogatásának köszönhetik, hogy ilyen eredményesen és gyorsan megküzdöttek a maguk küzdelmét?

Azt kell elsősorban figyelembe venni, hogy a hatvanas években vagyunk, annak első felében és közepe felé. Ez a korszak sok tekintetben tágabb teret nyújtott az egészen új hangon megszólaló irodalmi próbálkozások számára, egyrészt ez, másrészt pedig a mi 60-as éveink a magyar kultúra szempontjából sok minden más téren is fölfelé tartó irányzatot mutattak, gondolok itt a magyar tanszék megalapítására, Sinkó Ervin nagy tekintélyére, aki szintén ott állt a fiatalok mellett, a lapok, folyóiratok mellékleteinek a megindulására. Nemcsak hogy tarkább, hanem sokszínűbb is lett az irodalom. Az *Új Symposion* megragadta ezt a lehetőséget, és igen erős nemzedékké nőtte ki magát. Ezek voltak hát azok a tényezők: egy általános kulturális fellendülés, tudományokban, művészetekben, irodalomban, újságszerkesztésben, könyvkiadásban. Azt hiszem, a rádióban is voltak ilyen nagyobb mozgások, a rádió programjai is bővültek azokban az időkben, amennyire én vissza tudok emlékezni, főleg pedig a lapoknak, az újságoknak az irodalmi mellékletei hatottak kedvező irányba. A *Kilátó* is azokban az időkben indult meg, ezek pedig mind tényezői voltak ennek a fejlődésnek, a szellemi „hossznak”, ahogy azt a tőzsde nyelvén mondják.

A 60-as évek közepén indult meg a gazdasági reform, akárcsak egy általános demokratizálódási folyamat. A Symposion-mozgalom is ennek a szülötte. E folyamat azonban a 70-es évek elején megrekedt, és ekkor megrekedt a Symposion-mozgalom is. Akkoriban tört elő az úgynevezett strukturalista iskola, strukturalista irodalomlelemzési módszer. Ön hogy tekint erre a módszerre?

Erről a módszerről, megmondom őszintén, nem nagy rokonszenvenvel nyilatkoztam eddig. Úgy láttam, hogy a strukturalizmus egy kicsit egyoldalú, rossz értelemben vett anyagi szempontú megközelítése az irodalomnak. Nehezen tudtam megbarátkozni azzal a felfogással, hogy csupán a struktúra, a szöveg (nyelvi) építőelemei, azok összefüggésrendszere, a tárgyi, képi, ritmikai összetevők, a kompozíció, a nyelvi jelek a műalkotás

tartalmi hordozói, viszont maga az író, a művet létrehozó ember, de a befogadó (a társadalmi közeg) is csak másodlagos. Ha a strukturalizmusnak voltak is részeredményei, a nagy szintézisalkotáshoz nem tudott eljutni. Egyszer azt mertem felhozni, hogy már Csokonai megmondta, hogy „az ember nem egy marék minerálé”. A vers sem azonos önmaga materiális összetevőivel, határozós vagy jelzős szerkezetével, hangzóelemeivel, rím- vagy ritmuselemeivel stb. Az egész az, amit az embernek vizsgálnia kell. Lehet, hogy tévedek, de azt hiszem, hogy a strukturalizmus ezt a bizonyos egészet nem tudta kellőképpen szem előtt tartani. Tehát emiatt voltak fenntartásaim, nem is kísérleteztem soha strukturalista elemzéssel, de voltak kollégáim, akik ezt nagy hozzáértéssel és a legújabb szakirodalom jó felhasználásával s bizonyára sikeresen is művelték.

Mi hozta létre a strukturalizmus „divatját”?

Ez is egyféle ellenhatása volt azoknak az úgynevezett „szociologizáló” és a „szellemtörténeti” iskoláknak, amelyek egyáltalán nem törődtek a szövegek jelentéstani, szemiotikai stb. mozzanataival, hanem a szépirodalomban vagy csupán társadalmi és eszmei tartalmakat, vagy pedig csak valamiféle absztrakt szellemiséget nyomoztak. Ennek ellenhatásaként jelentkezett egy olyan felfogás, amely nem elégszik meg az ilyen bizonytalan lebegéssel, hanem megpróbálja a (nyelvi) alkotóelemek, azok viszonya, összefüggései, szerkezete alapján vizsgálni az esztétikai hatást. Ez lehet talán az egyik indítóok. Meg a korábbi esztétikai megközelítések kudarcai.

Nem gondol esetleg arra, hogy a strukturalizmus vidékünkön való jelentkezésének esetleg taktikai okai is lehettek? A 60-as évek második felének demokratizálódási folyamatai során ugyanis az irodalom megszabadult sokféle kötöttségtől. Amikor bekövetkezett a lehülés, a szellemi folyamatok egyfajta megdermedése, akkor talán taktikai meggondolás lehetett az élet és az irodalom elválasztásával megkísérelni az irodalmi intézmények megőrzését.

Lehet, hogy ebben is van valami, tehát az irodalom önelvűsége, amit már régen, a század elején felvetett egy-két jeles irodalomtörténész, annak egyféle beteljesülése, tetőződése a strukturalizmus is. Olyan szemlélet ez, amely mint egy önmagába visszatérő görbe, elindul a szövegből, körüljárja, majd megint visszatér hozzá, de szerintem ez a pálya eléggé zárt karika, amelyből nem látjuk a mű távolabbi perspektíváit, kifutását egy szélesebb térségbe.

Scripta manent...

Közhelyszámba megy, ha azt mondjuk, hogy kevés könyve jelent meg. Mi ösztönözte egy-egy könyv megírására, összeállítására?

Darabszámra mérve valóban nem sok, talán tíz-tizenegy önálló kötetem jelent meg, illetve olyan publikáció, egyszerű füzet vagy vaskos könyv alakjában, de önállóan, a nevem alatt. Ezenkívül pedig tankönyvek. Azokról majd talán később. Az első önálló könyvem csak 1965-ben jelent meg, tehát igen későn kezdtem publikálni. (Mint ahogy mindennel alaposan megkéstem az életemben...) Ez voltaképpen a disszertációm, a *Hajnóczy és a délszlávok*. Ez volt az értekezésem eredeti címe is, később módosult másképpen, de amikor kiadta a Forum, akkor visszaállítottuk az eredeti címét. Ez, ahogy a belső címlapon is olvasható, kortörténeti tanulmány, tehát nem pusztán irodalomtörténet, hanem kortörténeti áttekintés a XVIII. század végéről, a központban Hajnóczy József szerzésméltóság alispánnal. Mint mondtam, ez átdolgozott és bővített, kiegészített szövege a doktori értekezésemnek, aminek egyik érdekessége, hogy benne talán sikerült rekonstruálnom egy Verseghy-verset. Összesen négy sora maradt fenn, aminek alapján megkísértem rekonstruálni az egész hosszú szöveget. Négy évvel később jött ki az *Utak egymás felé* című könyvem, ennek középpontjában két nagyobb tanulmány áll, az egyik a magyar és a szerb felvilágosodás párhuzamosságait és eltéréseit vizsgálja, a másik pedig Madách *Az ember tragédiája* című művének a délszláv fordításait és színre vitelének kérdését mutatja be; ezeket kíséri a többi, ugyancsak komparatizisztikai jellegű, kisebb lélegzetű tanulmány. Harmadik volt a *Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom* című 1974-ben megjelent könyvem, egy tanulmánykötet; azt hiszem, ez is eléggé beszélő cím, így nem fontos megmagyaráznom. A nemzeti, illetve nemzetiségi irodalom fogalomköréből meríti tárgyát, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen tartott egyik előadásom futott ilyen címmel, és ezt a címet adtam azután az egész kötetnek.

1979-ben – ahogy látom, könyveim négyévenként jelentek meg – a belgrádi *Komunist* adta ki szerb nyelven a *Grđansko nasleđe u socijalističkoj kulturi Mađara u Jugoslaviji* című tanulmányomat. Ez magyarul talán úgy hangzik, hogy *A jugoszláviai magyar kultúra polgári öröksége és annak meghaladása*. Ebből a címből, azt hiszem, minden kiderül, és itt sem szükséges a magyarázat, azt azonban megemlíteném, hogy a téma megírására a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottsága Elnökségének a társadalomkutató intézete (központja) kért

föl. Ennek a központnak volt egy nagy tervmunkája a 70-es években: A művelődési élet eszmei irányjai és forrásai. Ehhez kapcsolódott az én témám is. Ez a szerbhorvát könyv később megjelent magyar változatban is, 1983-ban, tehát ismét csak négy év múlva, a budapesti Kossuth Kiadó adta ki *A magyar kultúra útjai Jugoszláviában* címmel. Erre úgy került sor, hogy a Kossuth igazgatója éppen Újvidéken tartózkodott, s a Forumban járva megmutatták neki a hazai szerzőink munkáit, persze a szerb nyelven megjelenteket is. Úgy vélte, hogy ez éppen beleillik az egyik sorozatukba, jó lenne hát magyarul is megjelentetni. Így került sor arra, hogy magyarul is kiadják. Én inkább változatról beszélnék, mint fordításról, mert nem szó szerinti fordítás. Hogy változatként írtam meg, ezt az magyarázza, hogy a szerbhorvát olvasónak természetesen több fogalmat közelebről is meg kellett világítani, olyan jelenséget, eseményt, nevet, amit csak a magyar olvasó ismerhet, a szerb olvasó kevésbé. Ezeket a fogalmakat a szerb kiadásban bővebben körül kellett írnom, viszont a magyarban fölöslegesnek látszott, ezért valamivel rövidebb is a magyar szöveg.

Azután 1980-ban jelent meg az újvidéki Bratstvo-Jedinstvo kiadásában ugyancsak szerb nyelven egy tanulmánygyűjtemény, ezt Bányai János válogatta, állította össze, ő vezette be, s látta el a szükséges bibliográfiai és egyéb jegyzetekkel magyarul már megjelent dolgaimból.

1980-tól felgyorsult a könyvek megjelenése, mert 1981-ben szintén egy válogatás jelent meg, amit Hornyik Miklós rendezett sajtó alá, 60. életévem betöltése alkalmából adta ki a Forum. A kötet összeállítói arra törekedtek, hogy inkább közéleti szereplésemet világítsák meg a besorolt cikkekkel, vitairásokkal, feljegyzésekkel, reflexiókkal, kritikákkal stb. A könyvnek tehát csak körülbelül egyharmada nevezhető tanulmánynak, a többit ilyen ciklusmegnevezések alá soroltuk: *Évfordulók, Irodalmi alkalmak, Megemlékezések, Nyelv és társadalom, Közéleti napló* stb. Jómagam a *Közéleti napló* címet szerettem volna adni a könyvnek, de tekintve, hogy nemcsak közéletről, hanem irodalomtudományról is szó van benne, ezért a könyvben szereplő egyik tanulmánynak az egyik szókapcsolatát emeltem ki, és adtam az egész könyv címének: *Történi történelem*. Tehát olyan történelem, amely itt van, ma is történik.

Egy kis könyvecskét kell itt még megemlítenem, nem is könyvecske, inkább füzet, *Nyelvhasználatunk etikája* címen jelentette meg egyik esszémet a Forum a Nyelvművelő Füzetek sorozatban 1985-ben. Ez is nívódíjat kapott.

1986-ban két könyvem is megjelent. Az első címe *Az erózió ellen*. Ez zömmel olyan írásokat foglal magában, amelyek kultúránk, nyelvünk lebomlására, romlására figyelmeztetnek, és művelődési hagyományaink,

értékeink nagyobb megbecsülésére ösztönöznek. Ebben a könyvemben fejeztem be a herderi nyelvszemlélet történelmi sorsával foglalkozó tanulmányorozatot is, amelynek a korábbi fejezetei előbbi könyveimben olvashatók. És ugyancsak 1986-ban készült el egy nem nagy terjedelmű könyvem, két nyelven jelent meg, ez egy Székács Józsefről szóló tanulmány abból az alkalomból, hogy a jeles magyar műfordító *Szerb népdalok és hősrégék* című fordításkötetét a Forum hasonló kiadásban adta ki, s hogy a könyv 150 évvel azelőtt, 1830-ban jelent meg Trattnernál. Ez a hasonló kiadás két tanulmánnyal együtt jelent meg, az egyik Vujicsics Sztoján budapesti irodalomtörténészé, a másik pedig az enyém. *Székács József és műve* a címe ennek az önálló füzetnek.

Szólni kellene még a tankönyvsorozatról, egy egész sorozatról, amelyet együtt írtunk Bori Imrével. Voltaképpen az elgondolás, az ötlet még B. Szabó Györgytől ered, akivel szövetkeztünk, hogy hárman megírjuk a jugoszláviai magyar középiskolák számára a magyar irodalom kézikönyveit, illetve olvasókönyveit és tankönyveit. Ő sajnos mindjárt az első kötet készítésekor, sajtó alá rendezésekor meghalt, úgyhogy voltaképpen Bori és én írtuk meg az egész sorozatot, méghozzá oly módon, hogy kettőt-kettőt közösen, kettőt-kettőt külön-külön. *Az irodalom élete* volt a tankönyv, *Az irodalom könyve* pedig az olvasókönyv, amely mintegy kiegészítette a tankönyvet. Erről annak idején elég kedvező véleményt mondtak több helyen, Sinkó Ervin is egy hosszabb ismertetőt írt róla, a *Híd*ban is közölte. Ezt megelőzően még 1955-ben jelent meg egy tankönyvem, egy kissé nagyot mondó, sokat markoló címen. *Bevezetés az irodalomtudományba* a címe ennek a kézikönyvnek. Ez nem volt szorosan egy osztály anyagához kötve, annak ellenére, hogy az akkori gimnázium első osztályának a programját vettem figyelembe, de amikor összeállítottam, kitekintettem másfelé is: stilisztikát, verstant, műfajelméletet is belevettem. Ez volt a háború utáni első középiskolai magyar irodalmi tankönyv, a Bratstvo-Jedinstvo kiadásában jelent meg. Ezt követte azután az a nagy sorozat, amiről már szoltam. Itt említem meg, hogy miután a középiskolai hálózat átalakult, a tankönyveknek is változniuk kellett, így aztán az a 4 + 4-es sorozat összesen két könyvre redukálódott, *Irodalom és művészet* címmel jelent meg, de most már olvasókönyvet és tankönyvet egybevetünk.

Ezek önálló könyvek. Viszont igen sok más írásom is megjelent, részt vettem az antológiák szerkesztésében, válogatásában, életművek sajtó alá rendezésében, hagyatékok kiadásában, sőt műfordítással is foglalkoztam, így például Miroslav Krleža válogatott esszéinek egy hatszáz oldalas magyar fordítását készítettem el. Krleža válogatott műveinek a magyar sorozatában ez külön kötet: *Kirándulás Oroszországba. Esszék*.

Sajtó alá rendeztem Milkó Izidor két kötetét *Harun al Rasid és Gesztenyefám* címen, azután Thurzó Lajos válogatott verseit, külön füzetben a *Tavaszi Jánoskáját*, kéziratból, legutóbb pedig Herceg János háromkötetnyi elbeszélését gyűjtöttem egybe, láttam el előszóval, és rendeztem sajtó alá. Azután a belgrádi Nolit felkérésére egy kisebb költői antológiát válogattam, *Sedam mađarskih pesnika iz Vojvodine* [Hét vajdasági magyar költő] címen szerb nyelven jelent meg. Részt vettem a *Különös ajándék* című novellaantológia, valamint a *Gyökér és szárny* című versantológia szerkesztésében, azután *A délszláv irodalom kistükré* című antológiának az összeállításában, ahol az enyém a XVIII. század irodalma volt. Ez Pesten jelent meg. Sok könyvhöz írtam még bevezetést, előszót, összeállítottam, szerkesztettem könyveket, mint például a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia úgynevezett díszkiadványát 1981-ben, amit Milan Čanaknak, az akadémia főtitkárnak kellett volna megírnia, szerkesztenie. Sajnos ő mindjárt megválasztása évében meghalt, és rám hárult a feladat, hogy ezt a könyvet összeállítsam. Ez az akadémia alapítására vonatkozó összes iratot közli több nyelven. Gyűlésanyagokat, jegyzőkönyveket kellett feldolgoznom, és egy rövidebb előszóval ellátnom.

Nagyobbára ezek voltak azok a dolgok, amik a mindennapos munkák mellett valamennyire érdemesebbek a figyelemre. Egyébként rádióban, újságban, másutt is szinte állandóan publikálok, de nem olyan igénnyel, hogy ezek valamikor könyv formájában jelenjenek meg.

Tóth Józsefről készített egy képzőművészeti monográfiát...

Igen, ezt el is felejtettem mondani, de annak is csak persze a szövegrészét, mert a képanyagot Ács József és részben Tripolsky Géza állította össze, de én írtam meg Tóth József életrajzát hátrahagyott levelei alapján, amelyek különös véletlen folytán éppen a feleségem birtokában voltak.

Összeállította a zentai írók bibliográfiáját...

Azt is csináltam, igen. Ezek majdnem napi feladatok voltak, a zentai Monográfia Füzetek közül is megszerkesztettem néhányat, de hát ezeket talán nem is lenne fontos ide sorolni, mert nem éppen jelentős füzetkék.

Mi dolgunk a világon?

Végül egy egészen személyes kérdés: mi az az alapvető életérzés, amit állandóbbnak mondhat a többinél?

Sokszor az a gondolat járt a fejemben, hogy egy kicsit a kísérleti léggömb, a berepülő pilóta, a kutatóárok szerepét kellett játszanom ebben a világban, a háború utáni években. Mert valahogy mindig engem dobtak a mélyvízbe, oda, ahol valami újat kellett kikísérletezni, új utat kellett kiépíteni. Huszonnyolc éves fejjel én voltam a százéves zentai gimnázium legfiatalabb igazgatója, nekem kellett kipróbálnom elsőként az 50-es évek végén, hogy mit jelent államközi szerződés nélkül egyetemi stúdiumokat végezni külföldön, egy rendkívül terhes politikai közelmúlt (vagy „aligmúlt”) után. Nekem kellett (nem 1945, hanem 1918 óta) Jugoszláviában megvédenem az első magyar nyelvű disszertációt. Én voltam a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület első elnöke, a Hungarológiai Intézet „alapító igazgatója”. Ahogy 1979 legvégén megalakult a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia, oda is rögtön beválasztottak, és mindjárt az elnökségbe. Sok mindent kellett tehát tennem, nekem kellett az első középiskolai tankönyvet megírnom még 1955-ben. Talán fel sem tudom sorolni azt a sokféle feladatot, funkciót, teendőt, amit elsőként kellett vállalnom vagy csinálnom. Persze nem azért, mert erre nekem valami különös rátermettségem lett volna, hanem úgy hozták az adott viszonyok, hogy ilyen súlyos szóval éljek: így hozta a történelem. Sajátos találkozás az bizonyos körülményeknek, feltételeknek, az én érdemem pedig csak az volt, hogy nem utasítottam vissza, hanem vállaltam, csináltam, és „vétkemül” vagy „mentségemül” csak az hozható fel, hogy nem futamodtam meg, hogy megpróbáltam erőmhöz mérten komolyan felfogni és csinálni. Az volt az érzésem, hogy mindig valamilyen „muszájból” nekem kell elsőnek próbát tennem valamiben. Persze ez eltöltheti az embert jó érzéssel, megnyugvással is, ugyanakkor azonban rengeteg idegfeszültség halmozódik fel és energia pusztul el ilyenkor az emberben, amit esetleg talán másra, személy szerint hasznosabbra is lehetett volna fordítani.

